

Biczó Gábor
Soós Zsolt
Szabó Henriett

KISVILÁGOK

Kelet-magyarországi települések
kortárs társadalmi folyamatai
és dokumentumfilmes ábrázolása

KISVILÁGOK
KELET-MAGYARORSZÁGI TELEPÜLÉSEK KORTÁRS
TÁRSADALMI FOLYAMATAI ÉS DOKUMENTUMFILMES ÁBRÁZOLÁSA

Studia Cingarorum X.

Sorozatszerkesztő: BICZÓ Gábor

A sorozatban eddig megjelent

- BOCSI Veronika (szerkesztette/edited by): *Peremhelyzetben. Romológiai írások/In Marginal Position. Writings from the Field Romology.* Debrecen, 2015.
- LÁ CZAY Magdolna (szerkesztette): *Az esélyteremtés missziója. Tanulmányok a roma közösségi kultúra hagyományairól és a tehetség gondozásról.* Debrecen, 2015.
- PÁLFI Sándor (szerkesztette): *Roma gyermekek nevelése és segítése.* Debrecen, 2015.
- BICZÓ Gábor és BÁLINT Péter (szerkesztette/edited by): *Peremhelyzetben II. Romológiai írások/In Marginal Position II. Writings from the Field of Romology.* Debrecen, 2017.
- TÓTH Norbert (szerkesztette/edited by): *Peremhelyzetben III. Romológiai írások /In Marginal Position II. Writings from the Field of Romology.* Debrecen, 2018.
- BICZÓ Gábor (szerkesztette): *Így kutatunk mi. A Lippai Balázs Roma Szakollégium válogatott romológiai tanulmánygyűjteménye.* Debrecen, 2019.
- PÁLFI Sándor (szerkesztette): *Roma és hátrányos helyzetű gyermekek pedagógiája a koragyermekkorban.* Debrecen, 2021.

KISVILÁGOK

Kelet-magyarországi települések
kortárs társadalmi folyamatai
és dokumentumfilmes ábrázolása

BICZÓ GÁBOR – SOÓS ZSOLT – SZABÓ HENRIETT

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY, 2022

Kiadó
Debreceni Egyetem,
Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar

A kötet alapját képező kutatási program a
*„A Debreceni Egyetem fejlesztése a felsőfokú oktatás minőségének
és hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében”*
című program keretében valósult meg.

Lektor:
KOTICS József – MÜLLNER András

Olvasószerkesztő:
BICZÓ Henriett

Tördelő szerkesztő:
TÍMÁR Tamás

A kötet kereskedelmi forgalomba nem kerül.

ISBN 978-963-490-466-3
ISSN 2416-0970

Nyomdai munkák:
TT Play Kft. Debrecen

Tartalom

Sorozati előszó.....	7
Előszó.....	8
Gyakorlati tanácsok a kötet ismeretanyagának feldolgozásához.....	12

1. RÉSZ

BICZÓ GÁBOR – SZABÓ HENRIETT:

KISVILÁGOK DOKUMENTUMFILM-SOROZAT	15
Bevezető	17
A „Kisvilágok” filmsorozat elméleti háttéréről.....	19
„Kisvilágok” dokumentumfilm-sorozat koncepcionális háttéréről.....	25
Filmformanyelvi alapismeretek.....	32
Ajánlások a „Kisvilágok” filmsorozat elemző feldolgozásához	43
Nincsenek illúzióink – Kisköre	52
Az előítéleteken túl – Tiszalök.....	64
Legyen hited az élethez – Hajdúdorog.....	73
A hídon túl – Nagyecsed.....	87
Sokat tanulhatunk egymástól – Hodász.....	98
Válaszúton – Hosszúpályi	111
Egy fecske is csinálhat nyarat – Nyírvasvári	124

Vidéki elégia – Sáp	136
Ez van – Mérk	145
Felhasznált irodalom.....	170

2. RÉSZ

SOÓS ZSOLT: KISVILÁGOK KUTATÁS	173
Bevezető – módszertani alapvetés	175
Melléklet: A félig strukturált interjú kérdéskörei.....	180
Kisköre	183
Tiszalök	192
Hajdúdorog.....	204
Nagyecséd.....	212
Kérdések, feladatok Kisköre, Tiszalök, Hajdúdorog és Nagyecséd településeken végzett kutatásokhoz kapcsolódóan	224
Hosszúpályi	230
Kérdések és feladatok a Hosszúpályiban végzett kutatáshoz kapcsolódóan	237
Nyírvasvári	241
Sáp.....	248
Kérdések, feladatok Nyírvasvári és Sáp településeken végzett kutatásokhoz kapcsolódóan	257
Felhasznált irodalom.....	261
 A kötet szerzői.....	 267

Sorozati előszó

A Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karán bő másfél évtizede folynak romológiai, a kisebbségi cigány közösségek kultúráját, társadalmi viszonyait és együttélési kapcsolatrendszerét elemző kutatások. Az intézményben létrehozott Lippai Balázs Roma Szakkollégium keretei között a témát tanulmányozó vizsgálatok újabb lendületet kaptak.

A *Studia Cingarorum* könyvsorozat célja, hogy a romológiai kutatások eredményeit a szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé tegye, különös tekintettel a tapasztalatok gyakorlati társadalomtudományi alkalmazásának lehetőségére. A sorozatban megjelenő kötetek egyszerre kínálnak esélyt a szakemberek számára, hogy munkájukat bemutassák, és a tudományos, kutató és elemző tevékenység konkrét társadalmi jelentőségét az integráció, illetve a társadalmi felzárkózás összefüggésében értelmezzék.

A kötetet minden bizonnyal nem csak a Debreceni Egyetem és a Karon folyó képzések (cigány-roma nemzetiségi óvodapedagógus, szociálpedagógus) szakirodalmi kínálatát bővítik, hanem más, többek között a határon túli magyar tannyelvű felsőoktatási intézmények társadalomtudományi szakjain is érdeklődésre tarthatnak számot. A részben kétnyelvű (magyar és angol) sorozat nem titkolt célja, hogy a magyarországi és a határon túli magyar többségi környezetben élő cigány-roma kisebbségi közösségek társadalmi integrációjának ügyét, valamint az ezzel kapcsolatos hazai kutatásokat, esettanulmányokat – lévén a téma az Európai Unió kiemelt társadalompolitikai célterülete – a nemzetközi közvélemény számára is láthatóvá tegye.

Sorozatszerkesztő

Előszó

A „Kisvilágok” ellenállnak a futó pillantásnak. Mindenütt megtalálható helyek, bármerre megyünk, rendelkezésre állnak arra, hogy megmutassák magukat. Jártunkban-keltünkben, nap mint nap elsietünk mellettük, áthaladunk rajtuk anélkül, hogy feltennénk a magunknak a kézenfekvő kérdést: hol is vagyunk? Mozgásunkat, utazásainkat, általában a fizikai térhez való viszonyunkat alapvetően a cél definiálja, az, ahova el szeretnénk jutni, vagy másként fogalmazva, az amiért elindulunk. Az útonlét kitettségét, körülményeit az úticél érdekében elviselt szükséges velejáróként gyakorlatilag figyelmen kívül hagyjuk. Sietős életünkben erre nemigen van időnk.

Magyarországon közel 3200 település található, amelyből 2350-ben kétezer főnél kevesebben élnek, és közel ezer faluban a lakosság lélekszáma nem éri el az ötszáz lelket sem. Az ország kistelepüléseinek többsége halmozott értelemben perifériális helyzetű. Baranya, Borsod, Zala, Vas aprófalvas térségei mellett azonban a nagyobb lélekszámú településekkel jellemezhető úgynevezett belső periferiák – például a Közép-Tiszavidék számos községe – is túlnyomórészt erőforráshiányos, rossz forgalmi adottságú, infrastruktúrájukat tekintve kedvezőtlen adottságú lokális színterek. Közösségeik népesedési viszonyai, etnodemográfiai jellemzői – előregedő magyar helyi társadalom mellett gyakori jelenség a fokozatosan relatív többségbe kerülő fiatal és aluliskolázott roma népesség térnyerése –, illetve ebből következően a kedvezőtlen gazdasági, és munkaerő-piaci viszonyok általánosan ismert tények. Szabolcs, Cserehát, Ormánság, Göcsej, Bihar, Sárrét, Őrség és sorolhatnánk történeti néprajzi tájaink többségét, napjainkra fokozatosan kiürülő térségek, ahonnan a mobilitásra képes népesség és elsősorban az iskolázott fiatal korcsoportok tömegesen vándorolnak el, lényegében mind a vidék kortárs hanyatlástörténetének emblematikus helyei.

Ugyanakkor és mindezzel szemben, a makroadatokból kirajzolódó tények ellenére, ha a vidéket járva előfeltevéseinket, ahogy előzetes ismereteinket képesek vagyunk zárójelezni, akkor egészen más világra bukkanhatunk. Az úton első pillantásra érdektelen településkép, az ismétlődő sematikus látvány – település kezdetét jelző tábla a helységnévvvel, templom, posta, bolt, virágos és lekövezett főtér, uniós támogatást hirdető információs tábla az önkormányzati épület oldalán, ilyen-olyan állapotú épületek a főutcán, a lehúzott redőnyök, az „eladó ház” hirdetések, majd a település vége tábla – az autóból szemlélve tényleg mindig ugyanaz. Ezzel szemben, ha időt szánunk rá és megállunk, akkor érdeklődésünk tükrében a séma szétesik, és az elénk táruló „Kisvilág” sajátos, életteli, egyszeri és megismételhetetlen realitásként mutatkozik meg. A „Kisvilágok” szituatív valósága, amint azt Claudio Magris kortárs olasz író egyfajta hitvallásként hirdeti, az érdeklődő tekintet, a megfigyelés és az elemző szemlélet eredményeként válik láthatóvá. (Magris 2012) Szerinte ugyanis minden hely, legyen az a külső szemlélő számára bármilyen érdektelen vagy kicsiny, valójában az ott élők perspektívájából megfellebbezhetetlen módon a világ közepe. A legfontosabb világ, ahol egy egész élet leélését követően sem kell úgy éreznie az embernek, hogy bármi fontosból kimaradt volna. A „Kisvilágok” lakói erejük és lehetőségeik függvényében tesznek azért, hogy boldogulásuk színterét kedvükre valóvá tegyék. A látogató a legkevesebb, amit megtehet, hogy figyelemre méltatja erőfeszítésüket.

Jelen munka szerzői hosszú évek óta gyakorolják a magyarországi vidéki perifériák „Kisvilágainak” tanulmányozását. Kulturális antropológiai és szociálpedagógiai szemléletű vizsgálataik eredményeit, pontosabban szólva a megfigyeléseikből kirajzolódó igen változatos összbenyomást szeretnék megosztani az érdeklődő olvasóval.

A kötetben bemutatásra kerülő színtér behatárolását szolgáló, ténszerűségét tekintve egymásnak ellentmondó megközelítés valójában a vidék értelmezésének két párhuzamosan érvényes nézőpontja. A „belső nézőpont” a színtér, a „Kisvilágok” határai között élő helyiek perspektívája, amely okkal képviseli Magris megközelítését, vagyis a szemszögükből megélt valóság tapasztalat a „középponti világ” tapasztalata. Ezzel szemben a „külső nézőpont” ugyanezen helyekhez, mint perifériákhoz, marginális világokhoz közelít. A két nézőpont megkülönböztetése és párhuzamos érvényesítése kulcskérdés. A Magris „féle állítás”, a „Kisvilág” a világ közepe, a „külső nézőpont” felfüggesztésére támaszkodik, amennyiben a kötetben célzott színterek tanulmányozásának a célja éppen az, hogy az olvasót olyan helyzetbe hozza, ahonnan külső megközelítés – perifériális

és marginális – nem fontos a helyben élők által megélt valóság tapasztalattal özszevetésben. A szinterek lehatárolására használt jelzők, a kortárs magyarországi vidék számtalan településének hátrányos, marginális, perifériális, deprivált helyzete nem stigmatív, egyszerűen csak annak a ténynek a rögzítését, leírását szolgálja, hogy az ott élők lehetőségei a „külső nézőpontból” korlátozottak.

A kötet tartalma – a témát bemutató kilenc dokumentumfilm és a kapcsolódó társadalomtudományi vizsgálat eredményei – egy négy éven át tartó kutatás feldolgozására épül. A kutatás célja az volt, hogy néhány átlagos kelet-magyarországi vidéki település tanulmányozásán keresztül foglalkozzunk a lokális és perifériális közösségek életét jellemző meghatározó szociokulturális folyamatokkal. Ezen belül is kitüntetett figyelmet szenteltünk az elkövetkező évtizedek egyik legfajsúlyosabb társadalmi kihívásának, a magyar-cigány együttélés kérdésének.¹ A munka eredményeként kilenc kelet-magyarországi „Kisvilág” leírása, illetve a szintereken készült antropológiai szemléletű dokumentumfilmen keresztül történő bemutatása valósult meg.

Kötetünk a szerzői szándék szerint több párhuzamos célt szolgál. A kötet anyaga egyrészt a Debreceni Egyetem Gyermekevelési és Gyógypedagógiai Karán folyó nemzetiségi óvodapedagógus cigány/roma szakirányon tanuló hallgatók *Mai magyar, roma társadalom* című kurzusának munkatankönyve. Másfelől, általában fontosnak gondoljuk, hogy ráirányítsuk a figyelmet a kortárs vidéki helyi társadalmakban lejátszódó szociokulturális folyamatok végtelen sokszínűségére. Megítélésünk és tapasztalataink szerint a szinterek szituatív szemlélete az egyetlen alkalmas megközelítése a hitelesen megalapozott külső beavatkozás – támogatás, felzárkózás előmozdítása, fejlesztés – tervezésének. Továbbá, jelen kötettel célunk, hogy hiánypótló jelleggel a felsőoktatásban széles körben használható oktatási segédanyagot kínáljunk olyan szakemberek képzéséhez, akik hivatásukat tekintve a bemutatott szinterekhez hasonló helyeken találhatnak majd otthonra.

1 A magyar-cigány együttélés kérdéskörének fogalmi azonosítása, maga a megnevezés némiképp problematikus. A Magyarországon élő cigányok is magyarok, mind állampolgárságukat tekintve, mind a túlnyomó többségre jellemző kettős identitás és a magyar nyelv használatának túlsúlya okán. Jelen kötet szerzői tisztában vannak azzal, hogy a magyar-cigány együttélés megnevezés, tehát a téma lehatárolását megalapozó megkülönböztetés társadalmi – társadalomtudományi – kérdésként, bizonyos értelemben munkánk alapvető céljának, a társadalmi integrációt előmozdító szándékának ellentmond. Ezzel szemben tény, hogy maguk a helyzetben érintettek, a „Kisvilágok” lakói mind az egyén, mind a csoport szintjén megkülönböztetik egymást és az együttélést kölcsönösen kétpólusú jelenségként élik meg.

A szociális, a társadalomtudományi, a pedagógiai, de az egészségügyi, jogi, vagy akár a gazdasági képzésterületeken tanulók szemléletének érzékenyítésére is alkalmas ismeretanyag összeállítására került sor. Végül, de nem utolsó sorban a szerzők reményei szerint a kötet hasznos lehet a szakpolitikai döntéshozók, és ismeretterjesztő igénnyel a társadalmi jelenségek iránt érdeklődő olvasók számára is.

A kötet végső formájának kimunkálásához nyújtott segítségért a szerzők köszönetüket fejezik ki azoknak az egyetemi hallgatóknak, akik a kutatások eredményeit feldolgozó kurzusokon és az elkészült dokumentumfilmek megtekintését követő beszélgetéseken értékes véleményükkel járultak hozzá az egyes színterek bemutatását szolgáló hangsúlyok megtalálásához. Mindemellett mély hálával tartozunk azoknak a helyben élőknek, akik „Kisvilágaik” szakértőiként megengedték, hogy életükbe bepillantsunk, és hozzájárultak ahhoz, hogy értékes gondolataikat, mindazt, amit tőlük tanulhattunk, másokkal is megosszuk.

Gyakorlati tanácsok a kötet ismeretanyagának feldolgozásához

Felépítését tekintve a kötet összetett szerkezetű, az előszót követően két nagyobb egységre tagolódik.

Az első rész a „Kisvilágok” dokumentumfilm-sorozat feldolgozásával foglalkozik. Az első fejezet a településeket egy-egy kiemelt szempontból tanulmányozó dokumentumfilm-sorozat koncepciójának és módszertani eljárásának a leírását tartalmazza. A bevezetőt követő kilenc fejezet a lokális társadalmakban készült dokumentumfilmek bemutatását valósítja meg, minden esetben egy-egy, a tartalmi elemzést támogató kiemelt értelmezői szempont hangsúlyozásával. A kötet az oktatási funkciót segítő szolgáltatásként mindkét rész esetében, az egyes színtereket bemutató fejezeteket követően az ismeretek elsajátítását – a tanulási folyamatot – megkönnyítő feladatokat is tartalmaz. A feladatok a filmsorozat tartalmi elemzését előmozdító és a témához kapcsolódó kilenc gyakorlati értékű értelmező szempontot emelnek ki. Az egyes epizódokat tárgyaló feladatok munkatankönyv formában kínálnak lehetőséget a feldolgozásra.

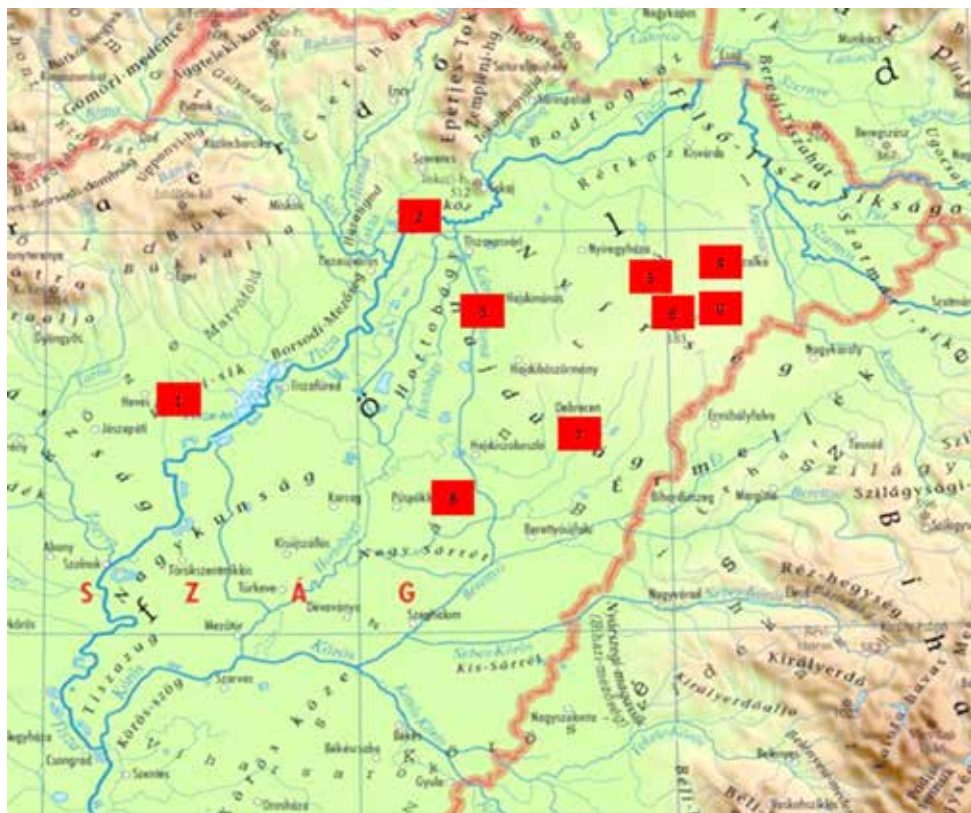
Fontos hangsúlyozni, hogy a könyv első részében olvasható fejezetek (ismeretanyagának) feldolgozása a településeken készült antropológiai szemléletű dokumentumfilm-sorozat vonatkozó epizódjainak a megtekintése után lehetséges.

A filmek a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar honlapján, a Tudomány fül alatt, a Műhelyek címnél az AntRom Filmműhelyre kattintva nyilvánosan elérhetők. (link: <https://gygyk.unideb.hu/hu/antrom-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat#overlay-context=hu/antrom-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat>)

A kötet anyagának sikeres feldolgozása előfeltételezi a „Kisvilágok” sorozatban készült kilenc epizód tartalmi ismeretét.

Kisvilágok dokumentumfilm-sorozat epizódjai

1. Nincsenek illúzióink – Kisköre
2. Az előítéleteken túl – Tiszalök
3. Legyen hited az élethez – Hajdúdorog
4. A hídon túl – Nagyecsed
5. Sokat tanulhatunk egymástól – Hodász
6. Egy fecske is csinálhat nyarat – Nyírvasvári
7. Válaszúton – Hosszúpályi
8. Vidéki elégia – Sáp
9. Ez van – Mérk

1. kép: „Kisvilágok” dokumentumfilm-sorozat forgatási helyszínei

A kötet második része a *Kisvilágok kutatás* elméleti és módszertani alapállását tisztázó bevezetéssel kezdődik. Ezt követően a kutatás keretében tanulmányozott hét település általános bemutatását szolgáló elemző szövegek olvashatók. Ezek ismeretanyaga a helyi társadalmak összetételére vonatkozó információkat, a színterek lokális viszonyainak és a szociokulturális folyamatoknak a látéleletét kínálja.

Reményeink szerint kötetünk hozzájárulhat ahhoz, hogy minél többen váljanak kíváncsivá azokra a lokális „Kisvilágokra”, amelyekre manapság méltatlanul kevés figyelem jut. Ezeket megismerve pedig nem csak a helyi társadalmak rendkívül gazdag sokszínűségére csodálkozhatunk rá, de bízunk abban is, hogy a közösségeink békés jövője szempontjából kiemelkedő jelentőségű magyar-cigány együttélés fejlesztése érdekében sok hasznos tapasztalatot oszthatunk meg az olvasókkal.

a Szerzők

1. RÉSZ
BICZÓ GÁBOR – SZABÓ HENRIETT

KISVILÁGOK
DOKUMENTUMFILM-SOROZAT

Bevezető

A Kisvilágok dokumentumfilm-sorozat részei az AntRom filmműhelyben tevékeny kulturális antropológusok munkájának eredményeként készültek el. Az alkotások elsődleges célja, hogy a felsőoktatásban folyó különböző képzéseket segítve a magyarországi romák általános helyzetével, beilleszkedési folyamataival, az együttélési viszonyokkal kapcsolatos alapvető ismereteket közvetítsenek. Tapasztalataink szerint a hazai felsőoktatásban a kortárs társadalmi folyamatokra, különösen a kisebbségi roma közösségek szociokulturális sajátosságaira vonatkozó ismeretátadás nem kap kellő hangsúlyt. Annak ellenére sem, hogy az értelmiségi pályára készülő szakemberek többsége a jelen – demográfiai, munkaerő-piaci, mobilitási – tendenciáiból következően egyre nagyobb valószínűséggel kerül majd aktív kapcsolatba perifériális környezetből érkező, mélyszegénységben élő és/vagy roma származású emberekkel. A pedagógiai, egészségügyi vagy szociális szakemberek tevékenységterületei szinte szükségszerűen feltételezik azoknak az előzetes gyakorlati értékű társadalomtudományi, különös tekintettel alapvető romológiai ismereteknek legalább az áttekintés igényével történő elsajátítását, amely munkájuk hatékony végzéséhez nélkülözhetetlen.

A mai magyarországi vidéki perifériális közösségekre, különös tekintettel a roma közösségek jellemzőire és általában az együttélési viszonyokra vonatkozó ismeretek tapasztalataink szerint nem csak a felsőoktatásban tanulók, de a szélesebb értelemben vett közvélemény nagy átlagát tekintve is hiányosak. Éppen ezért az AntRom filmek – és a Kisvilágok sorozat epizódjai – a készítők elképzelése szerint részben ismeretterjesztő szándékkal készültek. Mindkét funkció teljesülését szem előtt tartva fontos célnak tekintjük, hogy a kisebbségi és a többségi közösségek kapcsolatainak javulását, a kölcsönös megértést és a megértésre készlettséget ösztönözzük, ami összetársadalmi érdek. Reményeink szerint az együttélési kapcsolatok javításához a különböző földrajzi színterek viszonyaiba, és a lokális kisközösségek perspektíváján keresztül bepillantást nyújtó alkotások

tevélegesen hozzájárulhatnak azzal, hogy a társadalmi helyzetek reális ábrázolására és a kevésbé exponált jó példák, jó gyakorlatok felmutatására fókuszálnak.

A filmműhelyben tevékeny szakemberek tisztában vannak azzal, hogy a kitűzött cél, a vidéki perifériális lokális közösségek társadalmi problémái iránti érzékenyítés, a magyar-roma együttélés bármilyen csekély léptékű pozitív irányú előmozdítása is olyan volumenű feladat, ami óvatosságra int. Az előítéletektől, a mindennapi normatív rutintól, a sokszor kölcsönösen negatív tapasztalatoktól súlyosan terhelt és gyakran a politikai-ideológiai csatározások áldozatává váló együttélési kapcsolatviszonyok bármilyen választott perspektívából történő ábrázolása és értelmezése már önmagában vitákat gerjeszt. Ennek ellenére hiszünk abban, hogy a filmműhely alkotótevékenységének eredményeit bemutató törekvésünk pozitív fogadtatásra talál és mind az oktatásban, mind az ismeretterjesztésben érdeklődésre tart számot.

A filmsorozat koncepcióját bemutató rövid áttekintés célja, hogy az olvasó számára a kötet feldolgozását támogató és használatát megalapozó ismereteket röviden összefoglalja.

A társadalmi jelenségeket elemző dokumentumfilm sajátos műfaj. Szándékaink szerint filmjeink egy-egy szociokulturális jelenség módszeres kifejtését valósítják meg a mozgóképben rejlő lehetőségekre támaszkodva. Mivel a filmnyelv alapegysége a kép, ezért a műfaj kifejezési formakészlete, eszközrendszere, és ebből következően a keretei között megvalósuló megértő-értelmező tevékenység gyökeresen eltér a textus – az írott vagy elbeszélt szöveg – jellemzőitől. A filmkészítő a film formanyelvi lehetőségeire támaszkodva hozza létre alkotását, fogalmazza meg üzenetét, „mondja el” gondolatait. A film eszközeivel a nézőre gyakorolt hatás a szerzői szándék dekódolására ösztönöz, értelmezői beállítódást hív életre. A filmkészítő és a néző közötti szellemi hídverésben a kölcsönösen nyitott megértésre késztetettség kulcsszerepet játszik: az alkotó a mindenkori néző (célközönység) érdekeit szem előtt tartva törekszik az érthetőségre, míg a néző a helyzetéből következően törekszik a látottak megértésére.

A filmkészítő és a néző kölcsönös egymásrautaltságának a fentiekben leszögezett közhelye a „Kisvilágok” sorozat keletkezését megalapozó szándékot figyelembe véve kap jelentőséget. Amint azt reményeink szerint jelen kötet alátámasztja majd, a dokumentumfilmek értelmezése nem követel különösebb előzetes filmelméleti vagy filmtudományi ismereteket. Az alkotók szándéka, hogy a „Kisvilágok” filmek tartalmi elemzéséhez szükséges speciális filmszakmai alapot a következőkben leírásra kerülő részfejezet kellő mélységben összefoglalja.

A „Kisvilágok” filmsorozat elméleti háttéréről

Az AntRom filmműhelyben készült dokumentumfilmek koncepcionális hátterét, elvi alapjait a komplex szemlélet jellemzi. A filmek dokumentarista látásmódját meghatározza az a tény, hogy a készítők gyakorló kulturális antropológusok. Ennek jelentősége a terepmunkacentrikus megközelítésben gyökerezik, vagyis a filmekben bemutatásra kiválasztott helyszínek, közösségek, személyek életvilágai olyan természetes színterek, amelyeket antropológiai terephelyszíneként fogunk fel, és ahol a társadalmi jelenségfolyamatok értelmét antropológiai módszerekkel tárjuk fel. A részvétel és a megfigyelés kiemelt módszertani eszközök, amelyek alkalmazása a témák helyszínéül szolgáló társadalmi térben történő hosszabb, fokozatosan elmélyülő kutatói jelenléte feltételez.

Az antropológiai szemléletű terepcentrikus megközelítés alapozza meg az interjúk készítésére épülő filmkészítési gyakorlat dokumentarista látásmódját is. Az AntRom filmekben hangsúlyos és elsősorban interjúformában rögzített narratívákból létrehozott filmszerkezet minden esetben tudatos döntéssorozat eredménye. A készítők elképzelése szerint a dokumentumfilmek szereplői az interjúhelyzetekben kapnak arra lehetőséget arra, hogy a „saját hangjukon” és a világukra vonatkozó értelmezéseiken keresztül vezessék be a nézőt egy a számára ismeretlen életvilágba. Mindez módszertani értelemben azt feltételezi, hogy maga a filmkészítő is a „benszülött” narratívájára támaszkodva valósítja meg saját értelmezését a dokumentumfilmben.²

2 A „benszülött” fogalmának használata rövid magyarázatra szorul. Az idézőjeles forma a „Kisvilágok” lakóinak a „belső nézőpontját” kihangsúlyozó alkalmazási mód a kortárs antropológia terminológiai gyakorlatában azt jelzi, hogy az életvilágáról hitelesen nyilatkozó személy narratívája minőségét és a színtér megértése szempontjából relevanciáját tekintve is megkülönböztetést követel. Tudatában vagyunk annak, hogy a fogalom a koloniális beszédmód terméke, tehát egyfajta hatalmi viszonyt, hierarchiát leképző helyzet konnotációit hívhatja elő. Ettől függetlenül alkalmazása a „Kisvilágok” beszélőinek általános megnevezésére és összhangban az antropológia használati módjával csupán azt a célt szolgálja, hogy kihangsúlyozza a narratívák szerzőinek kompetenciáját.

A fenti megközelítés a kulturális antropológiában az 1970-es évektől kibontakozó úgynevezett interpretív beállítódásra épül.³ Ennek leegyszerűsített lényege, hogy a kutató bármely más kultúra – közösség – tanulmányozásakor a megértése tárgyának nem közvetlenül a tanulmányozott kultúrát, hanem az ott élő „benszülöttnek” – adatközlőnek, interjúalanynak – a saját világára vonatkozó értelmezéseit, pontosabban az ezeket tartalmazó elbeszéléseket (narratívákat) tekinti. Ebből következik, hogy a filmek anyagát képező narratívák, a kiválasztott szereplők elbeszélései szükségszerűen a személyes perspektívából mondják el a „Kisvilág értelmezését”. A filmkészítési folyamat során felvett narratívák rendkívül sokfélék, hisz ugyanazt a lokális életvilágot szubjektív nézőpontból megvilágító elbeszélések mindig az interjúalany személyes interpretációját tartalmazzák: ahány személyiség, annyi perspektíva és interpretációs horizont. A „kisvilágok” interpretív antropológiai szempontból a filmkészítő számára – és bárki más hasonló elméleti beállítódással a bemutatni kívánt színtérhez közelítő érdeklődő szemszögéből – bonyolult, úgynevezett polifon (többszólamú) narratív valóságként nyilvánul meg. A „benszülöttekkel” folytatott megannyi beszélgetésből kirajzolódó kép számtalan, egymásnak olykor ellentmondó, sőt egymást kizáró értelmezést tartalmaz, ahol a filmkészítő – kutató antropológus – kénytelen szembenézni azzal, hogy a tudományos érdeklődést mozgató egyértelmű válaszok megfogalmazására, az „igazság” megtalálására vonatkozó igényét fel kell adnia. Interpretív antropológiai beállítódásból a társadalmi jelenségek megértése nem definitív és nem ultimatív, a megértés eredményességét tekintve soha nem lehet teljes, csupán ráközelítő (verissimilitude). Mindez annak az egyszerű felismerésnek az érvényre juttatása, hogy a „benszülöttek” saját életvilágaikat értelmező narratívái közötti ellentmondások, a többszólamúságból következő diszharmónia, az egymással rivalizáló értelmezések okozta feszültség feloldása nem feladat.⁴

A „Kisvilágok” sorozat epizódjai kifejezetten interjú- és szövegcentrikus dokumentumfilmek. Célunk, hogy a forgatások során, a filmek anyagának felgyűjtésekor az antropológiai kutatások interjútechnikáira – elsősorban az életútinterjúra, a mélyinterjú és a strukturált tematikus interjúra – támaszkodva minél gazdagabb, és az adott színtér (terephelysín) viszonyait minél több szempontból

3 Clifford Geertz nevével fémjelzett interpretív (megértő) antropológia napjainkban is uralja a tudásterület látásmódját és kihat a diszciplináris identitására. (Vö. Biczó 2019. 125-159.)

4 Témával kapcsolatban bővebben lásd még Biczó 2019. 125-159.

értelmező narratívákra tegyünk szert. A kívülálló nézők, akik többsége feltehetően még nem járt a filmekben bemutatott településeken, a helyiek eltérő nézőpontjainak ütköztetése eredményeként sajátos értelmezői szerepben találják magukat. A „bennszülött” megszólalók értelmező narratívái a néző szemszögéből megteremtik az interpretív filmelemzői beállítódás érvényesítéséhez szükséges feltételeket a film tartalmi feldolgozása során. Melyek ezek a feltételek?

Egyrészt feltételezzük, hogy a dokumentumfilmekben megszólaló interjúalany mindenkor olyan „a kultúrájában benne élő személy”, akinek a saját életvilágára vonatkozó értelmezése autentikus, és mind hitelességét, mind pedig pontosságát tekintve meghaladja a kívülről érkező „idegen” filmkészítő olvasatának minőségét, vagy a kívülálló néző interpretációjának mélységét. Ezek szerint az interjúcentrikus megközelítés egyszerűen csak annak a belátását jelenti, hogy a dokumentumfilmben létrehozott értelmezés kiindulópontját az ábrázolt életvilágban benne élő személyek saját világukra vonatkozó interpretációi képezik. Meggyőződésünk szerint a dokumentumfilmes ábrázolás hitelességének kulcsa az, hogy miként képesek a készítők értelmezésük tárgyává tenni és vizuális eszközökkel kifejezni a „kultúrában benne élő”, a saját szociokulturális világára vonatkozó interpretációit.

Másrészt feltételezzük, hogy a filmkészítő az antropológiai terepmunka alapeszméjét képező émikus szemléletmódra törekedve a „kultúrában benne élő” nézőpontját annak fogalmi és ideológiai körülményeihez alkalmazkodva tudja bemutatni.⁵ Az émikus látásmódra törekvő filmkészítői beállítódás az ábrázolt „kultúrákban” történő elmélyedést követel oly módon, hogy ennek elvi alapjait maga a megismerés tárgyát képező szociokulturális közeg szolgáltatja. A terepen szerzett émikus ismeretek a filmek lényegi elemeként kerülnek bemutatásra. Az AntRom – a kortárs kulturális antropológia kutatói és értelmezői beállítódását alkalmazva émikus társadalomtudományi és romológiai ismereteket közvetítő – filmműhely munkái reményeink szerint lehetőséget kínálnak a néző szemléletformáló érzékenyítésére és a magyarországi etnikai együttélési helyzetek jobb megismerésére.

5 A modern szociokulturális antropológiában az émikus látásmódra irányuló törekvés, mint a tudományterületi kutató magatartás lényege gyakorlatilag a 20. század első harmadában tevékeny amerikai-német antropológus, Franz Boas munkásságáig vezethető vissza. A fogalom bevezetésére Kenneth Pike amerikai nyelvész kezdeményezésére került sor az 1950-es években. Témával kapcsolatban bővebben lásd még Biczó 2019. 57–60.

A „Kisvilágok” dokumentumfilm-sorozat ismeretanyagának feldolgozása okkal támaszkodhat a filmek keletkezését meghatározó és a fentiekben már röviden tárgyalt interpretív szemlélet érvényesítésére. Ezek szerint a filmkészítők az interpretív szemléletű nézői beállítódást olyan, az értelmezést megkönnyítő alapállásként értékelik, amelynek a filmek megértése szempontjából gyakorlati jelentősége van. De mit jelent mindez konkrétan, mi az interpretív megközelítés lényege a film nézőjének szemszögéből?

A mélyebb elméleti (filozófiai antropológiai) összefüggések kifejtésének jelen bevezetőben nincs helye, de mindennek ellenére, néhány az interpretív elemzői beállítódást jellemző szempontra fel kell hívnunk a figyelmet. Amennyiben a dokumentumfilmek szerzői részéről a várakozás, hogy a filmek tartalmi elemzésének részét képezi a filmkészítői szándék figyelembevétele, akkor ennek érdekében három egymásból következő aspektus következetes érvényesítését javasolhatjuk. Az első pillantásra talán absztraktnak ható megnevezések mögött egyszerű és természetes, a dokumentumfilmeket értelmező néző részéről könnyen tudatosítható elemzési szempontok rejlenek.

- A) Egyrészt, az interpretív elemzői szemlélet fenomenológiai beállítódást követel. A kifejezés jelentése pontosan tartalmazza, hogy mit jelent mindez gyakorlati értelemben. A fenomenológia fogalma görög szóösszetétel, amelynek jelentése a „megmutatkozó”, a „megjelenő” jelenség. A részletektől elvonatkoztatva és leegyszerűsítve, a fenomenológiai látásmód érvényesítése iránti igény arra irányítja a figyelmünket, hogy a jelenségeket nem a maguk „tisztá” valóságában fogjuk fel, hanem azoknak az előzetes ismereteknek, tudásnak, körülményeknek a tükrében, amelyek egyfajta előre adott beállítódásként (adottságként) megakadályozzák azt, hogy a dolgokat a maguk tényleges valóságában ismerjük meg. Az interpretív elemzői beállítódásban a fenomenológiai nézőpont érvényesítése arra vonatkozik, hogy minden megismerés előfeltétele annak a képességünknek a kimunkálása, ami lehetővé teszi, hogy a jelenségeket hagyjuk a maguk tiszta valóságában (lényegében) megmutatkozni. A „Kisvilágok” esetében mindez csupán annak az elismerését jelenti, hogy minden hely az ott élő „benszülöttek” szemszögéből olyan szintér, legyen bár az a külső szemlélő számára bármilyen érdektelen, vagy kicsiny, valójában a helyiek perspektívájából fellebbezhetetlen módon a világ közepe. Az interpretív szemlélet részeként érvényesített fenomenológiai beállítódás arra vonatkozik, belátjuk, hogy

a „Kisvilágok” mindegyike autonóm, megismételhetetlen és egyedi, amit az ott élők interpretációi hoznak közel a mindenkori nézőhöz. Mindezt csak akkor érhetjük el, ha előzetes viszonyunkat – ismeretek, előítéletek – zárójelezzük és hagyjuk a „Kisvilágot” annak lényege szerint megmutatkozni. A fenomenológiai beállítódás tehát önkorlátozást követel, annak a lehetővé tételét, hogy hagyjuk magunkra hatni az idegen világot a maga természetes valóságában. Másrészt kritikai tudatosságért kiált, amelynek eredményeként törekszünk az egyébként automatikusan működésbe lépő előzetes – kulturálisan és társadalmi helyzetünktől meghatározott – beállítódásunk korlátozására.

- B) A dokumentumfilm-elemzésben alkalmazott interpretív elemzői szemlélet másodsorban a hermeneutikai beállítódásra támaszkodik. A hermeneutikai beállítódás – akárcsak a fenomenológiai nézőpont – a „Kisvilágok” megértéséhez köthető kulcsjelentőségű szemléleti törekvés. Az európai gondolkodásban bő kétezer éves múltra visszatekintő hagyomány leegyszerűsítve azt képviseli, hogy az emberi létezés meghatározó tulajdonsága a megértő létmód. A minket körülvevő valóság, a társadalom, a természeti környezet, a kultúra minden jelensége egyrészt az emberi megértő tevékenység következménye, másrészt létezésünk feltételeként a megértés tárgya. Mondhatni, az ember egzisztenciális lényege szerint – amint azt Martin Heidegger világossá tette – a megértésben és a megértés által létezik emberként. Szempontunkból a kijelentés elméleti háttere – filozófiai antropológiai alapja – itt csak abból a szempontból fontos, hogy a megértő erőfeszítésre mindig ott van szükség, a megértés ott lép működésbe, ahol egy jelenség jelentése nem egyértelmű: a megértés feladat. Hermeneutikai szempontból a megértés lényegében folyamatos küzdelem a jelentésért, ami nem áll közvetlenül rendelkezésre, tehát elrejtett, és éppen a megértő-értelmező munka eredményeként tehető „láthatóvá”, „hozható világra”. A további részletektől eltekintve mindez a „Kisvilágok” szempontjából azt jelenti, hogy a néző a színtereket bemutató filmek megtekintésekor, az ábrázolt színtereken zajló társadalmi folyamatok megértésének érdekében hermeneutikai értelemben elkötelezett befogadó. A képsorokban megjelenő és a megszólalók narratíváiban reprezentált ismeretlen, de jelentéstelített világ megismerése tudatosságra tart számot: ez a „Kisvilág” megismerésének a záloga.

C) Az értelmezői helyzetben lévő néző interpretív elemzői szemléletének megalapozásához tartozó harmadik elem a kritikai látásmód tudatos alkalmazása. A kritika a kortárs antropológiaelméletben, amint más tudás-területek esetében is, halmozott funkciójú módszertani-művelési értékű szemlélet. Az antropológiában a kritikai tudatosság elméleti alapjainak kidolgozására az 1980-as években került sor. (Biczó 2019: 186–217.) A „Kisvilágok” értelmezése szempontjából egyetlen összefüggés hangsúlyozására szorítkozunk. Ezek szerint a kritikai szemlélet részben annak a felismerésnek, valamint az ehhez köthető következmények kezelésének az eszköze, amelyek arra az egyszerű tényre hívják fel a figyelmet, hogy az értelmező elkerülhetetlenül részévé válik a maga által működtetett megértésfolyamatnak. Esetünkre alkalmazva, a dokumentumfilm nézője a narratívák egymásra épülő rendjéből kibontakozó „Kisvilág” értelmezésekor a megértésfolyamat részeként kell, hogy tudatosítsa saját személyének szerepét az elemzésben. A kritikai beállítódás érvényesítése a dokumentumfilmek konkrét vagy hasonlóságot mutató színtereire vonatkozó tapasztalatok, a bemutatásra kerülő témákkal kapcsolatos előzetes nézői ismeretek, netán a megértést befolyásoló előítéletek tudatos kezelését teszi lehetővé az értelmezési folyamatban. A kritikai tudatosság a nézőnek a saját megértő aktivitására fókuszáló értelmező eljárása.

Az interpretív elemzői szemléletet meghatározó három nézőpont – fenomenológiai, hermeneutikai és kritikai – alkalmazása a filmelemzésben könnyen elsajátítható gyakorlat. Az elméletileg tudatosan megalapozott dokumentumfilm-elemzői magatartás kimunkálását jelen kötet, és az ennek témáját képező dokumentumfilmek szerzői a hosszú évekre visszanyúló és a témában szerzett oktatási tapasztalataikra alapozzák. Az egyes epizódokat záró feladatok az interpretív szemléletű, a narratívákra fókuszáló filmelemzői beállítódást közvetítik és ennek gyakorlását teszik lehetővé.

„Kisvilágok” dokumentumfilm-sorozat koncepcionális háttéréről

Az etnográfiai/antropológiai dokumentumfilm meghatározása nehéz feladat, és maguk a készítők is sok bizonytalanságról tesznek tanúbizonyságot, amikor definíciót keresnek.⁶ Manapság az etnográfiai film fogalmát összefoglaló értelmű, vegyes műfajként értelmezik. A téma egyik kiemelkedő szakembere David MacDougall 1978-ban a következő megfogalmazással élt: „A néprajzi filmek nem mondhatók egységes műfajnak, és a néprajzi filmkészítés nem diszciplína, amely eredetét tekintve egységes és módszertanát tekintve megalapozott. Mióta az etnográfiai filmmel kapcsolatos első konferenciát 30 évvel ezelőtt a Musée de l’Homme -ban megtartották, ez a kifejezés nagyrészt emblematikus funkciót töltött be, és látszólag egységet kölcsönöz a mozi és a társadalomtudományok rendkívül változatos erőfeszítéseinek.”⁷

Az etnográfiai/antropológiai film státusza részben az alkotás használati módjától és ennek körülményeitől függ. A legfontosabb körülmények közül kiemelkedik, hogy a kutató-filmkészítő milyen szándékkal, módszerrel és szerkesztési-vágási eljárással készíti el a filmet. Az etnográfiai/antropológiai film meghatározásának további fontos körülményei a témaválasztás és ennek illeszkedése a korábban készült (publikált) szakterületi anyagok közé. Ha az etnográfiai/antropológiai film-műfaj meghatározásának kérdését történeti szempontból közelítjük meg, akkor azt láthatjuk, hogy kezdetben egy szűkebb értelmű, egy konkrét etnográfiai jelenséget bemutató és elsősorban leíró szemléletű alkotások felől fokozatosan mozdult el az elemző és komplex szociokulturális jelenségeket feltáró filmek irányába.

6 Az etnográfiai vizuális műfajok esetében a fotó státusza és módszertana bár ugyancsak tartalmaz elméleti és módszertani nehézségeket, mégis jóval kiforrottabb, mint az etnográfiai filmezés területe. Lásd részletesen Heng 2016.

7 MacDougall 1978: 405–425.

A műfaj hosszú történetének ellentmondásai azonban rámutatnak egy minden etnográfiai/antropológiai filmben fellelhető közös elemre. A filmkészítő kutató a filmet minden esetben olyan közvetítő eszközként használja, amely alkalmas arra, hogy a saját kulturális környezete számára egy alapvetően idegen kultúra sajátosságait bemutassa. A közvetítő szerepnek ez az általános értelme minden etnográfiai/antropológiai filmes tevékenységet meghatároz.

A történeti értelemben első etnográfiai tekintetű filmfelvételt 1895-ben Felix-Louis Regnault francia származású antropológus készítette, aki egy nyugat-afrikai wolof asszonyt filmezett le edénykészítő munkája közben Párizsban. A korai felvételek többsége rövid jelenetek felvételét szolgálta, amelyek elsődleges célja az etnográfiai jelenség dokumentálása volt. Ezen túl azonban igen gyorsan megjelent a film módszertani jelentőségének felismerése. Elsőként a brit A. C. Haddon a Torres szorosba, 1898-ban vezetett néprajzi expedíció alkalmával használta a kamerát gyűjtőeszközként. Haddon a bennszülött kultúra mindennapi életét és a kultúra működésének reprezentatív eseményeit, például rituális táncjeleneteket örökítette meg.⁸

A 19-20. század fordulóján az etnográfiai/antropológiai filmek legtöbbször rögzített témái a táncjelenetek, a szertartási cselekmények, valamint a tárgyi kultúra megfigyeléséhez kapcsolódó eszközkészítő gyakorlatok rögzítése volt. A tárgyak létrehozásának technológiája vagy az ételkészítés sajátosságai, az ebben tetten érhető egzotikum rögzítése a kutatók kiemelkedő témái voltak. Az etnográfiai/antropológiai film fejlődéstörténetének fontos állomása Robert J. Flaherty munkássága, aki gyökeresen új távlatokat nyitott megoldásaival és a kulturális anyag témakezelésével.⁹

Flaherty leghíresebb alkotása a *Nanook az eszkimó*, amely egy inuit család mindennapjaiba enged betekintést. Az 1922-ben elkészült film hosszú, több mint egy évtizedes előzményre tekintett vissza, és pontosan tükrözi az etnográfiai/antropológiai film fejlődésének koncepcióját. Flaherty 1910-ben kutatóként szegődött el egy vasércbánya feltárásokkal foglalkozó vállalkozóhoz a kanadai északi vasút számára a Hudson-öböl környékén. A környezet és az ott élő kultúrák annyira megragadták fantáziáját, hogy 1913-ban harmadik expedíciójára már kamerákkal felszerelve érkezett. Mivel a filmezésről

8 Haddon munkásságának napjainkra gyakorolt hatását lásd bővebben Tari 2012.

9 Vö. Thompson–Bordwell 2007: 208–209; Plantinga: 2009: 10–19; Nichols 2009: 20–41.

semmit sem tudott, egy háromhetes tanfolyamon vett részt, hogy elsajátítsa az alapokat. Az 1914–16 között az inuitokról készített felvételei tragikus baleset során megsemmisültek, de a megszerzett tapasztalatok birtokában Flaherty folytatta a megkezdett munkát. Úgy ítélte meg, hogy korábbi megközelítése inkább útirajz jellegű felvételeket eredményezett, ezért elhatározta, hogy témáját jobban fókuszálja és egyetlen inuit család életén keresztül mutatja be a szokásokat, az életmódot, az eszkimók folyamatos harcát a túlélésért az arktikus körülmények között. Flaherty sikerének kulcsa az volt, hogy a hosszú évek – közel egy évtized – terepmunka-tapasztalatainak eredményeként elnyerte a bennszülött közösség bizalmát. A filmes stáb tagjainak többsége is inuit származású volt.

Nanook történetének és rajta keresztül egy komplex kultúrának az etnográfiai/antropológiai filmes adaptációja számos, a műfajt alapjaiban érintő vita kiindulópontjává vált. A némafilm a dokumentumfilmekkel kapcsolatos több szabályt is megszegett. Ezek közül a legfontosabb, hogy Flaherty a jobb, látványosabb és drámai hatású felvételek kedvéért Nanook és családjának mindennapi életét nem spontán örökítette meg, hanem a szereplőket beállította és „eljátszatta” velük a felvenni kívánt eseményeket. A rendező szándéka az volt, hogy a kívülálló néző számára minél érthetőbb és egyértelműbb hatást kiváltva hozza közel az eszkimó család történetét. Az alkotást a filmtörténet dokumentumdráma almműfajként sorolja be.¹⁰

A kritikáktól elvonatkoztatva Flaherty műve megkerülhetetlen mérföldkő az etnográfiai/antropológiai film történetében. Az etnográfiai tartalom sikeres bemutatása érdekében a komplex és összefüggő cselekmény másodlagos jelentőségű. A rendező szándéka, hogy az eszkimó család történetén keresztül a kultúra egészére vonatkozó interpretációt állítson elő, kétségtelenül sikerült.

Az etnográfiai/antropológiai film történetének fontosabb csomópontjai közül – itt csak vázlatosan ismertetett néhány, és a „Kisvilágok” filmsorozat szempontjából fontos kulcsmozzanat összefoglalására kerül sor – Margaret Mead és Gregory Bateson munkássága ugyancsak kiemelkedő jelentőségű. A két antropológus közös filmes munkásságának hét, 1936-39 között Balin és Pápua-Új-Guineában forgatott alkotás lett az eredménye. Bár a két amerikai tudós vizuális munkásságából a több mint 30 ezer fotóból álló anyag sokkal

10 Thompson–Bordwell 2007.

jobban ismert, filmjeik ugyancsak úttörő vállalkozások, amelyek hozzájárultak az etnográfiai/antropológiai film fejlődéséhez.¹¹

Mead és Bateson egymástól függetlenül olyan tudósok tanítványai voltak, akik a századfordulón maguk is kísérleteztek a filmkészítés alkalmazásával az etnográfiai/antropológiai munkában. Mead esetében a modern amerikai kulturális antropológia kiemelkedő tekintélye, Franz Boas, míg a brit származású Bateson esetében az etnográfus Haddon lehetett a példakép. Bár arra vonatkozóan nincs bizonyíték, hogy mestereik közvetlenül inspirálták volna tanítványaikat abban, hogy a filmet terepmunka eszközként alkalmazzák, az összefüggés valószínű. Az etnográfiai/antropológiai filmjeiknek alapvető újdonsága volt, hogy a tudományos érvek alátámasztására a képeket és az ezekhez létrehozott narrátorszöveget tudatosan használták. Munkásságukban, amely a pár szétválását követően külön pályán haladt tovább, mindig fontos maradt, hogy az antropológiai vizsgálatok eredményeit összekapcsolták a vizuális reprezentáció igényével. Filmjeik tehát stílust teremtettek, ahol az alkotást alapvetően meghatározta, hogy a tudományos célok és érvek kifejtése érdekében a vizuális tartalmat a szakmai eredmények megjelenítésének eszközeként és nem önálló kifejezésformaként kezelték. Ez az oka annak, hogy Mead és Bateson filmjeit megtekintve a didaktikus-értelmező és magyarázó jelleg meghatározóbb tapasztalata a nézőnek, mint a szociokulturális jelenség vizuális ábrázolása: felfogásukban a kép az etnográfiai tartalom megjelenítését szolgáló módszertani eszköz.

Mead és Bateson filmkészítő felfogása, a filmezést kutatási eszközként alkalmazó megközelítés és az ezt szolgáló stílus aztán jelentős hatást gyakorolt későbbi jeles alkotókra. John Marshall legismertebb alkotása a *N!ai, the Story of a !Kung Woman* 27 év történéseit öleli fel. A főhős egy !Kung – elterjedt angol megnevezéssel busman, eredetileg a Kalahári-sivatag peremvidékén élő vadászó-gyűjtögető életmódot folytató vándorló közösség – asszony, N!ai, akivel a kutató 1951-ben készített hosszú és az élete részleteit dokumentáló felvételeket.¹²

Marshall az akkor még fiatal lány mindennapjait és esküvőjét is megörökítette. 1978-ban a filmes újra felkereste az akkor már 30-as évei közepén járó N!ait, aki visszaemlékezés jelleggel lényegében egy életút portréban meséli el az elmúlt évtizedek eseményeit. A film párhuzamosan használja az 50-es évek

11 Sullivan 1999; lásd még bővebben Collier–Collier 1986.

12 Cunningham 1984.

elején és a 70-es évek végén készült felvételeket. Marshall megközelítésének jelentősége, mintegy Mead és Bateson koncepcióját tovább gondolva, hogy a filmben ábrázolt életvilág időkereteit kitágítva az életút ábrázolását vizuálisan is képes volt történetileg megjeleníteni. Az archív saját felvételek beépítésével az évtizedes időkeresztmetszetben bemutatott életút vizuális kidolgozása a nézőben a hitelességet erősítő megoldás. Marshall filmjének hitelessége abban áll, hogy a két idősík tudatos váltogatásával didaktikus-értelmező módon igazítja el a nézőt a kulturális ismeretanyagban, és ily módon képes a társadalmi változási folyamatokat a film eszközével megjeleníteni.

Mead és Bateson megközelítésének másik korszakos továbbélését figyelhetjük meg Timothy Asch munkásságában. Asch leghíresebb alkotása, amelyet Napoleon Chagnon antropológus kollégájával készített a Venezuela és Brazília határvidékén élő yanömami közösségben. A film 1975-ben készült el, de a nyersanyag négy évvel korábban került felvételre. Az alkotás a didaktikus-értelmező típusú munkák méltán egyik legismertebb példája, amivel Asch ugyancsak fontos hatást gyakorolt az etnográfiai/antropológiai filmezés kultúrájára.

Asch megoldásai azon túl, hogy a Mead által körvonalazott hagyományt követi, számos újdonságot tartalmaznak. A filmet négy részre tagolta, ahol a néző számára megjelenő első képen a yanomami közösségek földrajzi környezetét ábrázoló térképet látunk, ami alatt a narrátor magyaráz. Ezt követően drámai képsorok következnek, amelyek szinte vágatlanul, teljes folyamatában és mintegy tíz perc hosszan mutatják be a fejszékkel és macsetékkal vívott véres küzdelmet. Az agresszió és az erőszak kendőzetlen és direkt dokumentálása sok kritikát kapott. A film harmadik szakasza lényegében ismétlés, bizonyos jelenetek kiemelése lassított felvételek formájában, amelyek alatt Napoleon Chagnon magyarázata hallható. A néző itt megismerkedik a harcoló felekkel és a közöttük fennálló rokonsági viszonyok alapvető összefüggéseivel. A filmnek ebben a szakaszában számos rokonsági ábrát láthatunk, amelyek ugyancsak a helyzet informatív elemzését tartalmazzák. Végül a negyedik, záró rész, a harc bemutatásának vágott verziója, amely azt hivatott igazolni, hogy az etnográfiai/antropológiai filmben létrehozott tartalom, a szerkesztési és vágási folyamat miként hozza létre, teremti meg magát az ismeretet.

A film konkrét etnográfiai tartalma ebben az összefüggésben kevésbé fontos. Asch és Chagnon azonban megoldásukkal egyrészt továbbfejlesztették a didaktikus-értelmező tradíciót, másrészt rámutattak arra, hogy az etnográfiai/

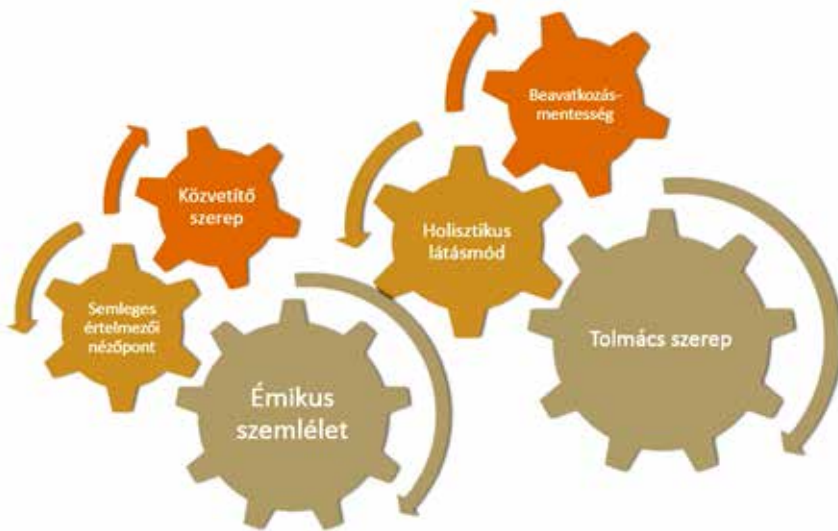
antropológiai filmben megfogalmazott tudás minden esetben a szerzői (rendezői) szándék függvényeként értelmezhető. Ha a néző a film jelentését keresi, akkor lényegében a szerzői (készítői) szándék és üzenet rekonstrukciójának függvényében fér hozzá a film tartalmához.

Az etnográfiai/antropológiai filmezésnek a 20. század közepén a korai időszak hagyományaira – Flaherty és Mead – épülő gyakorlata mellett egy igen eredeti és a mai napig ható irányzata alakult ki a cinema verité (az „igaz mozi”), amit gyakran observational cinema (megfigyelői mozi) néven is szoktak hivatkozni. A néprajzi filmkészítésnek ezt a stílusát Jean Rouch francia antropológus és filmkészítő munkásságához szokás kötni. Rouch közel 60 éven keresztül készített filmeket, elsősorban Nyugat-Afrikában. Első alkotásai hagyományosan narrált etnográfiai/antropológiai filmek voltak, amelyek újdonsága a kézi kamera használata volt. Az új stílus a szituációkat sokkal életszerűbbé tette és a néző számára azt az érzetet keltette, hogy a felvett jelenetek részese. Rouch a jelenlét és a részvétel kihangsúlyozásával igyekezett a valóság kendőzetlen ábrázolását felvállaló filmek készítését megvalósítani. Életműve több mint 120 alkotást tartalmaz, és számos későbbi dokumentumfilmnél érezhető a hatása. „Emberi dimenziót akart adni az etnográfiai filmnek nem csupán azáltal, hogy más kultúrákkal ismerteti meg az európaiakat, hanem azzal is, hogy a filmkészítés aktusán át kapcsolatot teremt a kutató és kutatásának tárgya között.”¹³

Az etnográfiai/antropológiai filmezés szövevényes története természetesen önmagában is bonyolult ismeretanyagot képez. Jelen rövid összefoglalásban azokra az alapvető ismeretekre hívtuk fel a figyelmet néhány jeles szerző életművéhez kapcsolódva, amelyek keretében érthetővé válik, hogy a vizuális dokumentálástól, majd a kutatási módszerként alkalmazott kamerától miként jutott el az etnográfiai/antropológiai dokumentumfilm-készítési gyakorlat oda, hogy a filmet elemzési eszközként használja.

A „Kisvilágok” sorozat részei olyan dokumentumfilmek, amelyek szándéka, hogy elemző módon tárják fel egy-egy lokális szintér (település) társadalmi folyamatait, különös tekintettel a vizsgált térségben egyre hangsúlyosabb kihívásként értelmezhető magyar-cigány együttélést. Az etnográfia/antropológiai film történetének kiemelt csomópontjaira támaszkodva az epizódokban érvényesíteni szándékozott látásmód összetett szerkezetét az alábbi ábra szemlélteti.

13 Thompson–Bordwell 2007:511.

2. kép: „Kisvilágok” filmek szemléleti komplexitása

Ezek szerint, a „Kisvilágok” filmes adaptációja a készítők szempontjából párhuzamosan támaszkodik a modern antropológiai megértőtevékenységet át-
ható komplex beállítódásra.

Filmformanyelvi alapismeretek

A „Kisvilágok” sorozat sikeres elemzésének feltétele az elemi filmformanyelvi ismeretek elsajátítása. A filmekben a szerzői szándék szerint a jelentés az elhangzó narratíva és a vizuális tartalom egységeként jut kifejezésre. A film formanyelvi alapismeretek a néző szempontjából és a tartalmi elemzés folyamatában fontos forrását képezik a látottak megértésének, a komplex társadalmi folyamatokból kibontakozó jelentés(ek) azonosításának. Az alábbiakban bevezetésre kerülő fogalmak a „Kisvilágok” feldolgozása során hasznos gyakorlati értékű ismeretek lehetnek, amelyek elősegítik, hogy a néző a filmek vizuális világában – képek és jelenetek rendszerében – megfogalmazott jelentéstartalmat kibonthassa és értelmezze.

A dokumentumfilmek, és általában minden filmes műfaji alkotás az alábbi alapvető szerkezeti felépítés szerint tevődnek össze: beállítás, kép, jelenet. Az alapfogalmak ismerete nemcsak a filmkészítés során nyújtanak eligazodást a kutató-filmes szakember számára, de a filmelemező munkához is megkerülhetetlen definícióknak bizonyulnak.

A *beállítás* (snitt) a filmezés alapegysége, „egyetlen kamera által rögzített folyamatos látványt”¹⁴ jelent. A film formai szerkezetének a legkisebb egysége, amely leegyszerűsítve úgy is megfogalmazható, hogy a kamera bekapcsolásától a kikapcsolásáig terjedő egységet jelöli. Ebből következően egy-egy film jellemzően számos beállításból tevődik össze.

A *kép* (scene) a második filmnyelvi egység, amely tér-idő szerint tagolja a filmet, nem a dramaturgia alapján, „egy adott helyszínen és időben játszódó jelenetet vagy jelenetrészt határoz meg.”¹⁵ Egy kép számos beállításból épülhet fel, az adott helyszín határozza meg az egy képhez való tartozást, illetve az egy kép feltétele az időben való megszakítás nélküliség is.

14 Szabó 2018: 15.

15 Szabó 2018: 17.

A következő egység a *jelenet* (sequence), ami dramaturgiai egységként a folyamatosan összetartozó tartalmi egységet jelöli, több beállításból és több képből épülhet fel.¹⁶

A filmelemző tevékenység során a film üzenete értelmezésének egyik módja, ha a néző a filmet jelenetekre bontja, és az egyes jeleneteket külön-külön teszi az elemzése tárgyává, majd összekapcsolva az egyes jeleneteket egészében is megvizsgálja a film mondanivalóját.

A filmelemző munkához segítséget nyújt, ha megismerjük az egyes beállításokban megtalálható többletjelentést. Ehhez újabb filmnyelvi fogalom bevezetése szükséges: ez a *plán*.

Az emberi szem és a fényképező objektívje között alapvető különbség áll fenn, szemben az emberrel a fényképezőgépnél egy látószöge van, tehát a teret egy képkivágásra szűkíti le. A *plán*, képkivágás, képméret azt mutatja meg, hogy a bemutatni kívánt *témát*¹⁷ milyen méretben és távolságban ábrázoljuk. A különböző plánok meghatározásakor nem a fizikai méretek felől kell megközelíteni a kérdést, hanem a kép tartalmi, jelentésbeli oldaláról, tehát hogy az adott kép milyen elemeket akar megmutatni. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a filmelemző munka során minden egyes plánt külön-külön meg kell vizsgálni. Ha tisztában vagyunk azzal, hogy a különböző képméretek mire hívják fel a néző figyelmét, azzal elősegítik a film üzenetének megértését.

Az etnográfiai/antropológiai film készítése során a megfelelő plánok használatának hangsúlyosabb szerepe lehet, mint azt első hallásra gondolnánk. A dokumentumfilmek készítésekor – mint a korábbi fejezetekben már bemutattuk – a filmkészítő szakember, kutató számára a filmes technika korlátozott elemei alkalmazhatóak, ugyanis a valóság ábrázolása megköveteli, hogy minden olyan filmes eszközt kerüljünk, amelyek szándékosan torzítják, megváltoztatják a valóságot. A plánok megfelelő kiválasztásával azonban lehetősége van a filmkészítőnek a néző figyelmének az irányítására úgy, hogy az a lehető legkisebb mértékben torzítsa a valós képet.¹⁸

16 Szabó 2018.

17 A *téma* kifejezés az adott képben bemutatni kívánt főelemre vonatkozik, amely egyaránt jelölhet személyt, tárgyat, bármit, ami az adott kép esetében információt hordoz.

18 Tisztában vagyunk azzal, hogy minden egyes képméret esetében a valóság torzítása történik, hiszen az emberi szem által látottakat egy képméretre szűkíti le, még ha az a méret a legnagyobb képkivágást is jelenti.

A következőkben sorra vesszük a legfőbb képméreteket, valamint azok tartalmi és szerkezeti funkcióit. A bemutatás a távoli képméretektől indul, és halad a közeli képkivágások irányába.

Az első a *nagytotál*, ami „a cselekmény elemeinek és az azt körülvevő környezetnek a viszonyáról ad áttekintést, azaz elhelyezi magát a cselekményt a tágabb környezetében.”¹⁹

3. kép: Példák nagytotál beállításra

*Részletfotó 'A hídon túl'
című filmből*²⁰

*Részletfotó az 'Óvónő akartam lenni'
című filmből*²¹

A nagytotál bemutatja az adott cselekmény egész környezetét, ami lehet egy kültéri felvétel, de lehet egy beltéren készült nagytotál is. A nagytotál képkivágás szerepei, funkciói az alábbiak szerint foglalhatóak össze:

- 1.) A leggyakoribb alkalmazási szerepe a megalapozó beállítás, ugyanis funkciójától fogva minden olyan témát szerepeltet egy képen, ami a film szempontjából fontos lehet.
- 2.) Fontos szerepe van a megfelelő atmoszféra és vizuális közeg megteremtésében, gondoljunk csak arra, hogyan képes egy túlsúfolt kép feszültséget kelteni, vagy éppen egy hegyvidéki táj nyugalmat árasztani.
- 3.) Végezetül a nagytotál képnek a film ritmizálásában is szerepe van, segíti a film tagolását, esetleg lehetőséget teremt a film „lélegzésének létrehozásában.”²²

19 Szabó 2018: 25.

20 Biczó–Szabó 2019a

21 Biczó–Szabó 2018a

22 Vö. Szabó 2018.

Nehéz feladat jó nagytotált készíteni, eldönteni, hogy mi látszódjon benne és mi az, ami kívül maradjon a képen. Mivel távoli a képkivágás, ezért viszonylag sok elemet, témát bemutat, segítségünkre a megfelelő kompozíció szolgálhat, amivel el tudjuk érni, hogy a néző észrevegye azt, amit az adott képpel mondani akartunk. További megoldásként alkalmazhatjuk a *zoomolást* (ráközelítést), amikor a kiemelő témára ráközelít a kamera; illetve másik megoldása lehet a néző figyelmének az irányítására, ha eleve egy közeli képméretben mutatjuk be a kiemelő témát, majd utána *nyit a kamera* a nagyfotálra.

A nagyfotál hossza több funkciót tölthet be: amennyiben rövid ideig tart, akkor a helyszín bemutatását és a szereplők pozícióját láttatja. Ha hosszabb ideig tart, akkor a fenti funkción felül időt biztosít arra, hogy (a) a néző elgondolkozhasson a filmen; (b) segíti a nézőt a film, vagy az adott jelenet hangulatának átérésében; (c) elősegíti, hogy a néző a saját viszonyát rendezze a látottakhoz; (d) a filmkészítő részéről szándékosan alkalmazott eljárás ahhoz, hogy például egy-egy zaklatott, érzelmileg erős hatást kiváltó jelenet, kép után „időt adjon” a nézőnek a látottak feldolgozására; (e) végezetül a hosszabb ideig tartó nagyfotál úgynevezett tempóváltást készíthet elő.²³

A következő képméret a *totál*, ami „a jelenet szempontjából fontos összes elemet tartalmazza, és ezek egymáshoz viszonyított helyzetét mutatja be.”²⁴ Ez az a képméret, ami a nézőt még az adott jelenetben tartja, ami a nagyfotáltól fizikailag kisebb területet mutat, de tartalmilag is más kap hangsúlyt a képen. A totál képen bemutatjuk az összes résztvevőt, témát, ami az adott jelenet szempontjából fontos. Ugyanakkor hangsúlyt kell fektetni arra, hogy a képen található összes elemet megfelelően helyezzük el (komponálás), valamint csak olyan elem kerüljön a képre, ami valóban szerepet kap az értelmezésben. Ami az adott jelenet szempontjából nem fontos, az ne legyen a képen, mert zavarja a megértést.

23 Szabó 2018.

24 Szabó 2018: 28.

4. kép: Példák totál képbeállításra

Részletfotó 'A hídon túl'
című filmből²⁵

Részletfotó az 'Óvónő akartam lenni'
című filmből²⁶

A kistotál a következő képméret, amiben „kiemelt szerepet kap a környezet, illetve a szereplők elhelyezkedése a térben.”²⁷ A kistotál a totál kép egy részletét mutatja be, jellemzően többalakos kép, de még akkor is kistotálnak minősül a kép, ha az emberek nem egész alakban látszódnak a képen.

5. kép: Példák kistotál beállításra

A 'Legyen hited az élethez' című film forgatása közben készült felvételek²⁸

25 Biczó–Szabó 2019a
26 Biczó–Szabó 2018a
27 Szabó 2018: 29.
28 Biczó–Szabó 2019b.

A következőkben néhány olyan képméretet veszünk sorra, amelyek közbülső méretnek számítanak a totál és a közeli képek között.

Az *egész alakos beállítás* esetében a képkivágásba belefér egy álló szereplő teljes alakban. Ebben az esetben a hangsúly a szereplő–környezet viszonyáról a szereplőre kerül át.

Az *amerikai plán* képméretben a szereplőt térd fölött, combközépen „vágja el” a kép.

A *félalakos plán* esetében a szereplőt deréktájban „vágja el” a kép, tehát a szereplő felsőtestét mutatja. Mind az amerikai, mind a félalakos plán esetében a mozdulatok erőteljesen érvényesülnek, de még a szűk környezet is szerepet kap a képen.

A *félközeli* (szekond) tovább szűkíti a képméretet, az a plán, ami a szereplőt mell alatt „vágja el”. A *bőszekond* levegősebb képet jelöl, a képkivágás alsó része a mell és a köldök között található; míg a *szűkszekond* esetében a kép a mell és a váll vonala között „vágja el” a képen látható alakot.

Az egész alakos beállítás, az amerikai plán, a félalakos és a félközeli plánok közös jellemzői, hogy (1) a filmek képanyagát jellemzően ezek a plánok alkotják; (2) ezek azok a képméretetek, amelyek a szereplőket térben is elhelyezik, de már elég közeliben mutatják a *témát*, hogy annak egyéb részleteit is felfedezheti a néző; (3) ezek a plánok a legtermészetesebb távolságtartományban vannak; (4) a való életben is ilyen távolságban éljük át az interakciókat, így könnyebb azonosítani a filmben látható testbeszédeket.²⁹

29 Szabó 2018.

6. kép: Példák a közepes plánokra

Egész alakos beállítás

Részletfotó a 'A hídon túl' című filmből³⁰

Amerikai plán

Részletfotó a 'Nyírvasvári cigány zene' című filmből³¹

Félalakos plán

Félközelí plán

A 'Legyen hited az élethez' című film forgatása közben készült felvétel³²

30 Biczó–Szabó 2019a.

31 Szabó 2021.

32 Biczó–Szabó 2019b.

Bőszekond plán

Részletfotó a 'Nyírvasvári cigány zene' című filmből³³

Szűkszekond plán

A 'Legyen hited az élethez' című film forgatása közben készült felvétel³⁴

Végezetül rátérhetünk a közeli képkivágásokra, amelyek közül a közeli és a szuperközeli plánnal ismerkedünk meg részletesebben.

A közeli plán „funkciója, hogy a kép tárgyát környezetéből leválassza, kiemelje.”³⁵ Ez lehet személy esetében az egyik testrész kiemelése (leggyakrabban a fej, a kéz, vagy a láb kiemelése), de tárgyaknál is használható, amely során hasonló funkciót tölt be. Az ember mimikája ebben a beállításban maximálisan látható.

7. kép: Példák közeli plánokra

Közeli plán

A 'Legyen hited az élethez' című film forgatása közben készült felvétel³⁶

Részletfotó a 'Nyírvasvári cigány zene' című filmből³⁷

33 Szabó 2021.

34 Biczó–Szabó 2019b.

35 Szabó 2018: 31.

36 Biczó–Szabó 2019b.

37 Szabó 2021.

Szuperközeli plán

Részletfotó az 'Óvónő akartam lenni'
című filmből³⁸

Részletfotó a 'Nyírvasvári cigány zene'
című filmből³⁹

A szuperközeli képméret a közeli kép szűkítésének tekinthető, az arc esetében például továbbszűkíti a kivágást, és a szemöldöktől a szájig mutatja azt. Tárgyak esetében is hasonló elven működik a továbbközelítés. A szem számára már nem a megszokott látványt nyújtja, ezzel kiemeli a főtéma egy fontos pontját, és a néző figyelmét az adott *témára* irányítja.

A közeli és a szuperközeli képek alkalmazása a filmekben több kérdésre is felhívják a figyelmünket. A túl sok közeli kép beépítése a filmbe ellentétes hatást válthat ki a nézőből, mint amit annak eredeti funkciója idézne elő. A kiemelő, hangsúlyozó szerepe csak addig érvényesül, ameddig valóban a készítő szándékával összhangban a külön kiemelendő részleteket a jelentés elmélyítése érdekében mutatjuk be. Másrészt, a szuperközeli képek túl gyakori alkalmazása megnehezíti a néző értelmezői szerepét, hiszen a túl szűk képkivágás hosszan tartó, gyakori alkalmazása során a néző könnyen elveszíti a film vezérfonalát, és nem tudja azonosítani a látottakat, kontextusban értelmezni a film üzenetét.

Az etnográfiai/antropológiai filmkészítés során a filmes kutató számára a beállítás nézőpontjának kiválasztása a filmkészítés egyik első feladata. A nézőpont kiválasztása ugyanis nem elsősorban a film szerkezeti felépítéséhez kapcsolódó beállítás, hanem az értelmezői szerepkör megválasztása is. A nézőpont megválasztása azt is megadja, hogy a készítő kinek a szemszögéből láttatja a filmet. Ennek alapján megkülönböztetjük az objektív, a szubjektív, valamint a nézőponti

38 Biczó–Szabó 2018a.

39 Szabó 2021.

beállítást. A következőkben röviden, áttekintő jelleggel ismerkedünk meg a különböző nézőpontok jelentésével, amely információkkal ugyancsak segíthetjük a filmelemző munkát.

Elsőként az *objektív szemszöggel* érdemes megismerkedni, amely „egy láthatatlan külső megfigyelő szemszögébe helyezi a nézőt.”⁴⁰ Személytelen kameraállásnak is nevezhetjük, amely alkalmazása révén a néző külső, megfigyelői nézőpontban van. A képen szereplők közül senkinek a szemszögét nem reprezentálja, objektivitást hangsúlyoz.

A *szubjektív szemszög* ezzel ellentétben valamelyik szereplő szemszögét képviseli. A szubjektív beállítások két részét különböztethetjük meg:

A/ *Szubjektív beállítással az egyik szereplőt képviseljük*: ezzel a beállítással azt a hatást érhetjük el, hogy a nézőt mintegy belehelyezzük a jelenetbe úgy, hogy a kamerát valamely képen szereplő személy szemszögébe illesztjük.

B/ *Szubjektív beállítással a nézők szemszögét képviseli a kamera*: leggyakoribb előfordulása riportok esetében érhető tetten, amikor a riporter a kamerába nézve közvetlenül szólítja meg a nézőket.

A *nézőponti szemszög* (point-of-view = POV) az egyik szereplő nézőpontját képviseli úgy, hogy az egyfajta szubjektív érzetet kelt, de kellő távolságot is, hogy az megkülönböztesse az objektív szemszögtől. Az etnográfiai/antropológiai filmkészítés során a kutatók rendszerint ezt a szemszöget alkalmazzák.

8. kép: Példa nézőponti szemszög beállításra

Részletfotó a 'Családom nélkül soha'
című filmből⁴¹

Részletfotó 'A panyolai farsang'
című filmből⁴²

40 Szabó 2018: 45.

41 Biczó–Szabó 2020.

42 Szabó 2020.

A *kamera magasságának* meghatározása során három főbb *gépállásról* kell beszélnünk: normál szemmagasság, alsó valamint felső kameraállítás.

A *normál szemmagasság* a *téma* szemmagasságát jelöli, a nézőpont tárgyyszerű, dokumentatív, megszokott és általános.

Az *alsó kameraállítás* az adott képnek a „hatalmát”, nagyságát felerősíti, pozitív és negatív hatást is elérhetünk vele. Elősegítheti a kép szereplőjével való érzelmi azonosulást.⁴³ Ebben az esetben a kamera a kép témájához viszonyítva alacsonyabban helyezkedik el, így érhető el az alsó gépállással készített felvétel.

A *felső kameraállítás* során a kamera a kép témájától magasabban helyezkedik el és „lefelé néz” a témára. Ezzel egyfajta objektivitást, külső rálátást biztosít a *témára*, távolságtartást érhet el a filmkészítő ezzel a kameraállással.

43 Vö. Szabó 2018.

Ajánlások a „Kisvilágok” filmsorozat elemző feldolgozásához

Jelen kiadvány és egyúttal a filmsorozat szerzői az elmúlt évek során a felsőoktatás különböző szintjein, valamint számos dokumentumfilm-elemző kurzus keretében sok, az értelmezést megkönnyítő tapasztalatot gyűjtöttek össze. Az alábbiakban a „Kisvilágok” feldolgozásához néhány szemléleti-orientációs ajánlás megfogalmazására kerül sor. Tapasztalataink szerint az olyan bonyolult lokális társadalmi szinterek, mint a sorozatban bemutatott kilenc kelet-magyarországi település, ahol a helyi társadalmakban mindenütt meghatározó jelentőségű kérdés a magyar-cigány együttélés, a lentebb ismertetett filmszerkesztési és elemzési szempontok hatékonyan segíthetik az értelmezést. A kilenc „Kisvilág” minden epizódja lehetőséget kínál arra, hogy az egyes részek értelmezését egy-egy kiemelt szempont érvényesítése mentén valósítsuk meg.

1) Az ellenpontosításos képi-narratív struktúra

A dokumentumfilmek tartalmi elemzésének egyik alapvető megközelítésmódja az elhangzó narratívák, a megszólalók elbeszéléseinek az értelmezése. A „Kisvilágok” filmsorozat szándékai szerint a lokális szintereken élők perspektíváinak, a saját közvetlen környezetükkel kapcsolatban kidolgozott értelmezéseinek a bemutatásával helyezi a nézőt abba az elemzői pozícióba, ahonnan megértheti az adott életvilág összetett sajátosságait. Természetesen minden megszólaló a saját személyes nézőpont „olvasatában” értelmezi környezetének jellemzőit, a település társadalmi viszonyait, fogalmaz meg véleményt az együttéléstről.

Például a *Nincsenek illúzióink* című filmben megszólaló szereplők narratívái jól mutatják a nézőpontok sokszínűségét, ugyanannak a közvetlen társadalmi környezetnek a gyökeresen eltérő értelmezéseit. Azokat a dokumentumfilmeket, amelyek a néző, tehát a külső megfigyelő szemszögéből egymással logikailag

ütköző nézőpontok és értelmezések szembeállítására épülnek, ellenpontosításos narratív struktúrájú alkotásoknak nevezhetjük.

A *Nincsenek illúzióink* esetében a településen élők eltérő értelmezői nézőpontjai közötti különbség nem csak az elbeszélések szövegében érhető tetten, hanem a film képi világában is. Az ellenpontosításos narratív szerkezet az ábrázolt színteret alkotó jelenségek különbségeit, a kontraszt hangsúlyozását használja ki annak érdekében, hogy a „Kisvilág” összetett jellegét láthatóvá tegyék.

2) A deduktív narratív struktúra

A szereplők narratíváinak értelmezésére alapozott elemzés egy további lehetséges megközelítésmódja a deduktív narratív struktúra vizsgálatára alapozott elemzés. A narratív szerkezet működése jól megfigyelhető *Az előítéleteken túl* címmel Tiszalókról készített alkotás értelmezésekor. A dedukció olyan következtetési eljárás, amely során az elemzés az általános értelmezési szintről indulva jut el a jelenséget alkotó egyes (partikuláris) részösszefüggésekhez. Egy etnográfiai/antropológiai dokumentumfilm narratív szerkezetére vonatkoztatva esetünkben ez azt jelenti, hogy a filmek megszerkesztésének ez a módszere a nézőt a megszólalók elbeszélésein keresztül az életvilág tágabb összefüggéseitől fokozatosan juttatja el egy konkrét téma megismeréséig.

Például *Az előítéleteken túl* című filmben a narratívák tágabb értelemben két nagyobb csoportot alkotnak, és ezzel lényegében meghatározzák a dokumentumfilm két tartalmi-szerkezeti egységét. A film első, és a tartalmát tekintve a játékidő háromnegyedét (30 perc) kitevő rész a hét megszólaló szereplő narratíváin keresztül és személyes perspektívájából láttatja a helyi társadalom viszonyainak eltérő, de egymást kiegészítő értelmezéseit. A film utolsó tíz percében megszólaló öt szereplő már csupán egyetlen fókuszált kérdés, a magyar-cigány együttélés mikéntjére vonatkozó álláspontját foglalja össze. A néző szempontjából az együttélés minőségét részletező, egymást követő tételgondolatok értelmére a települést a film első felében tágabb összefüggésben bemutató narratívákból nyert ismeretek szintézise alapozza meg. *Az előítéleteken túl* deduktív narratív struktúrával jellemezhető alkotás, ahol a megszólalók elbeszélései egy tágabb és általános értelmezési szintről, a helyszín viszonyait távlatosabb perspektívából kiindulva jutnak el egyetlen konkrét téma, jelen esetben az etnikai együttélés minőségét firtató kérdés elemzéséhez.

3) A kulcsnarratíva

Egyes dokumentumfilmek narratív szerkezeti felépítése egy kiemelt megszólaló elbeszélésének a hangsúlyozására épülhet oly módon, hogy minden más szereplő szövege vagy részleteiben elmélyíti, vagy informatív módon kiegészíti a kulcsbeszélő mondandóját. A dokumentumfilmek tartalmi elemzésének egy lehetséges megközelítésmódja a kulcsnarratívára fókuszáló értelmezői megközelítés.

A „Kisvilágok” sorozat *Legyen hited az élethez* című epizódja elemezhető a kulcsnarratíva kiemelésére épülő megközelítésből. A kulcsnarratíva lehet egy olyan megszólalás, a filmben kidolgozott téma általános körülményeit, kontextusát tárgyaló szöveg – jelen esetben a görögkatolikus párókus elbeszélése –, ami a néző számára a többi szereplő szövegének értelmezői keretét képezi. Természetesen a kulcsnarratíva központú dokumentumfilmek tartalmi elemzése nem azt jelenti, hogy az alkotás üzenetének azonosítása szempontjából ne volna minden megszólalás azonos mértékben fontos. Ehhez arra van szükség, hogy a néző értelmező beállítódása az összes szereplő narratív megnyilatkozására azonos mértékben tartson számot. A kulcsnarratíva kiemelésének igénye a tartalmi szemléletű elemzések esetében arra a szándékra utal, amely szerint egyfajta vonatkoztatási pontként megalapozza a további megszólalások jelentésfunkcióit a filmnarratíva egészét tekintve.

4) A tartalmi csomóponti narratíva

A dokumentumfilmek elemzésének egy másik lehetséges módja a tartalmi csomópontok szerinti elemzés. A dokumentumfilm műfaji sajátosságaiából eredően olyan formája az információ-közvetítésnek, amely aktív nézői-értelmezői beállítódást feltételez. A filmben elhangzó narratívák, a képi világ számos mögöttes, rejtett információt is közvetít, amelyek megismerése, azonosítása megköveteli a nézőtől a folyamatos figyelmet: aktív értelmezői viszonyt követel.

Amint a korábban bevezetett elemzési szempontok esetében is utaltunk rá, a dokumentumfilm készítője az alkotás végső összeállításakor az *interjúkat* több módon is felhasználhatja.

Ennek egyik lehetséges további esete az – amelyre *A hídon túl* című film is például szolgál –, amikor a filmnarratívát felépítve az egyes interjújeleneteket nem személyekhez kapcsolódóan, hanem a dokumentumfilmben tárgyalt tartalmi témacsoportok alapján szerkeszti egymás után a készítő. Ez azt jelenti, hogy a szereplők többször, ismétlődő jelleggel is „felbukkannak” a filmben, annak

függvényében, hogy az interjúrészletek hogyan tudják leginkább elősegíteni a film fő állítását, társadalmi üzenetét. Azokban az alkotásokban, ahol a kutató több szereplővel készített interjúkat használ, az egyes megszólalások szerkesztésekor igazi feszültséget tud teremteni a filmben. Ugyanakkor az így elkészített dokumentumfilmek alkalmas eszközei a különféle álláspontok ütköztetésének, az eltérő vélemények ábrázolásának, és teret kínálnak arra, hogy a néző a megszólalások között állást foglaljon, véleményezzen és értelmezzen.

Fontos kiemelni, hogy *A hídon túl* című filmben a képi világ, és annak fő motívuma, a cigány tánc ábrázolása olyan vizuális kontextust állít elő, amely fontos rendezői üzenettel bír, hiszen amellett, hogy az egyes megszólalók narratíváit tagolja, bemutatja a nagyecsed-i oláh cigány táncot jellemző hagyományt is. A film elemzésekor lényeges, hogy a tartalmi és a képi világot együttesen tegyük az értelmezés tárgyává. Az olyan dokumentumfilmeket, amelyek különböző verbális (tematikusan válogatott interjúrészletek) és vizuális (tematikusan rögzített jelenetek) eszközök segítségével az alkotás egészén végighúzódnak, valamint visszatérő jelleggel ábrázolt téma – itt a nagyecsed-i oláh cigány hagyománykészlet egy kitüntetett eleme, a tánc a társadalmi integrációra gyakorolt közvetett hatásának – értelmezésére vállalkoznak, úgynevezett csomóponti narratív struktúrájú alkotásoknak tekinthetjük.

5) *A szituatív látásmód*

A dokumentumfilmek tartalmi elemzésének lehetséges és fontos megközelítésmódja az ábrázolt jelenségek, illetve az ezeknek színtérül szolgáló lokális környezet szituatív értelmezése. A szituatív beállítódás – a „Kisvilágok” dokumentumfilm-sorozat kulturális antropológiai nézőpontja – minden esetben annak az elismerését feltételezi, hogy az alkotásokban ábrázolt életvilágok olyan autonóm és komplex szociokulturális rendszerek, amelyek megértésének kulcsa elsősorban magából a tanulmányozott életvilágból vezethető le. A kortárs etnikai együttélési helyzetek minden esetben sajátosságuk szerint értelmezhető, a „Kisvilágokban” élők nézőpontjának elsajátítását feltételező beállítódást követelő összetett jelenségek.

A hodászi társadalom folyamatait bemutató *Sokat tanulhatunk egymástól* című film esetében a néző megértő-értelmező pozícióját meghatározó szituatív látásmód fontos szerepet nyer. A helyzetben kifejezésre jutó esetszerűség, a szokatlan együttélési képlet befogadása, amelynek fókuszában az oláh cigány származású és anyanyelvű óvónő munkássága áll, a nézőtől rendkívüli nyitottságot

követel. A szituatív látásmód érvényesítése itt annak a függvénye, hogy a néző mennyiben képes felfüggeszteni és kizárni az értelmezésből más szintereken nyert tapasztalatait. Az ilyen és ehhez hasonlatos különös magyar-cigány együttélési mintázatot mutató szinterek esetében a szituatív szemlélet érvényesítése az értelmezés sikere szempontjából meghatározó jelentőségű. Elsősorban azért, mert az analógiás megértő gyakorlat, tehát az a megközelítés mely szerint a más helyszínen és közösségekben szerzett tapasztalatok alapján kíséreljük megragadni színterünk viszonyait, szükségszerűen félreértést okoz és pontatlanságot eredményez.

6) Az etnikai együttélés konfliktuselméleti megközelítése

Az etnikai együttélési helyzeteket, esetünkben a konkrét magyar-cigány településszintű lokális kapcsolatokat bemutató dokumentumfilmeknél a tartalmi elemzés egyik kézenfekvő kiindulópontja lehet a konfliktuselméleti megközelítés. Ennek a háttérében az a tapasztalat áll, hogy a többség és kisebbség kapcsolatviszonyait a legtöbb szituatív példa esetében az előítéletek, és részben az ezek bázisán létrejött, generációkon keresztül öröklődő magatartásgyakorlatok határozzák meg. A magyar-cigány együttélési viszonyok lokális szinterein a szociokulturális másság okán a kapcsolatokat az érintettek opozicionális szerkezetű helyzetként, az egymástól történő elkülönülést érvényesítő szembenállásként élik meg. Az elkülönülés alapját az identikus eltérés, az önazonosság és a saját csoporthoz tartozást erősítő tulajdonságok kiemelése, illetve a másik csoporttól történő elhatárolódást támogató sajátosságok hangsúlyozása jellemzi. A „mi” és az „ők” megkülönböztetésének a magyar-cigány együttélésben általánosan képviselt etnikus dimenziói rendkívül összetettek és mindkét irányban kölcsönösen érvényesülnek. A szokások, a nyelv, a származástudat, a normák, az értékrend, a mentalitás, az életvezetési gyakorlat, a családi élet, a gyermekek státuszával kapcsolatos felfogás, az időkezelési stratégia és sorolhatnánk a végtelenségig, mind a különbségtétel olyan szociokulturális dimenziói, amelyek az együttélési helyzetben a magyarok és cigányok megkülönböztetésének és önelkülönítésének általános hivatkozásai.

Az együttélésben a szembenállás többségében rejtett, olykor a kommunikációban, a mindennapi érintkezésben, de néha akár az atrocitások szintjén is megnyilvánuló formái a szituációk mélyrétegeiben kimutatható konfliktusdimenziókra irányítja figyelmünket. A konfliktusdimenziók az együttélő etnikai részközösségek, valamint azok kisebb csoportjai között kialakult törésvonalak rendszere.

A *Válaszúton* című dokumentumfilm esetében a település általános együttélési viszonyai leírhatók a négy informális részközösség – a törzsökös többségi magyar társadalom, a betelepülő többségi magyarok, az adaptálódó kisebbségi romák csoportja, valamint a mélyszegénységben élő hátrányos helyzetű romák közössége – közötti oppozicionális kapcsolatrendszerként. Másként, a négy nevezett részközösség a film narratívái alapján a kölcsönös megkülönböztetés és önelkülönítés gyakorlatával jellemezhető.

Az etnikai együttélésvizsgálatok – kiemelten a magyar-cigány reláció – esetében a külső megfigyelő – a néző – szempontjából a helyzet megértésének a kulcsa, valamint a szembenállás az együttélésre gyakorolt hatásainak menedzselése a konfliktusdimenziók pontos elemzésének a függvénye.

7) A lokális közösségfolyamat ábrázolása

A kortárs vidéki lokális társadalmak működését meghatározó fontos ismerv a helyi közösséget jellemző folyamatok rendszere. A közösségfolyamatok egyrészt, és a „Kisvilágok” filmek esetében a települések egész társadalmát meghatározó kohéziós és szolidaritási rendszert foglalják magukba. Másrészt a helyi társadalom részközösségeinek – civil csoportoknak, etnikai közösségeknek – szerveződési és intézményesülési folyamatait jelöli.

A filmsorozatban bemutatott helyszínek közül a Nyírvasváriban készült *Egy fecske is csinálhat nyarat* című epizód a helyi közösség-szerveződés az együttélésre gyakorolt hatásának jó példája. A magyar-cigány együttélési helyzet ábrázolását bemutató dokumentumfilm értelmezése okkal támaszkodhat a helyi futballklub keretei között megvalósuló lokális civil közösségfolyamat elemzésére.

A terepet járva és a közbeszéd tematikáját figyelve általános tapasztalat, hogy a lokális vidéki „Kisvilágokban” élők gyakran, akárcsak a rendszerváltás – 1990-es évek – távlatában értelmezve, úgy érzékelik, hogy közösségeik meggyengültek. Ennek jeleként az elidegenedést, a baráti informális közösségkapcsolatok leépülését, de leginkább a civil önszerveződés eredményeként létrejött, majd lassan sorvadásnak indult, végül többségében megszűnt helyi közösségeket szokás felmelegíteni. Dalkörök, nyugdíjas klubok, sportegyesületek, baráti körök, a lokális szerveződés megannyi formája, legalábbis a helyben élők perspektívájából erejüket veszített és legfeljebb formálisan fennmaradt képződmények.

A filmben négy fiatal futballista sportpályafutásán keresztül a település etnikai együttélési viszonyaiba nyerünk betekintést. A narratíva mellett a vizuális összeállítás is támogatja a nézőt abban, hogy a sportegyesület mindennapjaira

rálátást nyerjen. A film az alkotók szándéka szerint mélyebb társadalmi folyamatok megmutatását és értelmezését is megvalósítja.

A Nyírvasvári 16FC vezetőjének és tagjainak története az általánosan érzékelt depraváció – hanyatlástörténet – ellenpéldájaként joggal irányítja figyelmünket a sikeresség okainak a megértésére. Miként és miért termelődhettek ki a helyi közösség szerveződésnek azok a feltételei a településen, amelyek egy futballklub társadalmi funkcióit messze a sporttevékenységen túlmutató jelentőségű teljesítményként láttatják? Az *Egy fecske is csinálhat nyarat* jó példa arra, hogy egy olyan település esetében mint a nyírvasvári társadalom, ahol a többségi magyar és a kisebbségi roma közösség a történetileg kialakult elkülönítő együttélési gyakorlat viszonyrendszerében létezik, a tudatosan tevékeny lokális aktornak meghatározó szerepe lehet.

A lokális közösségfolyamatokat bemutató etnográfiai/antropológiai dokumentumfilmek elemzésének egyik formája a helyi közösségek funkcióinak, szerveződési szabályainak, az ezt meghatározó értékrendnek, valamint a tagok közötti kapcsolatok rendszerének együttes értelmezése.

8) Az énnarratíva

A dokumentumfilmek tartalmi elemzésének fontos szempontja a szereplők egzisztenciális státuszának és a személyes sorsukkal kapcsolatban megfogalmazott álláspontjuknak az értelmezése. Az énnarratíva megfogalmazását megalapozó reflexió a dokumentumfilmek szereplőinek arra a tulajdonságára utal, hogy a forgatás körülményei között a mindennapi élethelyzethez képest megváltozott viszonyok miként formálják át a saját énfelfogást. A kérdések, az alkotók által felvetett témák a dokumentumfilmkészítés szabályai szerint olyan helyzetben kerülnek felvetésre, amely nem jelent beavatkozást a szereplő mindennapjaiba. A dokumentumfilmkészítő szándéka szerint a kamera azt rögzíti, ami akkor is megtörténne, ha a kamera nem volna jelen. Ennek ellenére jól tudjuk, hogy a kérdések az interjúalanyt saját egzisztenciális státuszával, a helyi társadalomban betöltött szerepével történő szembenézésére ösztönzik, vagyis elkerülhetetlenül kizökkentik a mindennapiság spontaneitásából. Az interjúalany válaszai tartalmi értelemben magukba foglalják a megkérdezettnek a saját személyére vonatkozó interpretációit is. A dokumentumfilm nézőjének szemszögéből ez fontos körülmény, ami az alkotás egészére vonatkozó értelmezéseit alapvetően befolyásolhatja.

A *Vidéki elégia* című „Kisvilágok” epizód főszereplőjének személyes narratívája egyetlen monológ. Tartalmában egyszerre a bemutatott település társadalmi folyamatainak értelmezése és a szereplő a „Kisvilágban” saját sorsára vonatkozó reflexióinak az összefoglalása. Az énnarratíva a film képi világára támaszkodva és abba beágyazva a néző figyelmét egyidejűleg irányítja a főhős saját személyéhez való viszonyának a kérdésére, és az ábrázolt lokális társadalomnak a szereplő elbeszélésében kifejtett értelmezésére.

Az énnarratíva központú etnográfiai/antropológiai dokumentumfilm esetünkben azt a filmszerkesztési eljárást jelöli, ahol a megszólaló elbeszélésén keresztül a készítő párhuzamosan irányítják a figyelmet a szereplő személyes sorsának önértelmezésére és a lokális életvilágának elemzésére.

9) *A lokális transzietnikus ethosz*⁴⁴

Az etnikai együttélés vizsgálatok, függetlenül attól, hogy az adott szintéren két vagy esetleg több közösség kapcsolatviszonyainak elemzéséről van szó, minden esetben központi kérdésként ütköznek abba a feladatba, hogy miként minősíthető, hogyan jellemezhető általános kijelentésekkel az adott partikuláris (szituatív) helyzet. Az együttélő etnikai közösségek kapcsolatát elemző szemlélet célja, hogy a következtetéseket olyan általánosításként juttassa érvényre, amelyek bizonyítékaul a helyi társadalomban leírt adatok szolgálnak, de egyúttal az esettől elvonatkoztatva lehetőséget kínálnak az absztrakcióra is. Azt is mondhatjuk, hogy az etnikai együttélés minden esetben viszonyulási gyakorlat, amely ezerféleképpen jellemezhető. Általános karakterét tekintve lehet például izolatív, oppozicionális, integratív, szegregatív, diszkriminatív, asszimilatív, hogy csak néhány lehetőséget említsünk. A tapasztalatok szerint a multietnikus helyi társadalmak együttélési gyakorlatának minősége a legátfogóbb fogalmi keretet tekintve a lokális transzietnikus ethosz kategóriájával ragadható meg. A lokális transzietnikus ethosz tartalma minden szintér esetében más és más: azt fejezi ki, hogy minden etnikai együttélési helyzet az érintett csoportok attitűdjeinek, a ténylegesen fenntartott kapcsolatok minőségének egyfajta szintéziseként uralja a mindennapi érintkezési gyakorlatot. A lokális transzietnikus ethoszban az jut kifejezésre, ahogy az érintett etnikai csoportok az érintkezést szabályozzák és gyakorlataikon keresztül a helyi szabályaikat érvényre juttatják.

Az *Ez van* című dokumentumfilm esetében, a multietnikus mérki társadalomban a lokális transzietnikus ethosz minőségét tekintve olyan általánosan

44 A lokális transzietnikus ethosz fogalmát bővebben lásd Szabó 2021; Biczó 2013.

elfogadott lokális magatartásrendszert jelent, amely integratív és kiegyenlítő együttélési gyakorlatot eredményezett. A településen élő etnikai csoportok kapcsolatait az évszázadokon keresztül formálódó összecsiszolódás eredményeként kölcsönösen elfogadó és megerősítő viszony jellemzi, amelynek bizonyítéka a beköltöző és szabálysértő roma közösség kollektív, tehát minden együttélő etnikai – magyar, sváb, törzsökös romungró – részközösség részéről kinyilvánított elutasítása.

A multietnikus együttélési helyzeteket bemutató dokumentumfilmek elemzésének egyik módja, ha a részközösségek között fennálló – az *Ez van* című film esetében a lokális transzietnikus ethosz kategóriájával leírható – kapcsolatviszonyokat teszi az értelmezés tárgyává. A néző feladata ebben az esetben a megszólaló szereplők elbeszéléseiben felfejteni a részközösségek közötti működési szabályrendszert és ezen keresztül értelmezni a lokális társadalom szituatív folyamatait.

*

Természetesen a fentebb részletezett és a sorozat egy-egy epizódjának megtekintéséhez ajánlott aspektusok érvényesítése az értelmezésben nem azt jelenti, hogy ne lenne mód a filmek feldolgozásának alkalmával a különböző elemzési szempontokat párhuzamosan kihasználni, akár keverni. Továbbá azt a látszatot is szeretnénk kerülni, hogy a nevezett kilenc elemzési szempont a filmekben bemutatott társadalomtudományi tartalom megértésének kizárólagos megközelítése, valamiféle zárt szempontrendszer lenne. A nevezett és a gyakorlati értelmezést támogató szempontok, amint azt hangsúlyoztuk, a szerzők a felsőoktatási filmelemző kurzusokon gyűjtött azon tapasztalatait rögzítik, amelyeket a „Kisvilágok” sorozat epizódjainak hatékony elemzéséhez ajánlanak segítségül. Jelen kötet a nevezett kilenc szempont érvényesítését a filmelemzésben a sorozat egyes részeit bemutató fejezetek végén található feladatokon keresztül segíti elsajátítani a gyakorlatban.

NINCSENEK ILLÚZIÓINK – KISKÖRE

Játékidő: 38'50”

Film készítésének ideje: 2018

Kulcsszavak: etnikai együttélés, szegregáció, településfejlesztés

A film leírása

Kisköre, a dél-hevesi kisváros az elmúlt években minden tekintetben a fokozódó marginalizáció színtere. A 2005-ben városi rangot nyert település fejlődésében ez váratlan fordulat, hisz az 1973-ban átadott vízlépcső és vízerőmű remek fejlődési pályát kínált ahhoz, hogy a Közép-Tisza-vidék fokozatosan modernizálódó regionális alközpontjává fejlődjön.

Az egykor falusias település lakossága az ipari létesítmény üzemeltetéséhez szükséges népességgel, munkásokkal és értelmiségiekkel bővült. Az ígéretes előnytényezők azonban az ezredfordulót követően már kevésbé érvényesültek, és fokozatosan a belső perifériákra jellemző tendenciák uralkodtak el, ami a kör-

nyező települések fejlődését is hátrányosan érintette.

A Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyék határán fekvő település a tiszai környezet kedvező idegenforgalmi lehetőségeinek ellenére az aktív munkaerőt nem tudta megtartani, ami elvándorlási hullámot generált. Részből ennek eredményeként a település népessége az elmúlt

9. kép: A kiskörei vízi erőmű

évtizedekben gyökeres átalakuláson ment keresztül.

A dokumentumfilm témakezelése szempontjából fontos, hogy a kisváros népességfolyamatai tipikusak és hasonlóak a perifériális lokális magyarországi vidék számtalan térségére jellemző általános viszonyokhoz. Ennek lényege, hogy a település lakóinak mindennapi életét egyre hangsúlyosabban határozza meg és uralja az a kapcsolatviszony, ami a lokális társadalom két csoportjának, a többségi magyar és a kisebbségi cigány közösség együttélésének minőségeként jelenik meg. A népesség összetételének látványos változása minden helyi lakos számára kézzelfogható tény. A helyi magyar közösség fokozatosan előrepszik, a középiskolában továbbtanulók elhagyják a települést és néhány kivételtől eltekintve nem térnek vissza tanulmányaik befejezését követően.

A legtöbb magyar család már az általános iskolától kezdve más településre járattja gyermekét, mivel a spontán szegregáció öngerjesztő folyamatként azt eredményezte az utóbbi években, hogy az

10. kép: Kiskörei utcakép

11. kép: Bezárt szálloda és étterem Kiskörén

12. kép: Bezárt élelmiszerbolt

13. kép: Kiskörei tájház szobarészlete

14. kép: Kiskörei tájház udvarának részlete

iskolai osztályok többségében szinte csak cigány gyermekek maradtak.

A törzsökös roma közösség két kisebb szegregátumban él, de a kedvezőbb anyagi helyzettel rendelkező családok a megüresedő és korábban magyarok által lakott településközponti utcákba is beköltöznek.

Az etnikai arányok a helyiek elbeszélése alapján igen gyorsan tolódtak el, és elsősorban annak köszönhetően, hogy a sokgyermekes cigány családokhoz képest a magyar családokban a gyermekvállalás jóval kisebb. A rendszerváltás idején a helyi roma közösség aránya alig haladta meg a népesség 10%-át, míg manapság a helyiek elbeszéléseiben

40% körüli arányokról esik szó. Mivel kiterjedté vált a vegyes házasság, és az ebben a családi környezetben született gyermekeket a többség és a kisebbség egyaránt cigányként könyveli el, ezért a pontos statisztikai számok meghatározása nehézségekbe ütközik. Az önbevallásra épülő népszámlálási adatok megközelítőleg sem tükrözik a valóságot (2011-ben a népesség 12%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek).

A település etnikai összetételének gyorsuló átalakulásában a fentiekben említett tényezőkön kívül fontos még a környező településekről bevándorló cigány családok hatása. A kisváros szomszédságában található teljesen cigány népességűvé váló falvakból a jobb anyagi státuszú családok számára presztízsjelentőségű a beköltözés.

A folyamatokból kirajzolódó összkép lényege, hogy Kisköre népessége etnikai arányait tekintve rövidesen többségben cigány lakosságúvá válik. A település

népessége fokozatosan egyre aluliskolázottabb összetételű lesz, mivel a cigány származású fiatalok továbbtanulási hajlandósága alacsony. Ebből következik, hogy a kisváros népességének többsége a munkaerőpiacon legfeljebb alacsonyan fizetett, kedvezőtlen presztízsű munkahelyeken képes elhelyezkedni, ami egyenes út az elszegényedés felé. A folyamat a település ingatlanállományának leromlásán keresztül szemmel láthatóan jól nyomon követhető jelenség.

15. kép: Tiszapart Kiskörénél

A *Nincsenek illúzióink* című dokumentumfilm számos eltérő társadalmi státuszú, származású és életkorú helyi lakos perspektívájából mutatja be a kiskörei társadalom belső viszonyait jellemző folyamatokat, az együttélés mikéntjéről és minőségéről megfogalmazott narratívákat. A film koncepciója szerint a készítők tudatosan törekedtek arra, hogy a tartalmukat tekintve eltérő álláspontokból kirajzolódjon a „kisvilág” lokális és szituatív karaktere. Kisköre, az ott élők szempontjából olyan komplex eseti világ, amelynek megértése csak az azt elbeszélők eltérő álláspontjának párhuzamosan megvalósuló figyelembe vétele mellett lehetséges. Az egymással ütköző perspektívák narratív többszólamúsága a néző számára lehetőséget teremt arra, hogy a társadalmi folyamatok bonyolult összefüggéseit értelmezni tudja.

A kisváros és általában a „magyar vidék” jövője miatt aggódó polgármester, az optimista nyugdíjas tanítónő, aki helytörténeti gyűjtemény szervezésével állít emléket az egykori Kisköre letűnt lokális hagyományainak, a településről elvágyó egyetemi hallgató, aki elképzelhetetlennek látja jövőjét a településen, a roma származású tanító szakos fiatal nő, aki igazi lokálpatriótaként fogalmaz, az

ugyancsak roma származású mezőőr, aki egész egyszerűen csak jól érzi magát, és a gátőr, aki közel ötvenévesen az elköltözést tervezi az ellehetetlenülő együttélés miatt mind-mind a „kisvilág” megannyi arcai. A kaleidoszkóp-szerűen felvillanó sorsok és narratívák a néző számára láthatóvá teszik az összetett, de a külső megfigyelő előtt első pillantásra rejtve maradó lokális folyamatokat.

A hat helyi és a településen született szereplő narratíváin keresztül azonban az is láthatóvá válik, hogy a cigány-magyar etnikai együttélést meghatározó értelmezési keretek miként határozzák meg Kisköre kortárs társadalmi valóságát.⁴⁵

Elemzési feladatok

Tekintse meg a filmet: <https://gygyk.unideb.hu/hu/antrom-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat#overlay-context=huantrrom-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat>

Kérdések és feladatok az ellenpontosításos képi-narratív struktúra elemzésének gyakorlásához:

1. Értelmezze a Kisköre jelenét tükröző azon képeket és beállításokat, valamint ezek helyét és szerepét a filmben, amelyek az egykor virágzó település múltját idézik fel!
2. Válasszon ki tetszőlegesen két szereplőt, akik narratívái tartalmi értelemben ellenpontot képeznek!

45 Az interjúrészletek első publikálása Biczó Gábor: Együttélési pályák: kortárs rurális életvilágok vizsgálata Kelet- és Északkelet-Magyarországon. in. Jakab Albert Zsolt és Vajda András (szerk.): Vidékiség és vidékkutatások a Kárpát-medencében. Kolozsvár-Budapest, Kriza János Néprajzi Társaság – Néprajzi Múzeum, 2021. 131–147.

További elemzési feladatok:

1. feladat: Elemezze az alábbi narratívát a település népességmegtartó képességének szempontjából!

Magyar származású egyetemista narratívája

„Én gyermekkoromban itt nagyon jól éreztem magamat, nyilván nagyon szép a természet. Azóta igazából, hát, ahogy a tinédzserkorom elkezdődött, tehát amikor nyolcadikos lettem, ott éreztem, hogy annyira nem olyan mélyek ezek a baráti kapcsolatok, egyre jobban megszakadtak, illetve szórakozási lehetőségem nem volt, így egyre jobban éreztem a változást, hogy valami nem stimmel: nem éreztem magam olyan jól itt. (...) Itt egyébként nem feltétlen úgy kerülnek

be az emberek bizonyos pozíciókba, hogy végzettség, illetve tudás alapján, hanem ismeretség alapján, meg ilyesmi, így kapnak az emberek munkát, és nagyrészüket egyébként közmunkásként dolgozik. (...) Engem például kifejezetten taszít az a gondolat, hogy én itt maradjak és dolgozzak mondjuk a vízügyi igazgatóságon irodistaként, vagy más nem nagyon... Hiába az a szál mozgat, hogy szeretnék segíteni, de valahogy mégsem tudnám itt elképzelni az életemet, azt, hogy én itt családot alapítsak. (...) A nem romák között ez általános. A romák, ők nagyrészből maradnak itt, és nekem évfolyamtársaim voltak. Nálunk úgy nézett ki az osztály felépítése, hogy ketten voltunk nem romák, a többi pedig roma volt. Közülük mindenki itt maradt, és mindenki szinte közmunkásként dolgozik. Ők maradnak itt és nem tanulnak tovább, nekik nincs igényük arra, hogy elmenjenek. (...) több szakembert hoznék ide, több szociális szakembert, hogy foglalkozzon a roma diákokkal is, mert nyilván ők vannak többségben, mert az ő látásukat, a jövőben való elképzelésüket kicsit javítsa, kitágítsa a látókörüket, és akkor úgy gondolom, lenne esély a változásra.”

16. kép: Kiskörei adatközlő, egyetemista

2. feladat: Határozza meg és értelmezze azokat a szempontokat, amelyek az elbeszélő szemszögéből a Kiskörén történő letelepedés mellett szólnak!

Roma származású főiskolás narratívája

„Nyolcan vagyunk testvérek. Én vagyok a második a rangsorban, van nővérem, meg öcsém és húgom is. Van három értelmileg fogyatékos testvérem. Nagyanyám roma származású, nagyapám pedig magyar származású, és az ő házasságukból született három gyerek, az anyukám is. Én negatívumot a körülöttem élő emberektől nem kaptam, mert ugye hallottam vissza így dolgokat. Mindig azt mondták, hogy nagyon ügyes vagyok, nagyon jól csinálom, büszkék rám, meg tényleg ez példaértékű. (...) Ahol élünk, ott az iskolázottság foka nem olyan mint, tehát nem sokan, mondhatni egyáltalán senki nem járta be azt az utat, amit én, gimnázium, érettségi és utána főiskola. (...) Nekem volt olyan szerencsém, meg van olyan szerencsém, hogy nekem ezt mondták a szüleim, főleg apukám. Csinálni kell, meg nem hagyta annyiban. Ott azokra a szülőkre meg nem igazán jellemző. Úgy gondolom, meg azért volt nekem szerencsém, meg azért tartom ezt szerencsének, mert juthattam volna rosszabb sorsra is, mert hogyha én is, ugyanúgy azt nézem, hogy nekem is itt helyben kell maradni, nekem is el kell menni dolgozni, mintsem azt választom, hogy most én kockáztatok, elmegyek gimnáziumba, elmegyek fősulira. (...) Itt szeretnék helyben dolgozni. Egy az, hogy a családom is ideköt, tehát a szüleim, meg a párom is, helybéli ő is. Szeretek itt. (...) A mostani munkahelyemet, meg az adottságokat, nagyon természetkedvelő ember vagyok. (...) Nyugodt, csendes, békés.”

17. kép: Kiskörei adatközlő, főiskolás

3. feladat: Mutassa be a gátőr a magyar-roma együttélés helyi viszonyainak vonatkozásában megfogalmazott értelmezését!

Magyar származású gátőr narratívája

„Van itt mellettünk egy kis tanya, én oda születtem, de hatéves korom óta (itt) élek, óvoda is iskola is itt telt. Utána (szakközépiskola), aztán a helyi termelőszövetkezet két évig, amíg még működött. (...) Itt jön egy olyan csavar, hogy én már akkor el akartam menni. (...) Aki megteheti, hogy tanul és van képessége hozzá, és a szülői háttér is megvan, ő tanul. Neki akkor már szélesebb a látóköre. Mindjárt más lesz az érdeklődés, nem ez, ami itt van. (...) Az én barátaim

sincsenek már itt. Volt az a fiatalkori barátság, barátnők is, meg az a korosztály, nincsenek már itt. Nincs már kivel összetartani, összefogni. Nagyon dominál az irigység. Irigy az ember. Irigyek egymásra az emberek. Édesapámék még azt az ingatlant, és a mezőgazdasági munkát is mindig közösségben végezték. Miután nyugdíjas lett, volt egy nyugdíjas barátja, akivel gazdálkodtak. Hát most összefogni? Becsapnak. (...) Ha már egy picivel több van a másiknak, akkor már, már irigy. (...) Fiamat is annyi sérelem éri ebben az általános iskolában. (...) Bántják. Szóval, tettel. Mert ő egy másik típusú ember, nem cigány. Ők meg összefognak, nekik ez a hepp, hogy kispéciznek valakit, lovagolnak rajta. Bántják. Igen minden nap úgy engedem el, hogy izgulok érte és mindennap úgy várom haza, hogy mi történt. Kerékpárját megrongálják, a felszerelését megrongálják, őt magát fizikálisan is. Pedig nem kis darab gyerek, most már kezd, kezdi használni, csak az már két osztályfőnökivel járt, hogy megvédte magát. Nagyon, tehát túl sokan vannak. És ők diktálnak. Én úgy gondolom az iskolát is, hogy átadom a gyereket szépen, tisztán felöltözve, épen, egészségesen, én így szeretném visszakapni. És én nem hívok fel egy tanárt sem, hogy tanárnő segítsen, mert problémám van itthon. De engem felhívának, hogy ő nem tudja megoldani a problémát bent az iskolában. Tipikus példa, beletaposták a gyereket az aszfaltba, napközibe az aszfaltba a gyereket. Többen, ugye nem egyedül. Akkor megkérdeztük, hogy ez, hogy történt, a napközis tanártól.

18. kép: Kiskörei adatközlő, gátőr

Annyit mondott, hogy rossz helyen volt, rossz időben. Mondom az iskolában volt iskolaidőben. Őket nem lehet megváltoztatni. Addig míg sokan vannak, addig nem. És egyre többen vannak. Van az, hogy integrálni kell őket, jó ez a szó? Nem, nekünk kell oda. Addig, amíg egy településen élünk, ők nem fognak hozzánk. Nekünk kell elfogadni őket, meg azt, hogy sértegetnek az úton, meg ilyeneket. Ezt nekünk kell elfogadni. Vagy kerüljük. A munkahelyem köt ide. Meg édesanyám még itt van a szülői házban. Nővérem itt él, vele nem lenne probléma, de ha lehetőségem lenne, mennék. (...) Nem tudom rá a megoldást.”

4. feladat: Hasonlítsa össze a mezőőr narratíváját az előzőekben elemzett gátőr értelmezésével!

Roma származású mezőőr narratívája

„Az iskolát, azt itt végeztem, aztán a szakmunkásképzőt végeztem a (közeli városban.) Volt egy pár ilyen gyorstalpaló szerűség, ilyen kőműves szakma, akkor könnyűgép-kezelői, kisgépkezelői, ezeket elvégeztem. Amikor befejeztem a tanulást, ezzel befejeztem, tehát el akartam menni dolgozni. Én négygyerekes családból származom. (...) Akkoriban sokkal több volt a munkalehetőség, ez biztos akkoriban még működtek a TSZ-ek, akkoriban volt itt üzem, például

19. kép: Kiskörei adatközlő, mezőőr

műanyag üzem is volt. Akkor volt itt fatelep, TSZ-ben rengetegen dolgoztak. (...) Az teljesen más volt, egy más világ volt, mint ez. Most egy probléma van a munkalehetőség, hogy nincs, nincs. (...) Jobban volt pénz ilyesmire, most inkább a megélhetésre fordítja az ember. Akkoriban még tudtál szórakozni, pedig kétkézi munkások voltak a szüleink. (...) Fordult az egész világ szerintem. Más dolgok jöttek úgy előtérbe. Mindenki hajtsa, hajtsa a pénzt, harácsol, és megy, megy dolgozik, dolgozik, de nem tudom, hogy jobb-e ez így? Jobb-e ez a világ, ami volt? Nem tudom. (...) Nem szeretnék elmenni. Nekem van egy 12 éves kisfiam, és nem tudom, hogy ő mit lát majd, addigra mit változik. Nem szeretnék, én megmondom őszintén,

elmenni. Adott minden. Itt szép a környezet. (...) Megvannak, mindig is megvoltak. Én annyira nem érzem, mert ugye hallom, hogy más városokban, más községekben olyan nagy viszályok vannak. Itt azért nincs. Jó, van egy-két család, de ez megvan mindenhol. De én úgy gondolom, hogy (itt) nincs az a nagy viszálykodás. Nincs, nincs, tehát megvannak. Benősülnek a cigány származásúak a magyarok közé, és ez oda-vissza, tehát oda-vissza. Így már teljesen össze vagyunk keveredve. Végén már azt se tudja, hogy ki kicsoda, ki kihez tartozik. De ez így a jó. Nem veszem észre, hogy olyan nagy viszálykodás volna. Én is roma származású vagyok és én jóban vagyok itt mindenkivel. Hiába, hogy mezőőrként dolgozom, de attól függetlenül én mindenkivel. Mindenki ismer és én nem veszem észre, hogy valaki a származásom miatt lenézne, vagy úgy tekintené rám. Én szerintem azt kell nézni, hogy ki mit tesz le az asztalra és akkor innentől kezdve nincsen probléma.”

5. feladat: Elemezze az interjúrészlet alapján, hogy miként alakulnak át a település általános társadalmi viszonyai!

Nyugalmazott magyar származású tanító narratívája

„Azt szokták mondani a helyiek, mert mi magyarok mindig elégedetlenek vagyunk, hogy nem változott itt semmi, de nagyon sok minden változott. Ezt a változást nem csak az idő hozta, hanem az (üzem) megépítése. Amikor megkezdődött az építése sok idegen telepedett be ide. (...) Ez változtatott az emberek látásmódján. (...) Egy házban sem volt fürdőszoba, tehát az én gyermekkoromban. Mikor hazaköltöztem, mi is akkor építettünk fürdőszobát, és akkor kezdődött minden házba bevinni a vizet. (...) Nem sok munkahelyi közösség van, mert nem sok munkahely van. Az iskola, az óvoda, az önkormányzat, a művelődési ház. Van a közmunkások közössége. (...) Itt pontosan az a probléma, hogy az embereknek nincs olyan munkahely, ami idekötné, vagy visszahívna őket. Pontosán ezért mennek el a fiatalok, mert nem találják a jövőjüket. (...) A szívem húzott. Tehát

20. kép: Kiskörei adatközlő, nyugalmazott tanító

azt mondtam, hogy én tenni akartam a településemért. Olyan erővel, hogy az volt bennem, hogy én itt akarok letelepedni, és tenni, bizonyítani. Ilyen bizonyítási vágy volt bennem. (...) Itt van az, hogy nincs a mai fiatalokban belső késztetés. Egy lendület, hogy tenni akarom, meg akarom mutatni, és sikerélményt akarok abban a munkában, amit csinálok. (...) Amikor bántottak, eszembe jutott, hogy ha esetleg máshol élnék, akkor mi mindent elérhettem volna, vagy több lehetnék. De mindig az került előtérbe, hogy ez nekem nem fontos. Sőt, később még a kiállítások szervezéséről is leszoktam, mert nem vált fontossá, hogy engem ismerjenek az országban, vagy akár máshol is. Az volt a fontos, hogy itt, az én kis közösségemben ismerjenek. (...) Az iskolában tapasztaltam, amíg tanítottam, hogy évről-évre erősödött, tehát most már van olyan osztály, ahol csak roma van. De, mint mondtam, mi olyan szempontból jó helyzetben vagyunk, hogy nagyon sok vegyes család is van, akinek a gyereke jön az iskolába. Meg ügyesek a kis roma gyerekek. Tényleg, nagyon ügyesek. Most is azt mondják a kollégák, hogy nagyon jó kis társaság, és szinte csak romákat látok benne. Tehát ez így van. De minden más településen is így van. Sőt, szerintem, azt szoktam mondani, hogy minden városban is így van, hogy az a réteg növekszik, de oda majd később ér el az, hogy felfigyeljünk, mi van itt, kérem!”

6. feladat: Melyek a polgármester megszólalásának a kiskörei társadalom általános folyamatait illető alapvető állításai?

Magyar származású polgármester narratívája

21. kép: Kiskörei adatközlő, polgármester

„Felnő a gyerek, felbuktatjuk éveken keresztül, szó szerint, felbuktatjuk, hogy kikerül nyolcadikból, elmegy egy iskolába, becsajozik, bepaszik, és most tökmindegy, hogy magyar vagy cigány gyerekről van szó. Összeköltöznek, 16 évesen összeköltöznek. Még semmi papírja nincs. Persze, hogy egyszerűbb az ágyban hancúrozni tanóra helyett. És most tökmindegy, hogy romáról vagy nem romáról, cigányról, magyarról, hottentottáról vagy kirgizről beszélünk,

tökmindegy. Sokkal egyszerűbb ez a feladat. És akkor ennek van egy következménye, fiatalon szülő lesz, beül 16 évesen, elmegy a munkanélküli központba, hát egy évig elmaszekolok, utána kapok egy kis segílyt. (...) Itt lenne annak az ideje, hogy ne politikai korrektségről beszéljünk már! Ne arról beszéljünk, hogy egyébként meg adva van egy problémarendszer, és próbáljuk a szerecsent mosdatni. És ezzel ne mondjuk ki, hogy egy hihetetlen nagy atombombán ül minden egyes település, és az egész társadalom, és egész Kelet-Magyarország. Bocsánat! Egész Kelet-Magyarország ott ül. Vagy akkor mondjuk ki politikailag, hogy helló, akkor Kelet-Magyarország erre megy ezen az úton, az élet meg kezdődik Budától nyugatra, vagy a Dunától nyugatra. Mert ezt is mondhatjuk, csak mondjuk ki! És akkor nincsenek illúzióink.”

*

A dokumentumfilmben elhangzó fenti narratívák értelmezői beállítódásából kirajzolódó, és a színtér a beszélők perspektívájából megmutatkozó polifon, valamint a külső megfigyelő szempontjából egymást kizáró jelentései fontos következtetéseket engednek. Az életvilág mindennapiságaként megtapasztalt cigány-magyar együttélési helyzet kontextusrelatív jelenség. A hat beszélő eltérő, részben egymással szembeállítható, de ezzel együtt egymást kiegészítő értelmezései ugyanannak a lokális szociokulturális környezetnek, lényegében a megszólalók életvilágának a reprezentációi. A helyzet megértése, a színtér etnikai együttélési kapcsolatviszonyainak hiteles értelmezése ellenáll az általánosító szándéknek. Sokkal inkább támaszkodhat annak a belátására, hogy minden lokális narratíva szerzője úgy válik elbeszélte történetének a keretei között az élethelyzetén keresztül az etnikus együttélési helyzet értelmezőjévé, hogy álláspontjával hozzájárul a közösen konstruált lokális életvilág megalkotásához. A kortárs vidék nem a külső megfigyelő értelmezés termékeként megalkotásra kerülő homogén szociokulturális színtér, hanem az ott élő „bennszülöttek” olvasatainak a narratíváikon keresztül felmutatott szituatív elegye.

AZ ELŐÍTÉLETEKEN TÚL – TISZALÖK

Játékidő: 38'50”

Film készítésének ideje: 2019

Kulcsszavak: etnikai együttélés, elvándorlás, társadalmi felzárkózás, spontán szegregáció

Film leírása

22. kép: Tiszalöki vízerőmű látképe

Tiszalök nagy múltú, a Közép-Tisza-vidéken található folyóparti kisváros. Közelmúltját alapvetően meghatározta a szocialista korszakban a Tiszára telepített vízerőmű, ami a Monarchia, majd a két világháború közti egykori községnek, 1992 óta városnak, új perspektívát kínált.

A megnövekvő és polgárosodó népesség civil önszerveződése sajátos helyi identitást termelt ki. A helyzet a kétezres évektől kezdve azonban alapvetően megváltozott. A gazdasági válság a munkaerőpiacra kedvezőtlen hatást gyakorolt, a település népességmegtartó ereje meggyengült. A fokozatosan felgyorsuló elvándorlási hullám a fiatalabb magyar származású családokat érintette elsősorban. A helyben maradó és fokozatosan előregedő magyar közösség mellett egy lélekszámát tekintve dinamikusan növekvő, fiatal roma közösség alkotja a település társadalmát.

A filmben megszólaló szereplők a tiszalöki életvilágot más és más nézőpontból láttatják. A keretes szerkezetű filmben a közösségbe kívülről érkező református tiszteletes asszony szakértői-értelmezői narratívája egyfajta rálátást kínál a néző számára.

A bő ötezer lelkes kisváros legfontosabb kortárs problémájaként a helyi társadalom átalakulását, és ennek elsődleges kiváltó okát, a fiatalok elvándorlását tekinti. Nézőpontja egyrészt a nem tősgyökeres betelepülő perspektíváját képviseli, akinek hitelességét a máshol tapasztalt viszonyokhoz történő összehasonlító megközelítés szavatolja. Másfelől, már hosszabb ideje a település egyik vallási közösségének vezetőjeként mély betekintéssel rendelkezik a helyi társadalmi viszonyokat illetően, ami egyfajta belső nézőpont megfogalmazását teszi lehetővé. Pozíciójának kettőssége a néző értelmezői látásmódjának, mondhatni analógiája. A filmnéző helyzete egyszerre követeli a külső – megfigyelőként – és belső – amennyiben a látottak feldolgozására való nyitottsága értelmezői bevonódást eredményez – nézőpont érvényesítését.

Némiképp a lelkész értelmezésére rímel egy másik megszólaló, a tősgyökeres tiszalöki nyugdíjas, aki az elmúlt hét évtized keresztmetszetében a helyi közösség etnikai összetételének megváltozásával magyarázza a kisváros hanyatlását.

Megszólalása a település évtizedekkel korábbi viszonyainak emlékképeire épül, az egykori és a mai körülmények összehasonlítása alapján elemzi a néző számára a helyi társadalom sajátosságait. Az idősebb korosztályt képviselő megszólaló visszaemlékezésében a nosztalgia fontos szerepet játszik, de emellett a hosszabb időkeresztmetszetben megtapasztalt változás, Tiszalök átalakulását meghatározó tényezők értelmezése fontos információk forrása.

23. kép: Tiszalökön szolgáló református tiszteletes asszony

24. kép: Tősgyökeres tiszalöki nyugdíjas

25. kép: Szociálpedagógia szakos egyetemista

26. kép: Tiszalöki általános iskola igazgató-helyettese

27. kép: Tiszalök polgármestere

Ezeket a véleményeket ellenpontosza a következő megszólaló, a szomszédos falvak egyikéből, családjával középiskolás éveit megelőző bevándorló, aki számára Tiszalök a „világ közepe”, az otthon.

A település aktuális társadalmi folyamatviszonyait elemző véleménye a roma népesség növekedését a korábbi megszólalóktól eltérően nem értékeli az etnikai viszonyokat alapjaiban megváltoztató tényezőként. Hasonlóan, Tiszalök népességmegtartó erejének csökkenését kevésbé tendenciának, mint inkább átmeneti körülménynek ítéli, ami a néző szemszögéből ellenpontosza a település megítélésével kapcsolatban a film alapján formálódó véleményt.

A film szereplői közül státuszukat tekintve ugyancsak eltérő narratívákat fogalmaz meg a helyi általános iskola igazgatóhelyettese és a polgármester.

A település etnodemográfiai fejlődéséből következő ellentmondásokat és nehézségeket, bár mindketten érzékelik, viszonyulásuk eltér. Az oktatás és képzés elsődlegessége mellett különböző értelmezői következtetéstől indítva, de mindkét megszólaló a szabálykövető állampolgári magatartás elérését, vagy kikényszerítését tekinti a sikeres együttélés kulcsának. A közösség vezetője a település népességének egészét rendszerben látva, hivatását tekintve évtizedes tanári tapasztalattal a háta

mögött az etnikai együttélés kiegyensúlyozottságának kérdését kvázi nevelési kérdésként értelmezi. Az integráció sikere olvasatában a beilleszkedésre való képesség függvénye, ami azonban következetes munkával fejleszthető. A folyamat egyirányú: a kisebbség integrációjának kulcsa a többségi normák feltétel nélküli elfogadása és gyakorlati alkalmazása a mindennapi életben.

Az igazgatóhelyettes narratívájából kivilágó alapvetően hasonló normatív várakozás mögött azonban felsejlik az a meggyőződés, hogy az integráció a többségnek a romungró kisebbség hátrányos körülményeinek megismerése és a kiinduló helyzet sajátosságaira vonatkozó rálátása nélkül nem lehetséges. Az elmúlt évtizedekben átalakuló tiszalöki helyi társadalom sikere, a békés együttélés hosszútávú fenntartása feltételezi, hogy a szegény társadalmi csoportok a köznevelés és közoktatás különböző intézményi szocializációs lépcsőfokain következetes hátránycsökkentő támogatásban részesülnek.

A néző szempontjából a település társadalmi viszonyainak árnyalt értelmezését támogatja a kisváros periferiáján található szegregátum óvodájának vezetője által elmondott narratíva.

A több mint harminc év tapasztalatainak tükrében a helyi cigány közösség integrációjának kérdését kollektív, és a település határain túlmutató jelentőségű ügyként láttatja.

Megszólalásából a néző megismerheti a kizárólag romák által lakott településrész körülményeit, népességének jellemzőit, amelyek a külsődleges tulajdonságokat figyelembevéve egybeesnek a többség cigánytelepekkel kapcsolatban általánosan megfogalmazott meggyőződéseivel. Aluliskolázott, többnyire alkalmi munkákból élő, az átlagosnál fiatalabb korösszetételű népesség, ahol a sokgyermekes nagycsaládok képezik az átlagot. Az Újtelepen élők jövedelemtermelő képessége alacsony, ami

28. kép: Újtelepen működő óvoda vezető pedagógusa

29. kép: Az újtelepi óvoda udvarának látképe

30. kép: Az újtelepi óvoda épülete

31. kép: Tiszalöki lakos, szakmunkás

meghatározza azt, hogy a háztartások szegények, az általános viszonyokat a depriváció, az erőforrásoktól – kulturális, gazdasági és intézményi – megfosztottság jellemzi. Az óvónő narratíváját azonban a tárgyilagos leírás mellett az „ügy” iránti elkötelezettség határozza meg. Hivatását küldetesként értékeli, ami áldozatot követel ugyan, de cserébe a pedagógiai munkáért a gyerekektől kapott szeretetet és figyelmet helyettesíthetetlen ellenértékként láttatja a nézővel. Narratívája reprezentálja mindazon, a közvélemény érdeklődésére kevésbé számot tartó pedagógusokat – legyenek azok kisgyermeknevelők, óvodapedagógusok, tanítók vagy tanárok –, akik a „háttérben” elvégzett integrációs munkájukkal felbecsülhetetlen hozzájárulással szolgálnak a perifériális vidéki közösségek működéséhez és a társadalmi békéjének megőrzéséhez.

A tiszalöki „kisvilág” működésének értelmezéséhez hasonlóan árnyalt perspektívát kínál a helyi roma származású fiatalember narratívája.

Megszólalásának középpontjában az együttélő etnikai részközösségek kölcsönösen egymás iránt elvárható tisztelete áll. Véleménye szerint ennek forrása a kölcsönös megismerés és egymás viszonyaiban való jártasság, ami a kulturális és normatív értékviszonyok különbségei ellenére is szavatolhatja az elfogadást.

A filmben megszólaló szereplők egymást váltó elbeszélései alapján kirajzolódó „Kisvilág” bonyolult szerkezete a néző számára valódi értelmezői feladat. Az egymással szemben álló, eltérő vélemények interpretációja olyan kihívás, ami ráébreszt bennünket arra, hogy az első pillantásra talán egyszerűnek tetsző életvilágokkal jellemezhető lokális társadalmak valójában az ott élők szempontjából összetett, egyedi és megismételhetetlen mikrokozmoszok.

Elemzési feladatok

Tekintse meg a filmet: <https://gygyk.unideb.hu/hu/antrom-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat#overlay-context=hu/antrom-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat>

Kérdések és feladatok a deduktív narratív struktúra elemzésének gyakorlásához:

1. Azonosítsa a filmnarratíva szerkezeti felépítésének jellemzőit!
2. Keresse ki a református tiszteletes asszony megszólalásait, és vesse össze miként érvényesül a deduktív narratív struktúra a film előrehaladtával!

További elemzési feladatok:

Olvassa el a tiszalöki újtelepi óvoda óvodapedagógusának megszólalásából kiemelt részletet, majd válaszolja meg az ezt követő feladatokat!

Magyar származású óvónő:

„Amikor idekerültem, nagyon-nagyon nehéz körülmények között dolgoztunk, mert például nem volt víz. Ötven literes ballonokban hordták nekünk a vizet Tiszalökről, mert itt a településen sem volt olyan, hogy iható. Tehát, hogy ilyen nyomós kút volt, de fúrott kút nem volt. Aztán biliztek a gyerekek idebent, meg a kinti wc-t használták, nagyon-nagyon kevés játékunk volt, nagyon-nagyon kevés felszerelésünk volt, és úgy kellett minden évben 30-tól több gyerekkel foglalkozni.

De még mindig probléma az, hogy az udvari játékaink, ugye, csak olyanok vannak szinte, ami mobil, tehát be kell hordani. Mert az a probléma, hogy bejárnak a gyerekek, a nagy gyerekek délután, meg nyári szünetbe, amikor nem vagyunk itt és tönkreteszik a játékokat. Tehát ilyenek vannak, hogy mi mikor játszunk odakint, akkor ki-be, ki-be, mobil csúszdát, mobil hintát, ilyeneket, homokozó játékot. De már most elmondhatom, hogy jó, nagyon nehéz, nagyon nehéz ezekkel a gyerekekkel foglalkozni, de megéri. Tehát egy-egy ölelés, egy-egy mosoly, egy-egy puszi, nagyon hálásak, nagyon szeretetehesek, és nagyon sok szeretet tudnak adni.

Már mikor én idekerültem '87-ben, akkor már ide ebbe a városrészbe betelepültek a romák. Kiszorították úgymond az őslakosokat, akik itt laktak magyarok. A magyarok elkezdtek beköltözni, aki csak megtehetette, aki hamarabb megtehetette,

hamarabb ment, elmentek Tiszalökre. És hát már most jelen pillanatban mindenki roma itt ezen a településrészen. Egyetlen egy öreg bácsi van, aki nem volt hajlandó az öregotthonba bemenni és egy cigány családdal él együtt. Ott kapott egy kis szobát, és akkor ide hordják neki az ebédet az öregotthonból, és itt lakik velük.

Pontos számot nem tudok, hogy mennyien laknak itt, lehet, hogy a polgármester úr jobban tudja, olyan 250 körül. És ennek a nagy része gyerek. Tehát mint ahogy vizsgáltuk azt, hogy a település összetétele, hogy korosztály szerint Tiszalökön például nagyon sok elmozdult ez a dolog az idősebbek felé, tehát nagyon sok az idős ember. De van olyan család, éppen a múlt héten voltam családot látogatni, mert nekem is fel kell mérni külön két családot, és ebből egy ilyen előadást csinálni - ilyen háttérrel bemutatni, hogy milyenek a szülők, meg a családok. Az egyik olyan család, ahová elmentem, ott 11 gyerek született, már a nagyobbak kirepültek, és csak hatan vannak otthon. De ugye 11 gyerek, meg még a hat is, és az apuka ott nem dolgozik például. Anyuka sem dolgozik, és kérdeztem, hogy mennyi az egy főre eső jövedelem. És 18 ezer forint. De mondjuk én ezen is megdöbbszem, a 18 ezer forinton, de még ez sem valós, a 18 ezer forint, mert még itt mindig vannak olyan kamatos pénzek, uzsorakamatok, még mindig.

Most harmincan vagyunk, 11 új gyerek. Nagyon-nagyon nehéz volt ez az év, a befogadás, a beszoktatás, hát mert ezek a gyerekek még nem jártak közösségbe. Igazából megvan egy kis temperamentuma, mindegyiknek és azt csinál, amit akar. Tehát nem voltak otthon szabályok, kötöttségek. Nagyon sok gyerek ki van csapva az utcára, hogy mert ha hároméves, meg nagyobb, akkor játsszál és akkor ők ott felügyelet nélkül vannak. Ez a két véglet, mert mikor még picikék, karon ülők, akkor az anya szinte le sem teszi magáról. Mindig öleli és fogja. De mikor már elkezd járni, biztonságosan járni, akkor ki van csapva, akkor már nincsenek szabályok, nem baj, hogy ha verekszik, ha bármit csinál.

Halmazottan hátrányos helyzetű 31-ből 27, három hátrányos helyzetű.

Nagyon nehéz, hogy mindenkit le tudjunk kötni. Hogy a picinek még valami más tevékenység kell, a nagynak már megint más, már iskolába készül és nagyon érdeklődő. Az a jó, hogy van két pedagógiai asszisztensünk, akik tehát le tudnak ülni a gyerekekkel foglalkozni, játszani. És akkor így vagyunk. Ami nehézség még, hogy nincsen másik óvónéni. Nincsen, mert aki volt, kis fiatal óvónéni, tavaly végzett, kismama lett, már most kisbabája lett, és egyszerűen nem akar jönni ide senki dolgozni.

Hát szerintem az nem annyira jó, mert nem, tehát a romák nem, nagyon-nagyon kevés magyart tudnak elfogadni. Vannak ilyen előítéletek, de ez oda-vissza működik. Nem csak a romák. Csak én most ... nem tudom miért.

Mondjuk a magyarok is, például az a dolog, itt konkrétan az, hogy kellene ide jönni dolgozni, hogy kellene egy óvónő! Nem akar idejönni senki. Mert ide, cigányok közé? Pedig én azt mondhatom, voltam én is helyettesíteni bent a benti óvodában és nem mondom, aranyosak, persze, tiszták, ápoltak, nem tudom, lehet, hogy ápoltabbak, biztos. De hogy ezeknek a gyerekeknek olyan, olyan szeretettel teli mindenük. Ha már megszokták az embert, úgy tudnak szeretni, mint senki más. És jó idejönni dolgozni. Mert például mikor én a mi óvodánkat mutattam be, hogy mire vagyok büszke, ugye volt egy ilyen kérdés. Hát nem arra, hogy mit tudom én milyen programokat csinálunk, nem. Hanem arra vagyok büszke, hogy elmennek az iskolába a gyerekek, és akkor jönnek a busztól, integetnek, jönnek és szaladnak és Marika néni és ölelnek és puszilnak. Még akkor is, mikor már három éve iskolás. Akik meg itt vannak, róluk meg teljes mértékben elmondható.”

1. feladat: A film alapján foglalja össze, hogyan változott meg az Újtelep társadalmi összetétele az elmúlt három évtizedben?

	Rendszerváltás előtt	Napjainkban
Lakosság etnikai összetétele		
Lakosságszám		
Szociális viszonyok		
Gazdasági helyzet		

2. feladat: Ön, mint „szakember”, (tanult szakmájának, vagy a témára vonatkozó általános ismereteinek a függvényében) írjon össze megoldási javaslatokat, amellyel az alábbiakban felsorolt tényezők javítását elő tudná mozdítani!

Javításra szoruló tényezők	Megoldási javaslatok
Az újtelepi óvoda humánerőforrásának rendezése	
Az újtelepi lakókörnyezet higiénias feltételeinek javítása.	
A szegregált léthelyzet feloldása.	

LEGYEN HITED AZ ÉLETHEZ – HAJDÚDOROG

Játékidő: 46'20"

Film készítésének ideje: 2019

Kulcsszavak: görögkatolikus cigánypasztoráció, etnikai együttélés, mélyszegénység, akkulturáció

A film leírása

A film a magyarországi görögkatolicizmus egyik legfontosabb településén, Hajdúdorogon került leforgatásra.

Az elsősorban mezőgazdaságból élő és kiváló termőfölddel rendelkező közel kilencezer lakosú hajdúsági kisváros életét napjainkig meghatározza a görögkatolikus örökség és az egyház szellemi befolyása a település társadalmára. A hajdúdorogi közösség korábban fejlett családi gazdálkodói rendszerbe szerveződött, amelynek szerkezeti felépítését a birtoknagyság és az ennek a bázisán keletkezett gazdasági képesség és társadalmi presztízs határozta meg. Az elmúlt évtizedekben a történetileg örökölt viszonyok, az ennek alapját képező normák és kultúra alapjaiban változott meg. A hajdúdorogi társadalom átalakulásának egyik alapvető oka az etnodemográfiai viszonyok gyökeres átalakulása, ami részben a település

**32. kép: Hajdúdorogi
Görögkatolikus Székesegyház**

népességmegtartó erejének csökkenésére, másfelől a helyi agrártársadalom és kulturális örökségének a háttérbe szorulására vezethető vissza. Az elvándorlás, a népességszám csökkenése, a többségi magyar közösség előregedése, és a helyben maradó többségében szegregált cigány népesség súlyának növekedése a kortárs vidéki társadalmi folyamatok – mondhatni – általános képlete.

33. kép: Gazdálkodás napjainkban

A filmben megszólaló szereplők perspektívái a néző szempontjából láthatóvá teszik a sajátos „Kisvilág” metszeteit, a helyi társadalom átalakulásának folyamatát az ott élők értelmezésében, és megvilágítják az etnikai együttélés eredményeként a közösségek között kialakuló ütközéspontokat.

A filmben a helyi szakértői-értelmezői szerepben megszólaló egyházi vezető részletesen elemzi azokat az alapvető összefüggéseket, amelyek a hajdúdorogi társadalom folyamatainak, a „Kisvilág” működésének a megértéséhez nélkülözhetetlenek.

A település fokozatos térvesztése összefügg azzal a ténnyel, hogy földrajzi értelemben nagyobb települések közé ékelődött be és vonzásrégiójába egyáltalán nem találhatóak kisebb falvak,

**34. kép: Dalanics Zoltán
görögkatolikus parókus**

35. kép: Budai János atya és Balogh Gábor roma nemzetiségi önkormányzat vezetője a Méntelep utca lakóival

ellentétben a szomszédos Hajdúnánással, Hajdúböszörménnyel és Újfehértóval. A kisváros népességmegtartó erejének csökkenése részben a földbirtok-koncentrációval, és emiatt a mezőgazdaság kisebb munkaerő szükségletére, illetve a helyi szolgáltatások korlátozott munkaerőigényével, és ebből következően a fokozódó elvándorlással magyarázható. Emellett a népesség szerkezetében a romungró közösség növekvő aránya ugyancsak fontos változást okoz. Bár a település alapvetően görögkatolikus népességéhez hasonlóan a hajdúdorogi cigányság is a gyülekezet részét képezi, azonban az aktív közösségi életnek nem részesei. A gyülekezetvezető parókus véleménye szerint a hátrányos helyzetű roma közösségek társadalmi integrációjában a történeti egyházak feladata és munkája megkezdhetetlen tényező.

A filmben megszólaló másik kulcsszereplő, az egyház cigánypasztorációval megbízott diakónusa, aki az egymástól elkülönült két közösség közötti közvetítő

36. kép: János atya a Balogh Sándor utcán

szerep mellett a mélyszegénységben, és többségében szegregátumi környezetben élő roma népesség integrációjának kulcsszereplője.

Elemző megállapításai a néző számára értelmezhetővé teszik azt a szociológiai közhelyet, mely szerint a mélyszegénységben élők a helyzetük megváltozhatatlanságának érzetétől deprimálva elfogadó és passzív beállítódással viszonyulnak a helyzetükhöz. A diakónus értelmezésében a marginalizált és diszkriminált népesség társadalmi felemelkedését megalapozó legnehezebb feladat, hogy a saját sorsuk iránti érdeklődésüket felkeltsük: legyen hitük az élethez. A görögkatolikus egyház cigánypasztorációs munkájában természetesen az aktív vallásgyakorlásra ösztönzés fontos szerepet kap. A film emellett a cigánypasztoráció más területeire is rálátást kínál, ami a közösségfejlesztésen, a személyes lelki gondozáson át, az életvezetés legapróbb gyakorlati ügyéig terjed.

37. kép: Nánási úti temető

38. kép: A szegregátumi Mária-ikon avatóünnepsége

39.kép: Egyházi témájú képek egy szegregátumi lakóépületben 1.

40. kép: Egyházi témájú képek egy szegregátumi lakóépületben 2.

A film képi világa igyekszik hangsúlyozni a vallás jelentőségét és a görögkatolikus egyház társadalmi-szociális szerepvállalását, amelyek kiemelkedő tényezők a hajdúdorogi etnikai együttélési kapcsolatok alakulása szempontjából.

A film további szereplői az etnikai együttélés társadalmi helyzetükből meghatározó vetületére hívja fel a figyelmet. A helyi illetőségű óvodapedagógus tősgyökeres hajdúdorogi családból származik. A település iránti elköteleződése saját bevallása szerint is inkább kivétel, semmint általános a korosztályában, vagy az iskolázottabbak között. Narratívájában a gyorsuló elvándorlás meghatározó oka, hogy a hagyományos közösségi struktúrák úgy épültek le, hogy nem alakultak ki helyettük kortárs alternatívák, ami a társadalmi magány általánossá válásához vezetett.

A fiatal magyar származású szociálpedagógus hasonló érvelését áthatja a nosztalgia, a kisváros bensőséges világához kötődés, a helyi egyházi iskolai kollégiumban eltöltött évek emléke, ami azonban nem tudja ellensúlyozni a jelen realitását, azt, hogy Hajdúdorog csak kevés lehetőséget kínál a tanult lakosok számára. A bezárkózó helyi társadalom nem nyújt személyes élettervei szempontjából ígéretes jövőképet.

A film magyar származású megszólalói között markáns csoportot reprezentál a hatvanas éveit taposó gazdálkodó. A családi vállalkozásban működtetett tejtermelő állattartás, a gazda mentálitása a helyi társadalom hagyományos értékvilágának lenyomatát őrzi. A kétkezi munka dicsérete és tisztelete a magyar parasztság ethosának évszázados öröksége. A gazda narratívájából éppen ezért az együttélés és a roma közösség megítélése ambivalens, mert egyfelől a mezőgazdasághoz hagyományosan nem értő cigányságot megítéli, másfelől elismeri, hogy az elvándorlás miatt

41. kép: Óvodapedagógia szakos egyetemista

42. kép: Szociálpedagógia szakos egyetemista

egyre súlyosbodó munkaerőhiány pótlása szempontjából a kisebbség munkavállalóként egyre inkább megkerülhetetlen tényező.

43. kép: Családi vállalkozó, gazda

A film két fontosabb roma származású megszólalója és történetük a hajdúdorogi együttélési kapcsolatviszonyok egészen eltérő aspektusára világít rá. A mélyszegénységben élő roma gimnazista lány szegregátumi környezete, illetve az a példás tudatosság, amellyel eminens középiskolásként a jövőjét tervezi, az ezzel kapcsolatban megfogalmazott narratívái igen figyelemreméltó példák. Személyében rávilágít a társadalmi felzárkózásnak arra a vetületére, amely az egyén következetes elhatározottságának és kitartásának személyes képességeire épül. A „kitörés” nem csupán a szerencse és a külső támogatás függvénye, hanem minden esetben az érintett akaratának a diadala is.

44. kép: Továbbtanulását tervező gimnazista és testvére

A filmben megszólaló másik mértékadó roma származású szereplő a helyi kisebbségi önkormányzat vezetője. A saját közösségének lokális elitjét reprezentáló középkorú férfi, akit közössége emelt vezető pozícióba, igen pontosan érti a cigányság társadalmi felzárkózását akadályozó tényezőket. Értelmezésében hitelesen világítja meg a hátrányos

helyzet és a felzárkózás ma-
naposság már általánosan el-
fogadott összetett jellegéből
következő interszekcionális
szemlélet lényegét.

Ezek szerint a hátrány-
tényezők, a szegénység, az
aluliskolázottság, a roma
származással szembeni több-
ségi társadalmi előítéletek
rendszere, az akkulturáció, a
szegregált léhelyzet nem egy-
mással párhuzamosan létező komponensei a mindennapi életnek, hanem olyan
faktorok, amelyek összefonódnak és egymást erősítik.

A filmben elhangzó narratívák a „Kisvilág” számos dimenzióját teszik látha-
tóvá és értelmezhetővé oly módon, hogy nem kínálnak egyértelmű magyaráza-
tot, de sokkal inkább megértő nyitottságot követelnek a nézőtől.

45. kép: Roma Kisebbségi Önkormányzat vezetője

Elemzési feladatok

Tekintse meg a filmet: <https://gygyk.unideb.hu/hu/antrom-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat#overlay-context=hu/antrom-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat>

Kérdések és feladatok a kulcsnarratíva elemzésének gyakorlásához:

1. A kulcsnarratíva irányából történő elemzés bemutatásánál a szerzői szándék szerint a film egyik fő narratívája a görögkatolikus parókusnak a lokális közösségre vonatkozó értelmezése. Azonosítsa a filmben a parókus által elmondottakat, és röviden foglalja össze a tartalmát!
2. Keressen a filmben olyan képi elemeket, amelyek alátámasztják a parókus által elmondottakat!
3. Figyelje meg, hogy milyen a film felépítése, milyen ívet követ! Készítsen hozzá ábrát, amelyben jelöli, hogy a parókus által elmondott kulcsnarratívát mely szereplők árnyalják és hogyan, továbbá jelölje azokat a vizuális elemeket, amelyek alátámasztják, vagy éppen további kérdéseket vetnek fel!

További elemzési feladatok:

Első lépés, olvassa el a *Legyen hited az élethez* című film kulcsnarratívájaként kiemelt szövegrészeket, majd ezt követően a film további szereplőitől idézett szövegrészeket és válaszoljon a feltett kérdésekre!

Görögkatolikus párókus:

„Olyan módon próbálunk most odafigyelni a romákra, hogy a cigánypasztorációt megpróbáltuk úgy beindítani, hogy van az egyházközségben egy diakónus, akinek ez a feladata. Ő naponta jár ezekhez a családokhoz. Ismeri gondjukat, bajukat, bizalommal fordulnak hozzá, tehát a cigányság itt az egyházhoz bizalommal fordul, úgy látjuk. Tehát a gyerekeket megkereszteltetik, keresnek bennünket, amikor bajuk van, amikor ünnepeik van, abban is részt vesz az egyház.”

„Azt látjuk, hogy ez a munka, bár tény, hogy nagyon-nagyon nehéz, de valamiféle eredményt is mutat. Nagyon örülök a roma föld programnak, amit évek óta megpályázunk, és évek óta tudjuk itt Hajdúdorogon, ezzel tudjuk segíteni az embereket. Kapnak vetőmagot, felszántatjuk a kertjeiket. Most már ők maguk is igyekeznek, hogy termőtalajjá alakítsák a kertjeiket. És termelnek maguknak növényeket, amiket utána a háztartásban elfogyasztanak. Ezt nagyon szép eredménynek látom.”

„Mindemellett természetesen azokkal az eszközökkel, amink van, segíteni. Tehát ahogy mondtam a konkrét segítségnyújtáson keresztül az ő tanításukig, nevelésükig, lelki gondozásukig, minden eszközzel segíteni azt, hogy a társadalom olyan szereplői legyenek, akik maguk is úgy érzik, hogy ide tartoznak.”

„Szeretnék kialakítani egy olyan roma közösséget, amely akár egy kis önálló egyházközséggé érhet valamikor, amely tudatosan ragaszkodik a Jőistenhez, áthatja életének alapját, mondjuk a hitében. Mert adományokat sok helyen lehet osztani, sok helyen kapnak is, de ha nincs egy biztos talaj, amin állva el lehet indulni, akkor az nagyon nehéz.”

Görögkatolikus diakónus:

„Körülbelül egy olyan hatvanas, hatvanas évekbeli állapotot találtam. Nagyon leszegényedett és nagyon magukra hagyott embereket találtam. Összesen 16 lakás van ott kint, ebből 12 úgynevezett szocpol lakás. Ami fontos, fontosak ezek, hogy melyik hogy épült fel. És van négy lakás, amit saját kezűleg építettek ezek az emberek. Már hatodik éve vagyok közöttük, illetve ez a hetedik év, tehát jó hat éves tapasztalatom van és a tavalyi évben jutottam el arra

a szintre, hogy minden család kapott hát ilyen nagyobb segítséget. Tehát vagy egy-két ruhásszekrényt, egy-két fekhelyet. Tehát körbeértünk magyarul. Mind a 120 családon tudtam segíteni hál' Istennek. Nagyon nehéz kezelni ezt a dolgot, hogy az érzékenységüket hogyan tudjuk kialakítani. Hogyan tudjuk rávezetni arra, hogy van tőled szegényebb is. Tehát most én úgy tudom jellemezni őket, hogy az átmenet időszakában vagyunk, még egy kicsit ragaszkodunk a régi szokásokhoz, a régi gondolkodásmódjainkhoz, de ugyanakkor szeretnénk többet magunkból is, meg a környezetünknek, a családjainknak. Ez egy nagyon hosszadalmas és fáradságos munka nekik is, meg nekem is. Akik velük foglalkozik az ugye nem nyolc, nyolc és fél órás munka, ez huszonnégy órás munka. Ez egy életpálya. Ez egy életprogram, aki komolyan gondolja.”

„Úgy tudom jellemezni a kint lévőket, hogy vannak olyan roma családok, akik még a régmúltban élnek, várjuk a segítséget, várjuk az adományt. Van egy olyan réteg, aki és nem is dolgoznak. Nem dolgoznak, családi pótlék, adományból szeretne megélni. Hogy ott mi a helyzet. Hát figyelj, ezekbe a családokba, amit el tud képzelni az ember, még attól is rosszabb a helyzet bent. Mert ugye minden le van robbanva. Semmi nincs. Soha nincs semmi. Ez hiányzik, az hiányzik, egy ágy, egy ruha, tehát soha nincs helyén a család. Ez a legrosszabb helyzet.”

„Van egy másik kategória, amelyik elmegy dolgozni, és kap is munkát, ilyen napszámos munkát, vagy most itt nagyon jellemző, hogy hát ilyen apróállat, hát a kacsákat, meg libákat, meg ezeket összegyűjteni és bepakolni szállítóeszközökbe, ládába és akkor erre kellene ilyen markosabb férfi emberek. Hát ezt legtöbbször

éjszakai, meg több órás munkák ezek. Kemény munka ez, így ahogy elmondják. Na mindegy. Van egy része, akik ebbe a munkákba bekapcsolódtak és van egy-két olyan ember, akinek van állandó munkája. Na most, ahol van állandó munka, tehát állandó bevétel van, ott már megjelenik az is, hogy a gyermekemet nem csak nagyon szépen ruházom, hanem meg hogy tanítatom.”

Romungró háztartásbeli asszony:

„Úgy van, hogy mondjuk az apukája kint dolgozik a csordán, már három éve, és akkor hogy mondjam el, azért is megtámadják, a munkahelyén alig tud lenni. Mert megtámadják ok nélkül, a részeg emberek, meg az ilyen garázdálkodó emberek. Beléje kötnek magyarán megmondva. Úgyhogy szinte alig tudunk megélni, meg ebbe a kis házba élünk négy kiskorú gyermekkel. Semmilyen segítségünk nincs. János atya szokott segíteni nekünk úgymond amibe ő is tud. De szeretnénk innen kimenni, hogy valami jobb környezetbe nőjenek fel a gyerekek, jobban tudjanak tanulni. Meg Rami is nyert egy laptopot, használni nem tudjuk. Itt nincs internet. Ő is jobban tudna boldogulni az iskolával kapcsoltba. Vagy mondjuk, hogy ha olyan házit kap, hogy a barátait is meg tudná hívni. Ide hova tudjuk őket hívni? Ide nem tudom őket elhívni.”

„Én megmondom az igazat, nagyon keservesen nőttünk fel, mi öten. Minket anyukánk annak idején régebben elhagyott és nekünk nem volt az a lehetőség, mint mondjuk hogy a Ramóna. Mondjuk tovább tud tanulni. Én is szerettem volna, de sajnos nem tudtam. De én nagyon szeretném, hogyha mind a négy gyermekem többre vinné, mint legalább mi. Lenne belőlük valami. Nem olyan keserves életet

éltek volna meg, mint mi. Meg mondjuk mi anya nélkül nőttünk fel. Nagyon sokat szenvedtünk, nélkülöztünk. Én nem szeretném, hogy ők is így legyenek. Tanuljanak. Én nem engedtem őket, meg mondom őszintén és félttem őket. Ők nem úgy gondolkoznak, ahogy mi. Ők, ők, ha meg tetszik látni, hogy mindegy mi is romák vagyunk, de azért csak másképpen élünk. Szeretem a rendet, szeretem a tisztaságot, hetente vágjuk a füvet. Úgy hogy ők nem így vannak. Minden nap fürödnek (János atya: Kapálják a kertet.) Igen, így van. Karbantartunk mindent, amit tudunk. Én nem tudom, hogy ők miért nem így élnek.”

Romungró diák:

„Hát az osztálytársaim azok nagyon szeretnek, főleg a lányok. Segítenek mindenben, meg támogatnak. Szóval nem mondanak rám sose rosszat.”

„Mindegyiket szeretem. A kedvencem az az irodalom, a töri meg a matek.”

„Hát ösztönzés, hogy jobb életem legyen egyszer, olyan körülmények között tudjak élni, hogy normálisan fel tudjam nevelni én is a saját gyermekeimet, a saját

családommal normálisan tudjak élni. Nem ilyen környezetbe, hogy körülöttem mindenki hát ilyen piszkosan jár, 12-13 évesen már saját gyermekkel mennek, meg magántanulók. Én nem ilyen körülmények között szeretnék élni. Hanem rendes munkát akarok, rendes körülmények között szeretnék élni.”

„Egyetemet szeretnék elvégezni, diplomázni szeretnék és aztán szeretnék tanár lenni vagy orvos.”

1. feladat: A fent idézett – *filmből vett* – narratív részletek alapján azonosítsa a legfőbb társadalmi problémákat a hajdúdorogi cigány közösségben!

A, Görögkatolikus párókus szerint:	
B, Görögkatolikus diakónus szerint:	
C, Romungró háztartásbeli asszony szerint:	

2. feladat: Jellemezze a filmben látottak alapján és a kiemelt filmrészlet felhasználásával a szegregátumi lakókörnyezetet!

Elemzési szempontok	Saját válasz
Szegregátumi lakónépeség életkor szerinti megoszlása	
Szociális viszonyok	
Lakókörnyezet	
Foglalkoztatottság	
Roma kultúra megjelenésének formái	

3. feladat: A film és a fenti idézetek alapján értelmezze a görögkatolikus cigánypasztoráció jelentőségét a társadalmi integrációban Hajdúdorogon!

Saját válasz:

A HÍDON TÚL – NAGYECSED

Játékidő: 41'30"

Film készítésének ideje: 2019

Kulcsszavak: etnikai együttélés, szegregátumi iskola, oláh cigány közösség, hagyományőrző közösségek

A film leírása

Nagyecsed kicsit több mint hatezer fős, a Nyírség peremén található nagy múltú kisváros, amely a multietnikus együttélési helyzetek valóságos laboratóriuma.⁴⁶ Az egykori Ecsedi-láp közelsége évszázadokon át meghatározta a település magyar népességének életmódját és kultúráját, míg a vár egészen a Rákóczi-szabadságharc

46. kép: Kraszna-híd Nagyecsed

46 A nagyecsed-i multietnikus együttélési helyzet vizsgálatáról bővebben lásd Szabó 2019a, 2019b, 2021a.

bukásáig uralta a hely történelmét. Először a vár lerombolása a 18. század elején, majd a láp végleges lecsapolása a 19. század közepén alapvetően új fejlődéspályára állította Nagyecsedet. A mezőgazdasággal, és azon belül elsősorban növénytermesztéssel foglalkozó község csak 1997-ben nyerte vissza városi rangját.

A rendszerváltást követően a részben Mátészalka árnyékában hátrányos fejlődési helyzetű, ugyanakkor a közvetlen környezete számára mikroregionális funkciójú – középiskola, orvosi rendelő – település igen sajátos helyi viszonyokat tükröz. Ebben fontos szerepe van annak, hogy Nagyecsed népesség-összetétele az elmúlt évtizedekben folyamatos és gyökeres változáson ment keresztül. Egyrészt a fiatal és magasabban iskolázott fiatalok elvándorlása a beszűkülő munkaerő-piaci viszonyok miatt hátrányosan érintette a település gazdasági viszonyait. Másfelől feltűnő a két helyi roma közösség, a hagyományörző és a cserhari dialektust beszélő oláh cigányok, valamint a romungró népesség a településen belüli arányainak megnövekedése, ami igen érdekes helyzetet teremtett. Míg az oláh közösség adaptív, a többségi normákhoz történő tudatos alkalmazkodás érdekében bizonyos hagyományait feladó magatartással jellemezhető, addig a többségében szegregátumban élő és mélyszegény romungró közösség együttélési kapcsolatai sajátos mintázatot mutatnak.

A dokumentumfilm fontos részét képezi a spontán szegregáció eredményeként létrejött száz százalékosan roma diákok által látogatott általános iskola bemutatása. Az intézmény településen belüli elhelyezkedése döntően meghatározza státuszát és komplex feladatainak rendszerét. Nagyecsed településszerkezetének fontos eleme a kisvárost észak-dél irányba kettészelő Kraszna folyó, amely két jellegében eltérő településrész természetes határvonala. A folyó bal partján, tehát a település keleti részén található a városmag, a meghatározó intézményekkel: boltok, egészségügyi létesítmények, hivatalok, művelődési ház, a helytörténeti múzeum funkcióját betöltő Berey József Helytörténeti Gyűjtemény és a református templom. Ezzel szemben a Kraszna jobb partján fekvő településrész közösségének életében fontos intézmények az iskola és a sporttelep. Emellett a nyugati városrész sajátossága, hogy az itt húzódó utcák lakosságának etnikai összetétele fokozatosan átalakul, egyre nagyobb arányú a romungró közösség jelenléte. Különösen érvényes mindez a településszéli utcákra, amelyek szegregátumot képeznek.

47. kép: Dancs Lajos Általános Iskola igazgatója

48. kép: Dancs Lajos Általános Iskola igazgató-helyettese

A film egyik aspektusa szerint a nyugati városrész általános iskolájának, illetve az itt dolgozók perspektívájából mutatja be a nagyecsedei „kisvilág” működésének jellemvonásait. A Dancs Lajos Általános Iskola a '90-es években még modern, és az ének-zenei tagozatával kitűnő városi oktatási intézmény volt. A Báthori István Református Általános Iskola és Gimnázium megjelenése azonban kedvező táptalajt képezett a spontán szegregációs folyamatokhoz. A szegregatívumi környezet közelsége miatt a Dancs Lajos Általános Iskola tanulói összetétele rohamosan változott, a feljövő korcsoportokban a hátrányos helyzetű és roma származású diákok ke-

rültek túlsúlyba. A folyamat eredményeként napjainkra kizárólag roma tanulók járnak az iskolába, mivel a városrészben élő magyar családok inkább az egyházi iskolát választották gyermekeik számára.

A dokumentumfilmben megszólaló szereplők narratíváinak pozicionálása a kisváros társadalmi folyamatainak értelmezéséhez a néző számára összetett és egymást kiegészítő narratívákat kínál. A megszólalók közül hangsúlyos az intézmény vezetőjének szakértői-értelmezői narratívája, ami egyrészt a nézőt bevezeti a település általános és etnikai viszonyaiba, másfelől részletesen tárgyalja az iskola alkalmazkodási kísérletét a megváltozott társadalmi, környezeti viszonyokból eredő kihívásokhoz. A 2019-ben 243 tanulóval rendelkező iskola 90%-a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyerekeket jelent, a lemorzsolódási mutató a film forgatásának időpontjában 29% volt.

„A gyerekeink a település roma családjaiból jönnek, tehát roma gyerekek járnak hozzánk, mondjuk nagyon kevés egy-két gyerek, aki nem roma. Legfőképpen

a szegregátumban élő gyerekek ők, és ebből fakadóan sajátos a helyzete az iskolának, hiszen a gyerekeknek az a hozott szokásrendszere, amit hoznak, az azt gondolom, kicsit speciális. Ez a környezet annyiban másabb az átlagtól, hogy a szokásrendszer, amit átlagnak nevezünk, az nem jellemző. Reggel nyolckor még nagyon sokan nincsenek itt az iskolában. (...) Felszerelést, például nagyon jellemző, hogy felsőtagozatban iskolatáska nélkül jönnek az iskolába. Nagyon sok gyerek a könyvét itt hagyja, mert nem viszi haza, mert otthon úgysem venné elő. Nem is tudna otthon tanulni, mert nincsnek meg azok a feltételek. A szülők többsége az közmunkás, tehát nincsen állásuk. (...) Ahol dolgoznak és van munkája mindkét szülőnek, vagy csak az egyiknek, ott azért az látható.” (részlet az iskolaigazgatóval készített interjúból)

A filmben megszólaló szereplők elbeszélései aztán árnyalják a kialakuló első benyomást. A helyi hagyományörző oláh cigány táncegyüttes vezetőjének elbeszéléséből világossá válik, hogy a hagyományok, jelesül a tánc a társadalmi integráció előmozdításának és a szegregált létformából következő hátrányok csökkentésének hatékony eszköze. A cigány néptánc közösség-szervező funkciója mellett a kulturális értékteremtés eszközeként fontos szerepet játszik a roma közösségek elfogadtatásában a többségi társadalom részéről. A nagyecsedí cigányság tánca, ami a helyi magyar néptáncsal együtt a kulturális világörökség jegyzékében számon tartott érték, alkalmas eszköz a településszintű kollektív identitás, a helyi ethosz – a „nagyecsediség” – reprezentációjára.

**49. kép: Nagyecsedí Gyöngyszemek Cigánytánc
Együttes vezetője**

A zene és a tánc közösség-teremtő, nota bene pedagógiai-antropológiai funkciójának jelentőségére a filmben a helyi roma származású óvónő értelmezése világít rá. Az óvodában tartott hagyományörző kiscsoportos foglalkozások, a tánctanítás anyaga a helyi oláh hagyományokból építkezik. Az óvodai csoportok ve-

gyes etnikai összetételű gyermekközösségek, ahol az oláh cigány, a romungró és a magyar származású gyermekek együtt töltik mindennapjaikat, és a közösen elsajátított kulturális tevékenység gyakorlásán keresztül és által megtanulják elfogadni egymást. A fiatalkorban megtapasztalt integrációs élmény az

óvónő tapasztalata szerint a felnőttkori együttélési attitűdre is kiható következményekkel bír.

50. kép: Óvodapedagógus

a kiegyensúlyozott etnikai együttélés szempontjából. Az óvónő a pedagógiai munkájának részeként bemutatott hagyományörző tevékenységgel kapcsolatban megfogalmazott narratíváját mintegy felerősíti a fiatal oláh cigány származású táncoktató megszólalása, aki szenvedélyesen mesél a tánc közösségformáló erejéről.

51. kép: Táncoktató

közösség kulturális örökségéből építkező táncfoglalkozások mennyire fontos identitásépítő jelentőséggel bírnak. A táncos a fiatal korát meghazudtoló bölcs hitvallása szerint az embereket közel hozza egymáshoz, segíti a kölcsönös meg- és elismerést, valamint lehetővé teszi, hogy kifejezzük magunkat mások számára: kik is vagyunk valójában.

A dokumentumfilm utolsó nagyobb narratív egysége kvázi egyetlen jelenet, a szegregátumban élő romungró családanya perspektívájából megfogalmazott üzenet.

A zene, a tánc és a cigány nyelv – cerhári dialektus – megismerése felbecsülhetetlen jelentőségű kulturális eszközei a kölcsönös társadalmi elfogadás előmozdításának, amelyek az intézményi szocializáció egymásra következő szinterein fokozatosan tesznek szert egyre nagyobb jelentőségre

A hagyományörző oláh cigány családból származó férfi a helyi cigány néptánc-együttes tagja, és az elsősorban romungró gyerekek által látogatott szegregátumi általános iskolában tanít táncot. Elbeszéléséből kiviláglik, hogy a hagyomány nélküli romungró gyerekek számára az oláh

52. kép: Család a Nyíl utcai szegregátumban

53. kép: Életkép a Nyíl utcai szegregátumról

értékként, amelynek a kiegyensúlyozott helyi etnikai együttélési viszonyok létrejöttében és megtartásában fontos szerepe van.

A mellbevágó mélysze-
génység kulisszái, a hátrányos
környezet ellenére szövegéből
irigylésre méltó tudatosság
sugárzik, melynek tárgya az a
remény, amellyel gyermekeit
jobb jövőhöz szeretné segíte-
ni. Célja eléréséhez a helyi in-
tézsményekben, az iskolában
támogató szövetségeseket lát.
Mondandójának ereje és tartal-
mának kidolgozása, valamint
megfogalmazása szimpátiát
vált ki, és a nézőt, legalábbis
az alkotók elképzelése szerint,
a hasonló helyzetben élők segí-
tésére ösztönözheti.

A néző szeme előtt az
együttélés bonyolult körülmé-
nyeiről kirajzolódó „kisvilág”
működtetésében fontos funk-
ciót nyelő helyi hagyomány
a közösségek kölcsönös elfo-
gadását elősegítő gyakorlati
értékű ismeretként tűnik fel,

Elemzési feladatok

Tekintse meg a filmet: <https://gygyk.unideb.hu/hu/antram-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat#overlay-context=hu/antram-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat>

Kérdések és feladatok a tartalmi csomóponti narratíva elemzésének gyakorlásához:

1. Értelmezze a zene szerepét a film tartalmi csomópontjainak tagolásában!
2. Azonosítsa és sorolja fel a film tartalmi csomópontjait!

További elemzési feladatok:

Válaszoljon a feltett kérdésekre! Amennyiben szükséges, akkor nézze meg újra a filmet!

1. feladat: A film szereplői közül kinek az álláspontjával ért egyet a leginkább, és miért? Válaszát röviden fejtsse ki!

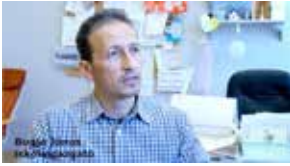

Akinek az álláspontjával a leginkább egyetértetek:	
Választásom indoklása:	

2. feladat: A *Hídon túl* című filmben a néző több, a magyar-cigány együttélést és a társadalmi integrációt érintő *téma* bemutatását figyelheti meg. Ezeket a témacsoportokat négy összefoglaló kategóriába soroltuk:

- (1) családi minta;
- (2) szegregált iskola;
- (3) integrált óvoda;
- (4) cigány tánc.

Feladat, hogy a megadott témakörhöz rendelje hozzá azokat a szereplőket, akik filmbeli megszólalásából ismeretet szerzett az adott témáról, és foglalja össze az elhangzottakat. (Egy témakörhöz több szereplő is tartozik.)

(1) családi minta

(2) szegregált iskola

(3) integrált óvoda

(4) cigány tánc

3. feladat: Nagyecsedben láthatóvá vált, hogy az egyik helyi általános iskolában *spontán szegregáció* ment végbe. A film alapján értelmezze a fogalmat!

Spontán szegregáció alatta azt a folyamatot értem, amely:

4. feladat: A film alapján ön szerint mely tényezők eredményezhetnek spontán szegregációt egy nevelési/oktatási intézményben? (Válaszát jelölje „x” jellel. Több válasz is megjelölhető!)

- A lokális társadalom előítéletessége.
- Ha egy településen a többségi társadalom mellett egyre nagyobb számban jelenik meg egy kisebbségi közösség.
- Valamely etnikai közösség szegregált lakókörnyezete.
- A lokális társadalom többségének alacsony iskolai végzettsége.
- Kormányzati döntések: a szabad iskolaválasztás engedélyezése.
- A település önkormányzata.
- A többségi társadalomhoz tartozó gyerekek szülei.
- A kisebbségi társadalomhoz tartozó gyerekek szülei.
- Egyéb:

5. feladat: Ön szerint kinek lehet felelőssége, szerepe a spontán szegregáció megakadályozásában? (Válaszát jelölje „x” jellel. Több válasz is megjelölhető!)
Válaszát indokolja!

- az egyénnek (egyének szintjén)
- a lokális társadalomnak (települési szint)
- a régióknak
- az országnak
- az Európa Uniónak
- szakpolitikai döntéshozóknak
- egyházi személyeknek
- egyéb:

Válasz indoklása:

6. feladat: Mit gondol arról, hogy a cigány származású gyerekek számára a szegregált iskolai helyzet elősegíti, vagy gátolja a tanulmányi előmenetelüket? Válaszát indokolja!

Véleményem szerint:

SOKAT TANULHATUNK EGYMÁSTÓL – HODÁSZ

Játékidő: 52'11”

Film készítésének ideje: 2020

Kulcsszavak: nemzetiségi óvodapedagógus, oláh cigány közösség, etnikai együttélés, roma női szerepek, társadalmi felzárkózás

A film leírása

A film a mátészalkai járásban található Hodászon, az északkelet-magyarországi multietnikus együttélési helyzetek iskolapéldájaként bemutatható településen készült.⁴⁷

A hosszú történelmi múltra visszatekintő nagyközség alapvető sajátosságait tekintve első pillantásra nem sokban különbözik a Nyírség hasonló környezeti adottságú szomszédos településeitől. A homokos talaj a mezőgazdasági művelés szempontjából nem kifejezetten kedvező körülmény, így sokan a környező települések ipari üzemében vállalnak munkát. A két járásközponttól – Mátészalka és Nyírbátor – azonos távolságra fekvő nagyközség forgalmi helyzete szempontjából fontos, hogy a Mátészalka és Debrecen, valamint a Mátészalka és Nyíregyháza vasútvonalak a településen keresztül haladnak, ami a népesség mobilitása szempontjából fontos infrastrukturális előny. A látogató számára a településsel közelebbről ismerkedve azonban rögtön feltűnik a felekezeti és etnikai sokszínűség. Hodász legnagyobb gyülekezetét a görögkatolikusok alkotják, amely két etnikai csoportból, a többségi magyar és a helyi oláh cigány közösségből gyűjt híveket. A görögkatolikusok ennek megfelelően két templommal is rendelkeznek. Míg a többségében a magyarok által használt templomépület a település központjában található, addig az oláh cigány görögkatolikus gyülekezet részéről használt

47 A film kutatási témájához kapcsolódó kutatási eredményekről bővebben lásd Szabó 2021a, 2021b.

ügynevezett cigánytemplom a nagyközség peremén található szegregátumban épült fel.

Hodász másik két felekezete a római katolikus és a református mellett egy kiségyház, a Hit Gyülekezete is sok helyi számára jelenti a vallási közösség megélésnek lehetőségét.

A *Sokat tanulhatunk egymástól* című dokumentumfilmben a néző egy szociális szak-embernek, a filmben meg-szólaló helyi szakértőnek a tolmácsolásában ismerkedhet meg a hodászi lokális etnikai közösségek alapvető jellem-zőivel.

Az elbeszélésből kiderül, hogy a magyar, az oláh cigány és a romungró közösségek történeti hátterüket és szociokulturális jellemvonásaikat tekintve igen eltérő tulajdonságokkal írhatók le.

A korábban, elsősorban a mezőgazdaságból élő magyarok a település össznépességén belül a két cigány csoport lélekszámával összevetésben relatív kisebbségbe szorultak. A szakértői becslés és a recens kutatások alapján a két cigány közösség összesen a népesség mintegy 55%-át teszi ki. Az etnikai arányok eltolódása a rendszerváltást követően gyorsult fel, amikor a településen élő részközösségek demográfiai mutatói közötti különbségek egyre élesebbé váltak. Bár manapság lassan a lokális körülményeket figyelembe véve

54. kép: Hodász görögkatolikus templomai a falu közponjában és a szegregátumban

55. kép: Hodászi szegregátumi utcakép

A filmben megszólaló szakértő szövegéből az is kiderül, hogy a településen élő hagyományőrző és sok családban napjainkig a cerhari dialektust beszélő görögkatolikus oláh cigány közösség alkalmazkodása a többségi normákhoz kifejezetten előrehaladott. Az együttélés a két közösség viszonyát figyelembe véve igen tanulságos. Mivel mindkét helyi etnikai csoport többségében görögkatolikus, ezért a bő félévszázados múltra visszanyúló felekezeti közösségtapasztalat nagyban hozzájárult a kölcsönös elfogadás fejlődéséhez. A sajátos kapcsolat történeti értelemben pontosan azonosítható előzményekre tekint vissza, és elsősorban Sója Miklós görögkatolikus pap az 1950-es években a hodászi oláh cigány

56. kép: Cigány és magyar viselet kiállítása az óvodában

alsó-középosztályi státuszú roma családokban a gyermekvállalás a többségi magyar mintát követve fokozatosan visszaesett, a helyi társadalomban a szülőképeskorú nők magasabb aránya miatt az óvodai csoportokban és az iskolai osztályokban a cigány származású gyermekek aránya magasabb, mint a település egészére vetített etnikai mutatók.

közösségben elkezdett hittérítő munkájának, valamint utódai következetes cigánypasztorációs tevékenységének a gyümölcse. Az aktív vallásgyakorlat és ennek keretei között a ragaszkodás a saját hagyományokhoz, elsősorban az anyanyelvhez, a szokásokhoz és a lokális közösség életét szabályozó értékrendhez egy etnikai identitására büszke hodászi oláh cigány társadalmat teremtett. A cigány nyelvű misék, a szegregátumban létrehozott tájház és az ugyancsak ott működő egyházi

fenntartású idősothton, vagy a település legnagyobb rendezvényterével rendelkező közösségi ház, amint a szintén a telepén található Angyalok Kertje Görögkatolikus Óvoda, mind a helyi aktorok tudatos identitásépítését tükröző lokális intézmények.

57. kép: Hodászi Eszterlánc Óvoda és Mini Bölcsőde

Az oláh cigány közösség intézményesülési folyamata a településen relatív többséget képező magyar közösség irányából elfogadóbb beállítódást eredményezett, amit több utcában is a kevert szomszédsági megtelepedés, illetve a kialakult vegyes házasságok fémjeleznek.

A település harmadik etnikai közösségének, a romungróknak a beilleszkedése közel sem ennyire kiegyensúlyozott folyamat. Bár a helyi szakértő a filmben is megfogalmazott álláspontja szerint mindkét roma közösségben a munkavállalás általánosan elterjedt minta, a romungrók fizikai elkülönülése a településen belül markánsabb jelenség, mint az oláh közösség esetében. Ennek hátterében az áll, hogy a romungrók mintegy „beszorultak” a két másik közösség közé. Az oláh cigányok olvasatában a romungrók inkább magyarok mint cigányok, mert nem rendelkeznek hagyományokkal és nem beszélik a nyelvet, míg a magyarok olvasatában életmódjukat és normáikat figyelembe véve inkább cigányok. A sehova nem tartozás, a helyi lokális koalíciókból történő szimbolikus és verbális kizárás ellenére manapság a szigorú távolságtartás oldódni kezd, aminek több bizonyítéka is megfigyelhető. Egyrészt a korábban elképzelhetetlen romungró vegyes házasságok megjelenése mindkét együttélő közösség irányába, valamint a lokális intézményi terekben való keveredés. A munkavállalás, elsősorban a közmunka keretei, valamint az óvodai csoportok és az iskolai osztályok mind olyan keretek, amelyek a mindennapi élet szintjén tervezhető folyamatos együttműködésre készítetnek.

A dokumentumfilm kifejezett hangsúlyt helyez az együttélési kapcsolatok több dimenzióból történő bemutatására.

58. kép: Oláh cigány származású óvodapedagógus munka közben

Ebben kiemelt szerepet kap a helyi óvodában dolgozó fiatal oláh cigány származású óvónő, aki megszólalásaiban értelmezi a csoportjában folytatott hagyományörzésre épülő pedagógiai munkát. A gyermekek kölcsönös megbecsülésre nevelésének egyik eszköze a cigány nyelv játékos keretek között történő tanítása. Tevékenységének jelentőségét a néző szemszögéből több figyelemreméltó tudatossággal megfogalmazott alátámasztó érv tükrözi, és hívja fel a figyelmet a fiatal roma származású értelmiségiek társadalmi szerepvállalásának jelentőségére. Megfogalmazásában az etnikailag vegyes óvodai csoportba járó minden gyermek számára hasznos a kulturális átjárhatóság feltételét képező ismeretszerzés a helyi cigányság kultúrájáról. Felfogásában ez ellensúlyozza azt a tényt, hogy a köznevelési intézmények szakmai programjai elsősorban a többségi kultúra normáinak elsajátítására szocializál, és kevésbé alkalmas a lokális etnikulturális értékek közvetítésére. Véleménye szerint az elsősorban az oláh cigány hagyományokra épülő óvodai tevékenységek, különösen a nyelv használata jótékony hatással van az ebből a közösségből érkező gyerekekre is, hisz amint megfogalmazza, egyre gyakoribb a nyelvváltás jelensége. Érvelése szerint a cigány nyelv tanulása a romungró gyerekek számára ugyancsak előnyös, ami cigány etnikai identitásuk fejlődésére gyakorol jótékony hatást. Továbbá a cigány nyelv megismerése a magyar gyermekek számára is pozitív, akik az óvodai csoportban kisebbségben lévén megérthetik az anyanyelvű környezetből érkező társaikat. Meggyőződése szerint az együttélő multietnikus közösségekben az egymás elfogadása iránti érzékenyítést kisgyermekkorban kell megkezdeni, mivel az ebben az életszakaszban elsajátított minták döntően meghatározzák a felnőttkori viselkedésformákat is. Az

óvónő példaértékű szakmai tevékenysége környezetének a megbecsülését és támogatását is kívánva.

A munkája elismerését támogató, egyik meghatározó narratíva megfogalmazása az óvodavezető személyéhez köthető. Elmeséli, hogy a cigány származású munkatárs kiválasztása tudatos törekvés

eredménye, ami összhangban van az intézmény érdekeivel, jelesül azzal, hogy a roma gyermekeket kulturálisan és nyelviileg is értő óvodapedagógus közreműködése mellett részesüljenek az óvodai nevelésben. Az óvodavezető olvasatában az, hogy a hodászi központi óvodában roma származású óvónő és dajka is dolgozik, a településen kialakult kölcsönösen elfogadó együttélési helyzet következménye.

Az óvodavezető narratívájára rímel a film többi szereplőjének a megszólalása is. A jóval idősebb magyar származású kolléga, akivel a fiatal oláh cigány óvónő közösen vezet csoportot, elbeszélte, hogy maga választhatta meg a munkatársát. Megszólalásában részletesen taglalja a körülményeket és döntése indoklását, hogy miért az éppen csak a felsőoktatásból kikerült, de igen tehetséges és innovatív roma óvodapedagógust választotta kollégájának.

A hodászi elfogadó együttélési gyakorlat az óvodában a cigány kultúra iránt tanúsított toleranciával jól magyarázható. A film két további, a gyermekét az óvodába járató magyar és vegyes párok kapcsolatban élő szülők megszólalása, ezt a mondhatni szokatlan mintát finoman és több szempontból árnyalja.

A magyar anyuka pontosan érti az óvónő kulturális közvetítőszerének tényleges és szimbolikus jelentőségét, és rávilágít arra, hogy a hodászi társadalomban a multietnikus együttélés, a közösségek kölcsönös tapasztalata egymásról

59. kép: Hodászi Eszterlanc Óvoda és Mini Bölcsőde intézményvezetője

60. kép: Interjúhelyzetben

61. kép: Magyar származású anyuka az óvodában gyermekével

túlmutat az etnikai különbözőségen. A sikeres együttélés alapját képező kölcsönös és hiteles tudás a „Másikról” és kultúrájáról nem helyi jelentőségű ügy. Példaként szolgálhat bárhol, hisz „sokat tanulhatunk egymástól”.

62. kép: Romasarak az óvodában

63. kép: Játék az óvoda udvarán

A film jelenetei a település óvodájában, az oláh cigány telepen, a romungró szegregátumban és az óvónő családjában kerültek leforgatásra. A sajátos, és Magyarországon nem túl gyakori hodászi együttélési gyakorlat háttérében meghúzódó hosszú, fokozatosan kifejlődő etnikai együttéléstapasztalat a „Kisvilág” működésének kulcsa. A néző szempontjából ennek megértése rávilágít arra, hogy a kortárs lokális életvilágok minden esetben szituatív, tehát egyedi és kizárólag az adott feltételeik – helyi társadalmi kapcsolatviszonyok, szabályok és értékek – keretei között értelmezhető színterek.

Elemzési feladatok

Tekintse meg a filmet: <https://gygyk.unideb.hu/hu/antram-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat#overlay-context=hu/antram-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat>

Kérdések és feladatok a szituatív látásmód elemzésének gyakorlásához:

1. Elemezze az etnikai vegyes kapcsolatban élő pár együttéléssel kapcsolatos narratíváját!
2. Értelmezze, miként érvényesül a szituatív látásmód filmes megjelenítése a magyar és a roma származású óvodapedagógus kapcsolatának ábrázolásában!

További elemzési feladatok:

A film megtekintését követően olvassa el a megszólalásokból kiemelt szövegrészeket, majd válaszolja meg az ezt követő kérdéseket!

Óvodavezető:

„Mivel hogy Hodász település heterogén összetételű ugye, és itt ugye élnek magyar emberek, magyar cigányok, oláh cigányok. Van, aki beszél a magyar nyelvet, vannak, akik cigányul beszélnek otthon. De itt nincs ilyen probléma ezen a településen, hogy most mondok egy példát. Van egy nagy roma lagzi, akkor oda magyarok elmennek, ugyanúgy táncolnak, cigány táncot táncolnak egy magyar ember, vagy teljesen fordítva, meghívok egy magyar lagziba például egy cigány családot, akkor ő pedig ugyanúgy táncol. Tehát ezzel most azt akarom elmondani, hogy azért fontos, hogy mi is ebbe nőttünk fel, hogy cigány volt az óvodatársam magyarként, akkor az iskolatársam, és akkor mi megismertük azokat a szavakat, azt a nyelvet, ők a miénket és ez nekünk teljesen normális, közvetlen a kapcsolat. És ugye itt a gyerekek számára, hogy ne legyen az, hogy végül is ez a keveredés, hogy azért az identitástudat az meglegyen, és hogy ennek érdekében tudja azt, hogy ő végül is honnan származik. Van, aki magyarnak született, vagy cigánynak született, teljesen mind-egy, igazából tudja azt, hogy az ő kultúrája milyen, a magyar gyereknek milyen a magyar néphagyomány, és ezeket mi próbáljuk megismertetni velük. A csoportban, akár a tárgyi felszereléssel, vagy ugye van nemzetiségi óvodapedagógusunk. Meg

többek is, akik beszélik a cigány nyelvet és azok a gyerekek ugye már. Tehát nem csak a cigány gyermek tanul két nyelvet, hanem a magyar is egyébként.”

Oláh cigány származású óvodapedagógus:

„Mivel ismertek, így jól fogadtak és tudták, hogy én tanuló. Elején nem itt dolgoztam, hanem ott kezdtem Nyírkátán dolgozni, ahol a nyolc hetes gyakorlatomat töltöttem. De mivel átköltöztünk Hodászra, így én beadtam a jelentkezésemet és én itt kezdtem. Hát kellett az, hogy megismerjük egymást, többet beszélgetni és ma már mondhatom azt, hogy bármi, családi dolgokról is nagyon szívesen elbeszélgetünk, nemcsak óvodai dolgokról.

Több tapasztalatokat hallottam, negatív tapasztalatokat unokatestvéreim körében is, és ugye negatív dolgokat hallok, hogy nem tudnak elhelyezkedni. Faluban könnyebb, főleg oda visszamenni, ahol születtem, ahol ismernek. De egy olyan faluban elhelyezkedni, vagy városban, ahol nem ismernek, nem tudják, hogy ki vagyok, így nagyon nehéz. Sőt általában nem is tudnak elhelyezkedni, hanem nagyon sok harc árán.

Azért nem tudnak elhelyezkedni, mert ugyanazt a szakmát elvégzik, ugyanazt a diplomát megszerzik, de vagy félnek attól, hogy most ő ismeretlen és nem is adnak rá lehetőséget, hogy megismerjék, hogy milyen az ő személyisége és lehet megszeretnék, vagy megkedvelnék a szülők is. Az intézmények vezetői szerintem ettől tartanak, hogy a szülők hogy reagálnak, hogy negatív is, vagy hogy gyerekeket is veszíthetnek, vagy valami ilyesmi elindulhat. És ezért nem vállalnak kockázatot.

Hát szerintem úgy lehetne, hogy ha megismernék az adott embert, és nem ítélnének származás vagy külső miatt. Hiszen szerintem attól lehet jó egy ember, hogy roma származású. És lehet ugyanolyan céltudatos és úgy végezheti ugyanolyan szépen és jól a munkáját mint egy magyar származású óvodapedagógus.”

Óvodavezető:

„Mióta 2010 óta felépült ez az óvoda, itt nem volt roma alkalmazott. És hiába volt olyan jelentkező, aki nem roma származású, én úgy gondoltam, hogy szeretném azt, hogy itt legyenek roma dolgozók is. Vagy azt, hogy ő roma fiatalelként itt helyben, akár csak mondjuk én itt helyben, nekem is jólesett annak idején, amikor támogattak. Főleg ő is, egy ilyen mélyszegénységből indult. (...) A Fáninál is így gondoltam, hogy órá nekem szükségem van.

(...) Nekem sem volt kérdés, hogy mikor újra lett egy lehetőség, hogy óvodapedagógust szeretnék alkalmazni, akkor én hívtam őt telefonon, hogy akkor most van

lehetőség, és gyere. És ő nagyon örült ennek és akkor ő így került ide hozzánk. Ez is egy ilyen természetes dolog, hogy attól függetlenül, hogy sok más is jelentkezett, én sok minden mást is figyelembe vettem. Ő, az ő tanulmányai és az, hogy ő itt van és idekerült, én úgy gondolom, hogy mindenképpen példaértékű a mostani fiatalok számára. Mert itt az óvodában is, ahol ahogy én észrevettem, a szülők is van, aki már az ő mintájára mennek el továbbtanulni, vagy kérdezzetik őt sok minden ilyen nevelési kérdésről, vagy a tanulásról és bizalommal fordulnak őhöz.

Hát teljesen normális dolog itt a mi közösségünkben az, hogy most itt egy cigány óvodapedagógus áll, vagy egy magyar, tehát ez, ebbe itt semmilyen különlegesség nincsen. És közvetlenül, természetesen, elfogadóan.”

1. feladat: Ön szerint a filmben bemutatott eset (roma származású óvodapedagógus alkalmazása közintézményben) kivételes vagy átlagos?

Véleményem szerint azért kivételes, mert:

Véleményem szerint ez a jelenség azért átlagos, mert:

2. feladat: Elemezze az óvodavezető érvelését azzal kapcsolatban, hogy miért fontos roma származású szakemberek alkalmazása az óvodában!

3. feladat: Mutassa be a roma származású óvodapedagógus elfogadásának minőségét! Kik támogatják, és miért?

Támogató személy neve/beosztása	Támogatás formája/támogatás megjelenésének azonosítása	Támogatás azonosított oka(i)

4. feladat: Ön szerint a roma származású gyerekek roma identitásának megőrzését szolgáló tevékenységek pozitív vagy negatív következménnyel járnak? Miért? Válaszát indokolja!

Válasz

VÁLASZÚTON – HOSSZÚPÁLYI

Játékidő: 45'25"

Film készítésének ideje: 2021

Kulcsszavak: etnikai együttélés, roma nemzetiségi óvoda, mélyszegénység, depriváció

A film leírása

A film egy, a román határhoz közeli, Debrecentől mindössze 18 kilométerre fekvő nagyközség életébe, és az ott élő részközösségek együttélési viszonyaiba enged bepillantást. A közel hatezer lelkes Hosszúpályit többségében református magyar népesség lakja, s emellett egy kisebb katolikus és görögkatolikus közösség otthona is.

64. kép: Hosszúpályi főterének látképe a katolikus és görögkatolikus templommal

65. kép: Magtár felújított épülete

A rendszerváltást követő évtizedekben a község társadalmi viszonyai gyökeresen átalakultak. A törzsökös többségi magyar református közösség fokozatosan előregszik, a település korlátozott népességmegtartó képessége okán, különösen a tanult fiatalok elvándorlása felgyorsult. Ezzel szemben Debrecen viszonylagos

66. kép: Információs tábla a főtéren

A Derecskei járásban található település elsősorban a mezőgazdaságból élt, ám a homokos talaj mérsékelten kedvező környezeti adottsága miatt a városi munkavállalásnak is komoly hagyománya van, ami többnyire a Debrecenbe történő ingázást jelenti.

A település a hasonló nagyságú helyekkel összehasonlítva is kiterjedt szolgáltatásokkal jellemezhető. A boltok, az egészségügyi ellátás helyi intézménye és általában a települési infrastruktúra – utak, közterek – gondozottsága, amint a település általános képe, igen megerősítő.

közelsége miatt részben a megyeszékhelyről, részben a határon túlról sokan telepedtek meg a községben, ami az elmúlt évtized távlatában ellensúlyozta az elvándorlást. A betelepülés egyik látványos következménye egy új településrész, az úgynevezett „Újosztás” kialakulása.

A többségi magyar közösség mellett a település másik nagy etnikai részközössége a lakosság bő harmadát kitevő helyi romák. Az eredetileg a kárpáti cigány dialektust beszélő csoport nyelvi asszimilációja napjainkra szinte teljessé vált, csupán az idősebb generáció őrzi még anyanyelvét.

A helyi cigányság emlékezetében és szokásait tekintve a hagyományos kultúra igen töredékesen, csupán néhány elszigetelt elemében maradt fent. A településen az elbeszélések szerint több olyan muzsikus család is élt, akik a többségi környezet számára nyújtottak szolgáltatást.

Ugyancsak a helyiek elbeszéléséből tudható, hogy az együttélés eredményeként sok roma és magyar család között alakult ki egyfajta patrónus-kliens természetű kapcsolat. A más tájegységeken is ismert gyakorlat lényege, hogy a magasabb társadalmi és gazdasági státuszú magyar parasztszaládok generációkon keresztül kínáltak alkalmi munkát ugyanazon roma családoknak. A kölcsönösen előnyös kapcsolat a parasztszaládok esetében a gyermekeik elvándorlásával felmerülő munkaerőgondok kezelésének egyik módja volt, míg a kliens roma család esetében egy kvázi stabil bevételforrást jelentett. Az informális és alapvetően alá-fölrendeltségi kapcsolatviszony több esetben is formális kapcsolattá fejlődhetett. Ennek egyik típusa volt Hosszúpályiban, amikor a magyar származású gazda elvállalta a beszolgáló roma családban élő gyermek keresztszülőségét. Míg a cigány fél számára az intézményesült viszony társadalmi presztízzsel, a munkakapcsolat megerősödésével járt és egyfajta elismerést jelentett, addig a többségi család szempontjából a kinyilvánított bizalom az alá-fölrendeltségi helyzet szimbolikus megerősítését szolgálta.

67. kép: Utcakép az Újosztáson

68. kép: Romák által lakott épület a település vegyes szomszédsági környezetében

69. kép: Pillanatkép a szegregátumban

70. kép: Roma nemzetiségi óvoda épülete

Hosszúpályiban a helyi cigányság szocioökonómiai szempontból további két markáns közösségre tagolódik. A rendkívüli mélyszegénységben élő, deprivált telepi roma csoportra és a magasabb státuszú, a magyar közösséggel jobb kapcsolatot ápoló, integrálódó, valamint a helyi magyar közösséggel részben vegyesen megtelepedett cigányok csoportjára.

A film a négy részközösség – (1) törzsökös többségében református magyarok, (2) betelepülők, különös tekintettel az Erdélyből érkezőkre, (3) mélyszegénységben élő szegregált roma közösség, (4) magasabb státuszú romák – között kialakult együttélési kapcsolatok bemutatására, a háttér folyamatok ábrázolására fókuszál.

A megszólalók, egyben a sorolt részközösségek reprezentánsai, akik narratíváikon keresztül látni engedik a mai magyar társadalom egészét érintő legfontosabb integrációs kérdések összefüggéseit.

A filmben a többségi magyar közösség első csoportját, a nem törzsökös hosszúpályi lakosokat reprezentáló megszólalókat két személy képviseli. Egyrészt az Erdélyből betelepült

71. kép: Pillanatkép a roma nemzetiségi óvoda mindennapjaiból

református lelkész, aki narratíváin keresztül a néző számára a település együttélési viszonyait, a mikrovilág működését meghatározó általános összefüggéseit teszi láthatóvá. Mondandóját a külső-belső nézőpont, a kívülről érkező bevándorló és a lokális társadalom kiemelten fontos hagyományos közösségéért felelős bennfentes – lelkészszerp – megkettőzött perspektívája határozza meg. Az előregedő, megcsappant lélekszámú és hitében meggyengült református magyar gyülekezet, amely a helyi cigányság iránti mérsékelt nyitottsággal jellemezhető, olvasatában erős megújulásra szorulna. Ezzel párhuzamosan mind a helyi társadalom szempontjából, mind a vallási közösség számára a legnagyobb kihívást jelentő feladat, a statisztikai súlyát tekintve és a fiatalabb korcsoportokban abszolút felülreprezentált cigány közösség integrációja. A tiszteletes megszólalásában a néző számára a helyi társadalom szempontjából kitüntetett feladat jelentőségét pontosan elemzi.

A filmben a beköltözőket reprezentáló másik szereplő a végzős szociálpedagógia szakos hallgató, aki kint-bent pozíció értelmezését személyes sorsára vonatkoztatva, végsősoron

72. kép: Hosszúpályiban szolgáló református tiszteletes a templomban

73. kép: Szociálpedagógia szakos egyetemista

a felnőtté válás folyamatának perspektívájából mutat rá a helyi törzsökös többségi közösség zárt, konzervatív és a „másság” elfogadása iránt hiányos érzékenységre. Megszólalásaiban elemző módon vázolja a helyi társadalom működését és az ennek színterül szolgáló település jellemvonásait.

Társadalomtudományi igénnyel megfogalmazott elemző megszólalásai a néző számára megvilágítják, hogy a többségi magyar közösség elzárkózása a település életére egyre nagyobb befolyást gyakorló roma közösségtől, a „struccpolitika”, mennyire tarthatatlan gyakorlat.

A törzsökös magyar részközösséget képviselő megszólaló, a település nyugalmazott polgármestere a helyi együttélési viszonyok egészen más olvasatát kínálja. A magyar és roma közösség kapcsolatát a településen felnőve, elfogadással jellemezhetőnek ítéli. Ennek alapját a cigányokról a gyermekkortól és több generáció óta a közvetlen együttélési kapcsolatok miatt kialakult kölcsönös tájékozottság képezi: mindkét közösség ismeri egymást. A társadalmi integrációt az együttéléssel járó természetes helyzetként értékeli, ami fokozatosan fejlődik, és összevetésben a korábbi viszonyokkal, fokozatosan válik egyre előítéletmentesebbé.

A film három roma származású szereplője megszólalásaikban az etnikai együttélésre jellemző viszonyok pontos megértéséhez szükséges további lényegi összefüggésekre hívják fel a nézők figyelmét. A Hosszúpályi Roma Nemzetiségi Óvoda vezetője elbeszéli, hogy az általa irányított intézménybe kizárólag hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek járnak. A helyi demográfiai viszonyok megváltozása és a mélyszegénységben élő romák egyre nagyobb száma miatt az óvoda egyfajta helyi társadalmi válasz az integrációs kihívásokra. A karizmatikus óvodavezető személyes küldetésének és elhivatottságának tekinti a szegény cigány származású gyerekek hátránykompenzációját. A néző narratíváján keresztül megértheti, hogy a köznevelési intézmény, valamint az itt dolgozó kollektíva céljai és az óvoda működésének fenntartása érdekében a szokványos tevékenységen túl számos szociális funkciót is kénytelen felvállalni. Az aluliskolázott szülők életvezetésének támogatásától kezdve, a gyermekek egészségügyi

állapotával kapcsolatos problémák kezelésén át, a segélycsomagok megszervezéséig, csak hogy néhány fontosabb elemet említsünk, messze túlmutat egy átlagos óvoda tevékenységkörén.

A néző az óvodavezető átfogó helyzetelemzésén keresztül beláthatja, hogy az etnikai viszonyait tekintve Hosszúpályiban – és

a hasonló adottságú településeken -, ahol nagyobb mélyszegénységben, szegregált környezetben, és elsősorban alkalmi munkákból, valamint segélyekből élő roma közösségek élnek, ott a nemzetiségi óvodához hasonló speciális intézményekre van szükség. Ezek létrejöttének támogatása összetársadalmi érdek.

Az óvodavezető véleményét árnyalja és támasztja alá a roma származású dajka narratívája, aki a felzárkózó és integrálódó romák csoportját képviseli a filmben.

Megszólalásán keresztül egy önerőből kiemelkedő romungró cigány család életébe és világképébe tekinthet be a néző. Hangoztatott, és a filmben megjelenített otthoni környezet láttán hitelesen képviselt értékrendjét tekintve a

74. kép: A roma nemzetiségi óvoda vezetője a gyerekek között

75. kép: A roma nemzetiségi óvoda egyik dajkája

magyar többségi normákat követő középkorú asszony szinte társadalomtudományi „igénnyel” elemzi a Hosszúpályiban élő roma közösség. A saját életfelfogásával azonosított beilleszkedni vágyó, munkaszerető és törekező – alsó középosztálybeli attitűdöt tükröző – romák mellett megkülönbözteti a felemelkedésükért következetlenül küzdő, kevés kitartással jellemezhető cigányokat és a sorsukba beletörődő mélyszegénységben élő – telepi – csoportot. A néző számára kirajzolódó árnyalt kép segít megérteni, hogy a településen élő cigány közösség heterogén szerkezetű, a részcsoportok közötti átjárás nem jellemző, az érintkezés pedig formális.

A film harmadik roma származású megszólalója egy mélyszegény környezetben hat gyermekét egyedül nevelő anya. Narratívája a kilátástalanság és a tanult tehetetlenség reprezentációja.⁴⁸ Körülményei, amint az egyetlen háztartásban élő több mint húsz felnőtt és gyermek környezetének vizuálisan megmutatott kulisszái a fizikai valóságában láttatják az integrációs kihívás nehézségeit.

A *Válaszúton* című dokumentumfilm Hosszúpályi etnikai együttélési viszonyainak rendkívül bonyolult szerkezeti sajátosságait igyekszik közérthetővé, a helyszínen soha nem járt néző számára is befogadhatóvá tenni. Az alkotás a készítőik szándéka szerint a helyiek válaszkeresési kísérleteinek tanulságos látletele, amely érzékelhetővé teszi a kortárs vidéki társadalmak sokaságában lejátszódó folyamatok lényegét és tétjét egy konkrét szituatív példán keresztül.

76. kép: Homoktelepi lakos

48 A tanult tehetetlenség leíró szociológiai kategória. Funkcionális elemzési értéke szerint arra utal, hogy bizonyos társadalmi helyzetben és viszonyok között az egyén vagy egy csoport viszonyainak megváltoztathatatlanágát érzékelve, mintegy abba beleyugodva konstruálja identitását úgy, hogy helyzetét kizárólag a külső körülményei következményeként magyarázza.

Elemzési feladatok

Tekintse meg a filmet: <https://gygyk.unideb.hu/hu/antrom-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat#overlay-context=hu/antrom-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat>

Kérdések és feladatok az etnikai együttélés konfliktuselméleti megközelítése elemzésének gyakorlásához:

1. Azonosítsa a filmből kirajzolódó együttélési helyzetet befolyásoló konfliktusdimenziókat!
2. Keressen ki és elemezzen olyan képeket, beállításokat, amelyek kifejezik az együtt élő részközösségek között megfigyelhető szociokulturális különbségeket!

További elemzési feladatok:

A szövegből nyert ismeretek alapján oldja meg a kérdéseket, és amennyiben szükséges, tekintse meg a kiragadott részleteket a film adott jelenetének teljes kontextusában!

1. feladat: Az alábbi interjúrészletek alapján emelje ki azokat a különbségeket, amelyek mentén éles határvonalat lehet húzni a Hosszúpályiban élő cigány közösségek között. Válaszát írja be a táblázat megfelelő oszlopába!

	1. csoport <i>(romungró anya társadalmi csoportja)</i>	2. csoport <i>(romungró dajka társadalmi csoportja)</i>
Tanulás értéke		
Lokális környezet rendezettsége		
Önfenntartás módja		
Munkavégzéshez kapcsolódó attitűd		

Tervezés		
Családszerkezet		
Gyerekek száma a családban		
A lokális többségi társadalom megítélése		

Romungró anyja:

„A nagyobbik fiam most lesz nyolcadikos, jövőre végzi el a sulit. Hogy megy-e továbbtanulni vagy nem, azt nem tudom. Mert már ő nem akar, azt mondta.”

„Hát egy család, vagy három család, többen élünk itt. Hát a nővérem a hét gyermekkel, meg én a hat gyermekkel, meg a bátyám. Hát így össze-vissza húszan. Hát csak a gyerek 13.”

„Most mit tudjunk csinálni? Nem lehet házat építeni, nem tudjuk igénybe venni a szocpoltot, mert munkahelyet kérnek. Most mit tudjunk csinálni?! Ez egy családi ház, elfogadtak minket, akkor az utcára nem mehetünk ki.”

„Van a kertünk, csak hát pénz kéne arra is. Kiszántatni, meg minden. Meg erre a gyerekektől nem lehet. Ha lenne akármi, vagy krumpli, mind fel lenne húzgálva. (...)”

„Úgyhogy nehéz egyedül. (...)”

„És csak 140 ezer forintból élünk meg. Az meg nem pénz hat gyerekre. Meg kaja is kell, a behordásra is kell Debrecenbe, ott is kérnek rágcáslivalókat Debrecenbe, úgyhogy alig élünk meg 140 ezer forintból hat gyerek mellett. Meg ruháztatni kell a gyerekeket, mindent. Itthon is kell a kaja, azért minden nap.”

„Mivel én egyedül támogatom a gyerekeket, valami adomány jönné ide, hogy tudnának nekünk segíteni, valami adomány, vagy kis ruhákba, vagy mit tudom én, a gyerekeknek, az jól jönne. Az jól jönne nekünk, ha tudnának segíteni.”

Romungró óvodai dajka:

„Itt születtem Hosszúpályiba. Én úgy kezdtem a roma nemzetiségi óvodában dolgozni, hogy engemet megkeresett a polgármester úr. Hát igenis, azonnal is elvállaltam, mert akkor a férjem úgy állt, hogy pontosan akkor álltunk le a vállalkozással. Az én férjem hideg-meleg burkoló és abba dolgozott. És akkor én elvállaltam. Én a világot nem tudtam, hogy mi a helyzet a romasággal. Én annyit tudtam, hogy vannak itten nagyon sok fajta cigányemberek és kész. A gyerekevelésről egyszerűen nem tudtam elképzelni, hogy milyenek is valójában. Azt hittem mindenki olyan, mint mink. Ahogy én neveltem a gyerekeimet, és sajnos nem tehetnek arról a gyerekek, mert minden a szülőtől függ. Azt hittük, hogy mindenki egyforma. De hát nem.”

„Én nagyon örülök, hogy ott dolgozhatok. (...)”

„Jelenleg már 18 éve lesz, hogy én ott dolgozom. Be tudtam illeszkedni, és el tudtak engemet is úgy fogadni. Szintén, ami a gyerekeknek nagyon fontos, hogy a cigány nyelvet használod. (...)”

„A cigány nem úgy foglalkozik a tanulás szempontjából sem, amit én tapasztalok egy óvodában. Az óvodában nincsen olyan, a magyar megkérdezi a gyerekeitől, hogy mit ettél gyermekem és mék verset, meg mit énekeltetek, mit csináltatok. Nálunk én azt vettem észre, hogy még mióta ott vagyok, még szülő nem kérdezte meg a gyerekeitől, hogy na mék verset tanultatok, na mit énekeltetek, na mit csináltatok, hogy volt, sétáltatok, ezt még nem vettem észre. Azt megkérdezi a szülő, hogy ki vert meg tégedet meg mit ettél.”

„Nagyon ritka az a szülő, aki törődne vele és felhozná, mert egy szeretetet, az biztos, hogy többet ad ki, mint egy magyar. A szeretet nagyon nagy kincs nálunk, a cigányoknál. (...) A foglalkozás, a felfogásképesség, hogy továbbvigye a gyerekeket, az mégsem olyan.”

„A cigányoknál, nem azt értékelik a tudását, hogy mit tud a gyerek, az, hogy a cigány tánc is, az a cigány kultúra az mindig benne legyen. És ez nagyon fontos a cigány embereknek.

(...) Egyszer megveszik azt a dolgot, és úgy gondolják, hogy nekik megvan mindenük. Itt az Alkotmány utcán itt nagyon nagy a hajtás. Olyan szépen rendezkednek be, szép a házuk, szép a környezetük, lehet velük szépen beszélni. (...)”

„Három gyerekesnek anyukája vagyok, a lányom az fodrásznő, a fiam burkoló, ez a kisebbik, aki elment, ez egy reklámmenedzser, igen, annak tanult. Azon voltunk mindig az apjával, hát a férjem az egy burkoló, egy vállalkozó volt, nagyon sokáig, abban ment tönkre a térde. Én 20 évet dolgoztam a baromfifeldolgozóba, onnan jöttem el, mikor vége volt és akkor így helyezkedtem el az óvodában. Világ életünkben dolgoztunk. Tehát az, hogy nem prédikáltuk el a pénzünket, mink is mehettünk volna, vagy erre, vagy arra, vagy. Más. Először megbeszéltük, hogy mi a fontos, mit kell segíteni a három gyerekünkön és majd utána kezdjük azt, hogy beosztani kell. De a legfontosabb, hogy a gyerekeknek tudtunk adni.”

EGY FECSKE IS CSINÁLHAT NYARAT – NYÍRVASVÁRI

Játékidő: 44'26”

Film készítésének ideje: 2021

Kulcsszavak: etnikai együttélés, társadalmi integráció, sportklub, kompetens helyi aktor, közösségszervezés

A film leírása⁴⁹

A film a nyírbátori járásban található, nem egészen kétezer lelkes Nyírvasváriban kalauzolja el a nézőt. A település a járásközpontról mindössze hét kilométerre fekszik keleti irányba. A község forgalmi helyzete ennek ellenére viszonylag kedvezőtlen, hisz mindössze egy a nyugat-keleti irányba haladó alsórendű úton közelíthető meg, amit csak tetéz a határvidéki – magyar-román államhatár mindössze pár kilométerre húzódik – perifériális helyzet. A komoly történelmi múltú visszatekintő település a Vasvári családról és annak legnevesebb szülöttéről, Vasvári Pálról ismert.

Az egykor elsősorban mezőgazdaságból élő paraszti népesség társadalmi és kulturális sajátosságai az elmúlt évtizedekben fokozatosan eltűntek. A nyírvasvári munkavállalók a néhány alapvető szolgáltatást nyújtó lehetőségén kívül – önkormányzat, három élelmiszerbolt, könyvtár, iskola és óvoda, szociális és gondozási központ – elsősorban Nyírbátorban, az utóbbi években nyílt ipari üzemekben tudnak elhelyezkedni. Nyírvasváriban mindössze két üzem működik, egy faipari vállalat és egy bababútort gyártó cég. Mindkét vállalat a helyi

⁴⁹ Nyírvasváriban végzett etnikai együttélési helyzet vizsgálatáról és a lokális közösségszervezés kortárs viszonyairól lásd bővebben Szabó 2020a, 2020b.

arányokat tekintve fontos foglalkoztató. Jelenleg a fő munkaadó az önkormányzat, ami a közmunkaprogram keretében az aktív korú népesség közel 14%-át látja el munkával. A település lélekszáma viszonylag stabil, ami azonban nem jelenti azt, hogy népességmegtartó képessége jó lenne. Az iskolázott, különösen a diplomát szerzett fiatalok gyakorlatilag mind elhagyják a községet, és csupán a relatíve nagyobb, elsősorban a roma családokban magasabb születésszám szavatolja, hogy a település össznépessége csak minimális ütemben csökken.

A község alapvetően görögkatolikus vallású népesség otthona volt, és bár két nagy történeti egyház, a római katolikus és református is jelen van Nyírvasváriban, a gyülekezeteik nem számottevők. Újabb jelenség, mint általában a perifériális vidéki környezet nagyobb roma közösségek által lakott településein mindenütt, hogy a kiségyházak befolyása – itt a Pünkösdisták és a Hit Gyülekezete – fokozatosan nő.

A helyiek elbeszélése szerint a község társadalmi élete a rendszerváltás után virágzó civilszervezetek elsorvadása következtében hanyatlásnak indult, és gyakorlatilag csak a falunapra redukálódik.

A község három etnikai közösség otthona, ahol a görögkatolikus magyar többség mellett túlnyomóan elkülönülve élnek oláh cigányok és romungrók. A közösségi emlékezet szerint először az oláh cigányok telepedtek le Nyírvasváriban, Erdély felől érkeztek az 1860-as években. Már a megtelepedés időszakában is elkülönültek a többségi népektől, amely mindig törekedett a „fizikai” határok fenntartására, a keveredés elkerülésére. A harmadik etnikai csoport a romungrók, a környező falvakból és elsősorban Nyírátorból, csupán az 1960-as években és házassági kapcsolatok révén kerültek a településre. Betelepülésük színtere az oláh cigány közösség által lakott településrész, így a két roma közösség közötti társadalmi és kulturális kapcsolatok szorosnak mondhatók. Az évtizedek óta tartó keveredés eredménye, hogy a romungrók gyakorlatilag kulturális és gyakran nyelvi értelemben is asszimilálódnak a cerhári dialektust beszélő oláh cigány közösséghez. A folyamat fontos következménye, hogy a többségi társadalomtól az együttélő két roma

77. kép: A Nyírvasvári 16 FC logója

közösség elkülönült életvitelt folytat, a kevés találkozási helyzet okán a település mindennapjaiban gyengén szervezett csoportot képeznek.

A magyarok és romák közötti rendszeres, és intézményi keretek között megvalósuló érintkezés szinterei korlátozottak. A helyi óvodában a gyermekek túlnyomó többsége roma származású, és az általános iskolai korcsoportban még inkább jellemző, hogy a magyar szülők gyermekeiket a közeli járasközpont oktatási intézményeibe, Nyírbátorba járatják.

Az első pillantásra talán kedvezőtlen együttélési adottságokat mutató településen azonban működik egy közösség, a 2016-ban újrászerveződött futballcsapat, amelynek a tevékenysége lényegében a helyi társadalmi viszonyokat meghatározó folyamatok tagadása.

78. kép: Az ificsapat edzése

79. kép: Nyírvasvári 16 FC vezetője

Az Egy fecske is csinálhat nyarat című dokumentumfilm az egyesület munkáján és közösségének bemutatásán keresztül világít rá arra a sajátos jelenségre, melynek lényege a társadalomtörténeti folyamatok eredményeként kialakult etnikai elkülönülés, és az ezt megalapozó előítéletek meghaladása.

A Nyírvasvári 16 FC fiatal elnöke tősgyökeres lokálpatrióta. A nyírvasvári illetőségű, eredetileg közigazdász

végzettségű fiatalember szenvedélyesen szereti a futballt és szülőtelepülését. A diplomaszerezést követően az ugyancsak közgazdász végzettségű feleségével elhatározták, hogy helyben indítanak vállalkozást és alapítanak családot. A jelenleg boltot és kocsmát üzemeltető vállalkozó a pár évvel korábban adminisztratív okok miatt megszűnt helyi focicsapat újjászervezésével egyedülálló kísérletbe fogott. Pénzt, időt, energiát nem kímélve elérte, hogy a helyi csapat jelenleg a megyei másodosztályban versenyezhet. A klubok számára az indulás feltételként előírt kötelezettség azonban a felnőtt csapat mellett az utánpótláskorosztály megszervezése és versenyztetése is. Míg a legidősebbek esetében a csapattagok egy része a szomszédos településekről igazolt a Nyírvasvári 16 FC-be, addig a gyerekeknél és az ifiknél gyakorlatilag kizárólag helyi fiatalokat mozgósít a klub. Ennek eredménye, hogy a településen a fiatal korcsoportokban felülreprezentált roma származású gyermekek magyar társaikkal vállvetve küzdenek a közös célért, a csapat győzelméért.

A film az ifikorosztály működésén és néhány csapattag személyes hátterének a felvillantásán keresztül mutatja be azt a folyamatot, amelynek eredményeként egy, a közösségéért elkötelezett lokálpatrióta hogyan lép át évtizedes beidegződéseken, rúgja fel a szegregatív, diszkriminatív – a többség részéről fenntartott –, és izolatív (önelkülönítő) – a roma kisebbség részéről megvalósított – együttélési gyakorlatot.

A klub elnökének megszólalásai a nézőt egyrészt hozzásegítik a vezetői szerepből következő bonyolult feladatrendszer értelmezéséhez, illetve annak megértéséhez, hogy a kortárs lokális vidéki társadalmak közösségszerveződési folyamataiban a tevékeny helyi aktorok szerepe miért megkerülhetetlen. Narratíváin keresztül látunk bele a csapat felépítésébe, működésébe, valamint tagjainak életébe. A film az ificsapat négy tagjára fókuszálva elemzi a magyar-cigány együttélés helyi sajátosságait, illetve világít rá arra, hogy miként funkcionálhatnak a társadalmi integráció színtereiként olyan képződmények, mint egy sportegyesület.

80. kép: Pillanatkép a csapat egy mérkőzéséről

81. kép: Az ificsapat egyik játékosa a háza előtt

82. kép: Kapusedzés

83. kép: Az ificsapat tagjai a pályát készítik elő a mérkőzésre

elemző módon részletezi, hogy a focicsapatban az etnikai származás a közös cél árnyékában és az együttjáték örömeiben miként válik teljes mértékben figyelmen

A film külön hangsúlyt helyez annak kidomborítására, hogy bemutassa a kiválasztott fiatal focisták gyökeresen eltérő társadalmi hátterét, utalva ezzel arra a kaleidoszkópszerű sokszínűségre, ami minden helyi közösség sajátja. A görögkatolikus atya fia, a szegregátumban élő romungró fiatalember, a feleségével és kisgyermekével a falu peremén élő roma származású szakmunkás, valamint a csonka családban nevelkedő magyar származású gimnazista szempontjából a csapat nem csak a mindennapi találkozások rutinszerű színtere: ahogy fogalmaznak, második család. Az edzések és a közös sportcélok megvalósítása érdekében végzett munka mellett megszólalásaiban minden szereplő kiemeli a közösség megtartó erejének fontosságát.

A néző szempontjából a filmben elemzett összetett helyzet megvilágítását támogatja a további megszólalók narratívája. A görögkatolikus atya szövege

kívül hagyott tényezővé. Ugyancsak fontos a megszólaló szülők narratívája, akik a maguk módján gyermekeik sportszenvédelmét elfogadva, és annak jótékony hatását méltatva ismerik el a klub és vezetőjének munkáját.

A Nyírvasvári 16 FC története és vezetőjük példája mind a szűkebb környezetben, ahol a szomszéd településeken sorban szűnnek meg a falusi csapatok, mind a tágabb társadalmi összefüggésekben igen figyelemreméltó és elismerésért kiáltó teljesítmény.

84. kép: Beszélgetés a mise előtt

85. kép: A gyerekcsapat edzése

*

86. kép: Az ificsapat edzése

87. kép: A csapat szurkolói 1.

88. kép: A csapat szurkolói 2.

Elemzési feladatok

Tekintse meg a filmet: <https://gygyk.unideb.hu/hu/antrom-filmmuhely/filmek-kisvilagok-sorozat#overlay-context=hu/antrom-filmmuhely/filmek-kisvilagok-sorozat>

Kérdések és feladatok a lokális közösségfolyamatok elemzésének gyakorlásához:

1. Keresse ki a filmben azokat a narratívákat, amelyek a Nyírvasvári16 FC közösségét jellemzi és/vagy értelmezi!
2. Gyűjtsön össze a filmből és elemezzen olyan képeket, beállításokat, amelyek a közösséghez tartozás jelenségét hangsúlyozzák!

További elemzési feladatok:

A film megtekintését követően oldja meg a feladatokat!

1. feladat: Azonosítsa azokat a társadalmi problémákat, kérdéseket, amelyek a megszólaló focista fiatalok és családjuk esetében tetten érhetőek!

Focista fiatalok	Azonosított társadalmi problémák
 <p data-bbox="249 490 544 525"><i>magyar származású diák</i></p>	
 <p data-bbox="258 834 535 869"><i>roma származású fiatal</i></p>	
 <p data-bbox="216 1178 577 1213"><i>roma származású szakmunkás</i></p>	
 <p data-bbox="249 1522 544 1557"><i>magyar származású diák</i></p>	

2. feladat: Mutassa be a film alapján a Nyírvasvári 16 FC sportegyesület szerepét a lokális társadalomban! Milyen szerepet tölt be a magyar-cigány együttélés vonatkozásában? Válaszát jelölje az 1-től 5-ig terjedő skálán, továbbá álláspontját indokolja írásban is!

1	2	3	4	5
teljes	bizonyos	egymás	elősegíti	teljes
mértékben	értelemben	mellett élés	a békés	mértékben
akadályozza az	segíti, bizonyos	érvényesülését	együttélést	elősegíti a
együttélést	értelemben	segíti		harmonikus
	akadályozza			együttélést

Válasz indoklása:

3. feladat: A helyi görögkatolikus párókus a foci és a focicsapat társadalmi integrációra gyakorolt hatását az alábbiakban foglalja össze:

„És itt is azt látom, hogy jól elfáradnak a gyerekek, de vonulnak egymás után, hangoskodva, kielemezve a mérkőzést: én milyen szépet rúgtam, az enyém sokkal szebb volt... de maximálisan. És itt eltűnik bőrszín, eltűnik etnikum, itt eltűnik minden, csak a játék van.”

Értelmezze a film és a fenti idézet alapján, hogy a kistelepülések esetében a helyben működő, és elsősorban helyi lakosok bevonásával szervezett sportegyesületeknek milyen szerepe lehet a társadalmi integráció előmozdításában a hátrányos helyzetű és/vagy roma származású fiatalok számára!

Saját válasz:

4. feladat: Értelmezze a kitüntetett társadalmi aktor összetett szerepét és funkcióit a Nyírvasvári 16 FC elnökének a filmben bemutatott példáján keresztül!

<p>Az egyesület elnökének összetett szereprendszere: milyen szerepeket tölt be?</p>	
<p>Melyek egyes szerepeinek a funkciói?</p>	
<p>Ki a társadalmi aktor a film alapján?</p>	

VIDÉKI ELÉGIA – SÁP

Játékidő: 28'

Film készítésének ideje: 2022

Kulcsszavak: heterogén társadalom, peremhelyzet, magyar-roma etnikai konfliktusok

A film leírása

A Kisvilágok dokumentumfilm-sorozat egyedülálló, és mondhatni kísérleti igénnyel létrehozott epizódjának színhelye az alig ezer lelkes Sáp.

A település a Sárrét néprajzi tájegység északi peremén található Berettyóújfalu és Püspökladány között, a Szolnokot Nagyváraddal összekötő vasútvonal mentén. A síkvidéki környezet és az egykor ingoványos-mocsaras terület népessége a lecsapolást követően elsősorban mezőgazdaságból élt. Sáp fejlődése szempontjából az 1858-ban átadott vasútvonal meghatározó szerepet játszott, a helyieknek munkalehetőséget és a városi munkavállalás esélyét kínálta.

A rendszerváltást követően Sáp lassú átalakuláson ment keresztül, amelynek eredményeként a község viszonyai az elmúlt három évtizedben gyökeresen

89. kép: Sáp címere

90. kép: A vasút látképe

megváltoztak. A tekintélyes történelmi múlttal rendelkező település paraszti társadalmát meghatározó agrárkultúra az elmúlt évtizedekben lassan leépült. Ennek háttérében a magyarországi vidékre szinte mindenütt jellemző birtokkoncentráció áll, ami azt jelentette, hogy egyre kevesebb falusi család tulajdonában van a rentábilis mezőgazdasági tevékenységhez elégséges földterület. Sápon egy-két nagygazda kivételével szinte mindenki felhagyott a földműveléssel, csupán a kiskertek és az ugyancsak fokozatosan háttérbe szoruló néhány háztáji utal az egykor virágzó mezőgazdasági kultúrára.

A földművelés háttérbe szorulásával az ehhez köthető kultúra, valamint társadalmi szerveződési mechanizmusok is érvényüket veszítették. A gazdálkodás helyébe lépő ingázó munkavállalás szinte kizárólagossá válása felgyorsította a fiatalok elvándorlását, ami a népességszám lassú csökkenését eredményezte. Az alapvetően idősebb, helyben maradó magyar népesség mellett az utóbbi évek jelensége a roma lakosság arányának növekedése, ami a helyi szakértői becslés szerint a falu népességének mintegy felét teszi ki.

A helyben elérhető szolgáltatások korlátozottak, a körzeti orvosi ellátás manapság pár órás ügyeleti rendszert jelent a néhány éve még állandó szolgáltatás helyett, ahogy az élelmiszerboltok száma is fokozatosan csökken, jelenleg két kisebb egység szolgálja ki a sápiakat. A szolgáltatások hiányos infrastruktúrája részben a korlátozott keresletre vezethető vissza. A település önkormányzata az elmúlt években felújította a közintézmények épületeit, modern óvodaépület, iskolaépület, orvosi rendelő, játszótér és művelődési ház szolgálná a helyieket.

A *Vidéki elégia* című dokumentumfilm a mai Sáp viszonyait sajátos perspektívából bemutató látélet. A film egyetlen szereplőjének, a helyben élő szociálpedagógusnak az elbeszélése egyszerű leírása és értelmezése az elmúlt három évtized lokális társadalmi folyamatainak.

A jelenleg Berettyóújfaluban speciális lakásotthon vezetőjeként tevékenykedő főszereplő személyes élményeire alapozott, elégikus hangnemben megfogalmazott narratívájából a néző számára egy átlagos magyar vidéki kis-település hanyatlástörténetének a kontúrjai rajzolódnak ki.

91. kép: Szociális szakember, a film főszereplője

A film megszólalásai három részre tagolható monológot képeznek. A néző először a főszereplőnek azokat az elbeszéléseit hallhatja, amelyek visszaemlékezés jelleggel idézik meg az egykori Sápot, a 13 éves korában a szomszédos Földesről betelepülő fiatal egykori emlékképeit. A megidézett

jelenetekből egy életteli, gazdag kultúrájú és összetartó helyi közösséggel rendelkező falu képe bontakozik ki. A számos közösségi alkalom, szüreti bálók, vasárnap délutáni focimeccsek hangulata, az egymást kalákában segítő szomszédságok idillje már távoli és egyetlen elemében sem maradt életvilág kontúrjait idézik. A jelen ennek szöges ellentéte. Bár infrastruktúráját és potenciálját tekintve a településen elvileg minden adott ahhoz, hogy a falu újraszervezze önmagát. A főszereplő azonban rávilágít arra, hogy a lokális humán tényező, a közösségért aktív cselekvő, és tenni képes népség, elsősorban a helyi értelmiség hiánya szükségszerűen vezet a falusi „Kisvilágok” és társadalmaik leépüléséhez. A folyamat, amint azt Sáp története is megvilágítja, akár nagyon gyors, fél emberöltőnél is kevesebb lehet.

Amint arra a főszereplő narratívája rávilágít, a hagyományos életmód eltűnése, az ezt működtető közösség elöregedése, a fiatal generációk utánpótlásának hiánya, valamint az elvándorlás önmagában nem biztos, hogy szükségszerűen eredményezi egy település látványos hanyatlását. A folyamatot katalizáló tényezők részletes kifejtésére a főszereplő monológjának második tartalmi egységében kerül sor.

Megszólalásában rámutat arra, hogy a falu népességmegtartó képességének csökkenése elválaszthatatlan a helyi munkalehetőségek beszűkülésétől és az etnodemográfiai folyamatok változásától. A többségében idős magyar népesség mellett a lassan túlsúlyba kerülő roma közösség nem alkot homogén csoportot. A törzsökös és több generáció óta együtt élő sápi romák a magyarokkal való együttélésről hosszú és kölcsönösen előnyös helyi szabályokkal jellemezhető tapasztalatokkal rendelkeznek.

Bár, amint az elbeszélésből kiderül, mindig volt távolságtartás a két közösség között, de ennek ellenére a tiszteletadás és elfogadás uralta a mindennapi érintkezést. A helyi társadalom leírásából a néző számára kiderül, hogy a törzsökös roma közösség mellett egyre nagyobb befolyásra tesznek szert a beköltöző cigányok, akik életmódjukkal és értékrendjükkel is alapvetően eltérnek a helyben élők-től. A beköltözők nem ismerik és nem is tartják tiszteletben a településen kialakult együttélési gyakorlatot, többségüket tekintve mindennapi életvitelükben sem a magyar, sem az „óslakos” roma közösség normáit nem tartják irányadónak. A kriminalizált életvitelt folytató beköltöző családok a drogkereskedelem és a prostitúció meghonosításával alapvető közösségi szabályokat sértenek, mintegy ellehetlenítve a falu mindennapi életét.

92. kép: Bezárt kocsmáépület

93. kép: Lakatlan ház Sápon

94. kép: Elhagyott ingatlan

A többség fenyegetve és tehetetlennek érzi magát a falut eluráló anarchikus jelenségektől ezért igyekszik elszigetelődni ezektől.

Az elhangzó narratívában megfogalmazódó értékítélet és értékválasztás egyszerre apellál a múlt iránt érzett nosztalgiára, az egykor virágzó falu emlékére, és arra az elemi igényre, hogy a jelen elfogadhatatlan viszonyain változtatni kell. A főszereplő monológja több összefüggésben is megvilágítja azt a folyamatot, amelynek eredményeként a település a kifejezés közvetett és közvetlen értelmében is „kiürült”. Sáp jelenének legfontosabb kihívása a beköltöző roma közösség és a törzsköcs közösség közötti konfliktusok kezelése.

A monológ harmadik tartalmi egysége a perifériális vidéki társadalmak jövője szempontjából kiemelkedően fontos összefüggésre hívja fel a figyelmet. Itt a főszereplő narratívája a saját személyes szerep és felelősségvállalás függvényében

95. kép: Vonaton Sáp felé

tárgyalja azt a kérdést, hogy az egyénnek milyen feladata van életvilága mindennapi viszonyainak alakításában. A helyi aktor azon túl, hogy közösségének érdekében cselekszik, munkájával életvilágát elsősorban a maga számára – személyes érdekeitől vezetve – igyekszik minél elviselhetőbbé tenni.

A film főszereplőjének értelmezésében Sáp esete arra mutat rá, hogy mennyire fontos minden közösség életében azoknak a meghatározó személyiségeknek a kitermelődése, akik a közösségfolyamatok indukálásában és szervezésében tevékeny szerepet vállalnak. Minden helyi közösség elemi érdeke, hogy olyan működési szabályokat alakítson ki, amely saját, jól felfogott érdekében kiemeli és támogatja a fejlődését szolgáló aktorait.

A dokumentumfilm elégikus hangneme nem csak a szövegnek köszönhető. A képi építkezés a szerzői szándék szerint törekszik arra, hogy a néző számára láthatóvá tegye az élet minden szintjén tetten érhető marginalizálódási folyamat vizuális jeleit. A filmből kirajzolódó kép minden bizonnyal azoknak a nézőknek segíti majd az eligazodást, akik a kortárs Magyarország peremhelyzetre szoruló vidéki kistelepüléseinek komplex társadalmi folyamatait meghatározó jellemzőket személyesen nem tapasztalják meg.

96. kép: Séta a határban

Elemzési feladatok

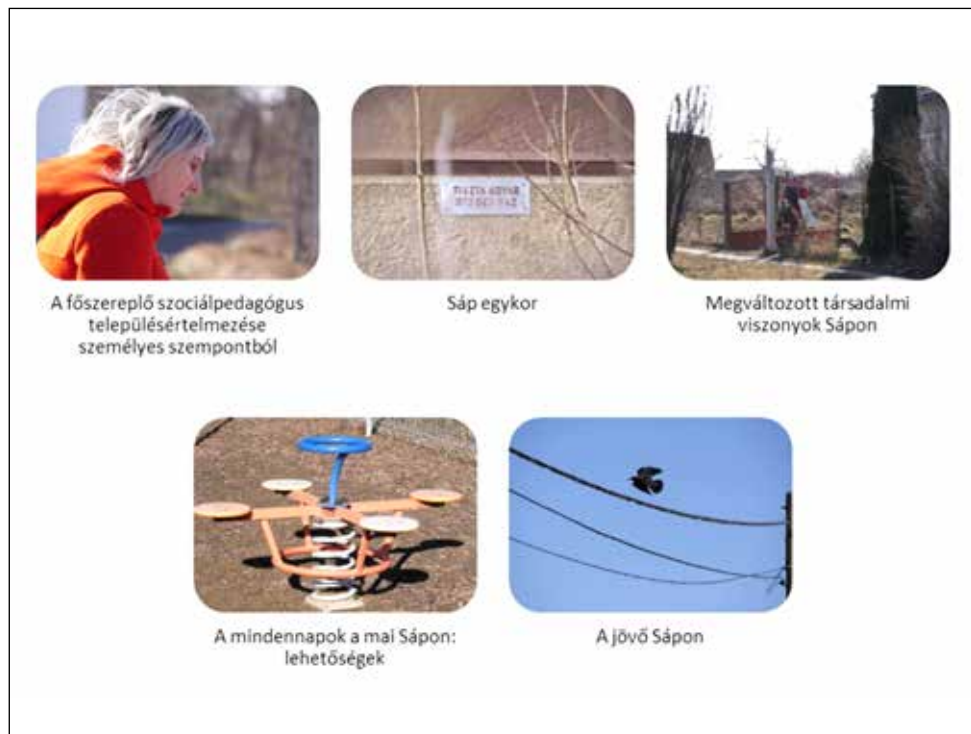
Tekintse meg a filmet: <https://gygyk.unideb.hu/hu/antrom-filmmuhely/filmek-kisvilagok-sorozat#overlay-context=hu/antrom-filmmuhely/filmek-kisvilagok-sorozat>

Kérdések és feladatok az énnarratíva elemzésének gyakorlásához:

1. Értelmezze azokat a narratíva részeket, ahol a film szereplője a saját személyes sorsán keresztül átszűrve elemzi a település viszonyait!
2. Keressen a filmben olyan képeket és beállításokat, amelyek kifejezik a szereplő a narratívájában megfogalmazott viszonyát és érzéseit a lakótelepülése jelenével kapcsolatban!

További elemzési feladatok:

A film alapján az alábbi fő témák köré csoportosíthatjuk a bemutatásra kerülő lokális társadalmi-kulturális viszonyokat:

1. feladat: Az egyes témakörökre vonatkozóan foglalja össze azokat az ismereteket, amelyeket a film megtekintését követően a látottakra alapozva meg tud fogalmazni!

A, A főszereplő szociálpedagógus településértelmezése személyes szempontból:	
B, Sáp egykor:	
C, Megváltozott társadalmi viszonyok Sápon:	
D, A mindennapok a mai Sápon, lehetőségek:	
E, A jövő Sápon:	

2. feladat: Értelmezze a film címét a látottak alapján!

Saját válasz:

3. feladat: A filmben azonosított lokális társadalmi nehézségek megoldására milyen javaslatokat tudna megfogalmazni szakmájához (képzetségéhez) kapcsolódóan? Válaszát indokolja is!

Saját válasz:

EZ VAN – MÉRK

Játékidő: 41'50"

Film készítésének ideje: 2022

Kulcsszavak: sváb-cigány-magyar együttélés, sváb kulturális örökség, jó példa, etnikai határátlépés

A film leírása

A Kisvilágok dokumentumfilm-sorozat kilencedik epizódja különös környezetbe kalauzolja el a nézőt. Mérk a magyar-román határvidék bő kétezer lelkes, vegyes etnikai népességű települése. Földrajzi értelemben a Nyírség peremén, a Kraszna folyó partján, közigazgatásilag a mátészalkai járásban található nagyközség. A település az északra fekvő járásközpont irányából közelíthető meg alacsonyabb rendű, de forgalmas közúton. Mérk forgalmi helyzetét meghatározza, hogy a szomszédos és gyakorlatilag a községgel egybenőtt Vállajon magyar-román közúti határátkelő üzemel, amely egyúttal a Partium irányába vezető regionális jelentőségű nemzetközi közlekedési folyosó.

A község népességmegtartó képessége viszonylag gyenge, a munkavállalók többsége elsősorban a két közeli járásközpontba ingázik. Az azonos környezeti adottságú perifériális településekhez hasonlóan a fiatalok elvándorlása jelentős, a helyben maradó idősebb korcsoportok arányának növekedése a népességen belül szembeötlő. Mérken viszonylag népes vállalkozói kör alakult ki, akik sok helyi lakost foglalkoztatnak, elsősorban a mezőgazdaságban. A település gazdasági életét agrárjellege döntően meghatározza, ami elsősorban a növénytermesztés dominanciáját jelenti.

A tekintélyes múltra visszatekintő település jelenének értelmezése szempontjából három történelmi esemény kiemelkedő szerepet játszott. Mérk modernkori

társadalmi viszonyainak alakulását döntően befolyásolta, hogy a 18. század közepéig az eredetileg magyar és ruszin népességű faluba, elsősorban a gróf Károlyi család a Nagykároly környéki sváb falvakból német anyanyelvű lakosokat telepített. Szintén megkerülhetetlen tény a Trianoni békeszerződésnek a község fejlődésére gyakorolt hatása, jelesül, hogy a települést kiszakította természetes vonzáskörzetéből, elvágta Nagykárolytól. Ekkortól lett Mátészalka, és másodsorban a hasonló távolságra fekvő Nyírbátor a község regionális centrumává. Mérk viharos történelmének harmadik sorsfordító eseménye a második világháborút követően a helyi népességet ért csapás, amikor közel 300 személyt hurcoltak „málenkij robotra”.

A szinte kizárólag a helyi sváb közösséget ért atrocitás következménye az asszimilációs folyamatok felgyorsulása, a nyelvváltás, a családnevek magyarosítása és a kulturális hagyományok feladása. A helyiek emlékezetében és elbeszéléseiben a lokális identitást meghatározó tényezőként jól azonosíthatók a történeti múlt fontosabb csomópontjai.

Mérk újkori történetében a katolikus svábok, a református magyarok, az elmagyarosodott ruszin görögkatolikusok mellett markáns roma közösség alakult ki, akiknek első csoportjai a helyi hagyományok szerint a 19. század közepén érkeztek a településre. A mai mérki cigányság azonban nem alkot homogén közösséget, mivel a törzsökös romungrók közé a szomszédos településekről és gyakran oláh cigány családok is beköltöznek. A multietnikus település a sokkal homogénebb népességviszonyokat tükröző Vállaj község szomszédságában az etnikai együttélési viszonyok igen sajátos gyakorlatait termelte ki.

Az *Ez van* című dokumentumfilm a kifejezetten bonyolult etnikai és felekezeti képletet mutató település társadalmi viszonyaiba a különböző csoportokat reprezentáló szereplők narratíváin keresztül kínál betekintést. A filmben érvényesített értelmezői fókusz a sváb közösség perspektívájára összpontosít és a település folyamatviszonyainak az elemzéséhez a nyelvileg asszimilálódott, azonban kulturális identitását megőrző közösséget választja vonatkoztatási pontként.

A film szereplői az együttélés minőségét meghatározó mérki lokális szabályok rendszerét összetett, de a kiegyensúlyozott kapcsolatokat biztosító keretként jellemzik. Első megszólalóként a sváb származású óvodavezető az intézménybe járó gyerekek összetételének átalakulásán keresztül értelmezi azokat a kihívásokat, amelyek megoldására egyetlen lehetséges stratégiaként az alkalmazkodást jelöli meg.

Az óvodapedagógusok tényként szembesülnek a roma származású gyermekek arányának ugrásszerű növekedésével, és ezen belül is az újonnan beköltöző családokból érkező óvodások halmozott problémáival. A nehézségek elsősorban abból fakadnak, hogy a településre máshonnan érkező

97. kép: Óvodavezető

cigány családok részben nem ismerik, ha pedig tisztában vannak vele, akkor egyáltalán nem foglalkoznak a helyi társadalomban kialakult együttélési szabályok betartásával. A pedagógiai tevékenységben a kihívásokhoz való alkalmazkodás a középosztályi normatív elvárásokat közvetítő óvodai tevékenységek tartalmi és módszertani átalakítását követelte. Mindez egyszerre jelenti az alapvető szocializációs hiányosságokból következő hátrányok kompenzálását és a roma származású gyerekek speciális nevelési igényeinek kielégítését. Megfogalmazása szerint az intézményre és közvetve az együttélés mindennapi gyakorlatában az egész településre elkerülhetetlenül háruló feladatot a pedagógusok és a helyi társadalom sikeresen meg fogja oldani.

A mérki lokális közösség multietnikus jellegének történeti hátterét a település múltjában igen jártas nyugalmazott tanárnő narratívája történeti összefüggésekben láttatja. Véleménye szerint a falura jellemző, harmonikusnak mondható hosszú távú együttélési viszonyok kifejlődése az etnikai csoportok évszázadokra visszanyúló kölcsönös tapasztalataira vezethetők vissza. Kulcsjelentőségű esemény volt a svábok betelepülése, ami Mérék eredeti etnikai szerkezetét alapjaiban változtatta meg. A svábok hatása a helyi társadalom életére és az együtt élő etnikai csoportokra elsősorban normatív kulturális értelemben érvényesült. A földművelésben való magas szintű jártasság vagy az életvezetési stratégiát jellemző szervezethez és tervszerűség olyan erények, amelyeket a helyiek ma is a svábokra jellemző megkülönböztető ismérvként tartanak számon. Emellett a szokások és a gondolkodásmód az együtt élő többi etnikai csoportra, elsősorban a magyarokra, de a helyi cigányokra is hatást gyakorolt.

A tanárnő narratívájában az egész település lokális identitását meghatározó tényezőként kitüntetett hangsúllyal utal azokra a tragikus történelmi eseményekre,

amelyek a mérki svábsággal szembeni atrocitások eseteiként a kollektív emlékezetben mind a mai napig megőrzésre kerültek. Az első betelepülő családokkal szembeni erőszakos fellépés, a 19. században felerősödő asszimilációs nyomás, a kitelepítés, majd erre válaszként a névmagyarosítási gyakorlat folyamatosan ösztönözte, majd a világháborút követően felgyorsította a beolvadást.

98. kép: A malenkij robotra hurcolt mérki lakosok emléktáblája

Ezzel szemben, mivel az együttélésben a sváb lokális kultúra egyfajta normatív referenciaként működött, vagyis a többi etnikai közösség szempontjából követésre méltó példának tűnt, ezért sok sváb szokás és értékkel a csoporton belül, de az együttélési helyzet hatáskövetkezményeként a többi etnikai csoport esetében is fennmaradt. A film szereplői az egész mérki társadalomra jellemző és a lokális transz-etnikus ethosz kifejlődésében fontos szerepet betöltő értékeként beszélnek a renndhez, a rendezettséghez való viszonyulásról.

Az etnikai csoportok közötti közeledés és átjárás harmadik helyi példája a sváb származású gyógypedagógia szakos egyetemista narratívája. A szereplő az élettörténetén keresztül vezeti be a nézőt a helyi cigányokkal kialakult kiegyensúlyozott együttélési kapcsolat jellemzőibe. Elbeszélésében bemutatja azt a folyamatot, hogy miként mélyült el kapcsolata roma származású barátnőivel gyermekkorában a vegyes etnikai általános iskolai osztályban. Értelmezésében fontos felismerés, hogy a gyermekkorban megélt integrált nevelési környezet jó-tékony hatást gyakorolt az elfogadás folyamatára, és nem csak esetében, de testvére, valamint szülei relációjában is. A végzett óvónő képesítéssel rendelkező és jelenleg gyógypedagógia szakos egyetemista a sváb etnikai identitás jellemzői

mellett a helyi közösség társadalom kulturális jellemzőiről is mesél. Ami narratívájának talán legérdekesebb részét illeti, az párkapcsolatának bemutatása és jellemzése. Barátja anyanyelvű oláh cigány családból származó szociálpedagógus, aki erőteljes rasszjegyeit tekintve az ifjú sváb hölgy társaságában erőteljesen demonstrálja a többségében előítéletes magyar társadalmi közgondolkodással szembeni lázadást, és képviseli a békés etnikai együttélés melletti látványos kiállást. Cigány származású párjával kialakult kapcsolatának története világosan láttatja, hogy milyen feltételek mellett termelődnek ki azok a személyiséget meghatározó kulturális minták, amelyek az elfogadás képességét az olyan közösségek közötti kulturális távolság áthidalásában is lehetővé teszi, mint a svábok és az oláh cigányok.

A dokumentumfilmben megszólaló további két helyi roma származású szereplő narratívája kiegészíti és megerősíti a mérki együttélésről a sváb-magyar kulturális identitás perspektívájából megfogalmazottakat. Az általános iskolában takarítónőként dolgozó romungró családanya elbeszélése ugyancsak számos pozitív összefüggését említi a multietnikus település társadalmában meggyökeresedett kölcsönös elfogadás gyakorlatának. A helyi Roma Kisebbségi Önkormányzat képviselőjeként szervezett rendezvények esetében külön hangsúlyozza az események nyitottságát, büszkén meséli, hogy az általuk létrehozott összejöveteleket a helyi magyarok és svábok ugyanúgy látogatják, mint a romák. Hasonlóan pozitív példa a kisebbségi szervezet által megvalósított iskolai és óvodai ajándékozási gyakorlat. A két nevelési intézményben a roma származású gyermekek aránya már magasabb, mint a másik két etnikai közösségből érkezők száma, ám ennek ellenére a Kisebbségi Önkormányzat ajándékából mindenki azonosan részesül. A mérki együttélési gyakorlatban a törzsökös etnikai csoportok között tetten érhető kölcsönös gesztusgyakorlat a település részközösségei közötti kiegyensúlyozott érintkezésben fontos szerepet játszik.

99. kép: Mérki származású sváb egyetemista roma származású párjával

Ki kell hangsúlyozni, hogy a mérki együttélést magyarázó filmben a beköltöző roma közösséget bemutató narratíva nem kapott szerepet. Ennek oka, hogy a csoportot képviselő bármely megszólaló a többi együttélő részközösség részéről megfogalmazott vélemény miatt óhatatlanul a vizuális és verbális stigmatizáció áldozatává válna. Szerzői vélemény szerint a „Kisvilág” társadalmi folyamatainak értelmezéséhez a vonatkozó közvetett ismeretek elegendők.

100. kép: Mérki lakos a szegregátumban található szülőháza előtt

enged bepillantani életébe és azokba az együttéléssel kapcsolatos dilemmákba, amelyek törzsökös romaként és felelős állampolgárként foglalkoztatják. A szövegéből kirajzolódó kép világossá teszi, hogy mintáiban és értékválasztásaiban a vallási közössége mellett a sváb kulturális hatások jelentik a legerőteljesebb befolyást. Éppen ezért fontosak mondandójának azon elemei, ahol – a korábbiakban megismert többi szereplő elbeszélésével összhangban – a más községekből manapság betelepülő „idegen” roma családok a helyben kialakult konszenzusos

101. kép: A kisbolt eladója munka közben

A dokumentumfilm másik roma származású elbeszélője, a helyi élelmiszerboltban eladóként dolgozó fiatal férfi narratívája a nézőben az együttélési kapcsolatokról kialakult összbenyomást árnyalja. A kábítószerfüggőségtől megszabadult családapa, a helyi kisegyház aktív tagja, szuggesztív megszólalásában

normákat sértő életvezetési gyakorlatát kritizálja. Álláspontja szerint a helyi társadalom működésében zavarokat okozó hatásokat ki kell rekeszteni, ellene kollektíven kell fellépni.

A film szereplői részéről megfogalmazott narratívák bonyolult együttélési képletet tükröznek. Ugyanakkor

a dokumentumfilm a mérki etnikai együttélés sajátos (szituatív) viszonyait tárgyaló elbeszélések, a szövegcentrikus szemlélet mellett a narratívákat átkötő vágóképeken keresztül törekszik a tartalmi hangsúlyok kidomborítására. A film képi világát uralja a színtér épített örökségének hangsúlyos bemutatása, ezen keresztül a sváb kultúra látható nyomainak ábrázolása. Az épített csűrök, a jellegzetes lakóépületek egy sajátos normavilággal és karakteres értékrenddel bíró közösségre utalnak, amely életmódjával erőteljes hatást gyakorolt a környezetben élő magyar és roma közösségre egyaránt. Az első pillantásra és a külső szemlélő, mondjuk az átutazó számára átlagos falu a dokumentumfilm, tehát a képek, valamint a narratívák sajátos struktúrájában egyszeri és megismételhetetlen „kisvilágként” bontakozik ki.

102. kép: Jellegzetes utcakép sváb házzal

Elemzési feladatok

Tekintse meg a filmet: <https://gygyk.unideb.hu/hu/antrom-filmmuhely/filmek-kisvilagok-sorozat#overlay-context=hu/antrom-filmmuhely/filmek-kisvilagok-sorozat>

Kérdések és feladatok a lokális transz-etnikus ethosz elemzésének gyakorlásához:

1. Gyűjtsön ki a film szereplőinek megszólalásaiból olyan részleteket, amelyek a többnemzetiségű település etnikai csoportjai közötti együttélés minőségét értelmezik, majd hasonlítsa össze ezek tartalmát!
2. Gyűjtse ki a film képi világának azokat az elemeit, beállításait, amelyek a mérki sváb kultúra sajátosságait reprezentálják, majd elemezze ezeket!

További elemzési feladatok:

A film megtekintését követően válaszolja meg a kérdéseket! Tartsa figyelemben, hogy a filmben elhangzó narratívákon keresztül négy lokális etnikai részkegyüttélését értelmezzük.

1. feladat: Jellemezze az egyes etnikai közösségeket az alábbi szempontok szerint a film alapján!

	„Beköltöző cigányok”	Tősgyökeres cigányok	Magyarok	Svábok
Településen belüli elhelyezkedés				
Lakókörnyezet				
Foglalkoztatottság				
Életmód				
Értékrend				

2. feladat: Értelmezze a filmben ábrázolt sváb-cigány párkapcsolatot lehetővé tevő szociokulturális tényezőket! Jellemezze a film alapján a két közösség között húzódó kulturális távolság ismérveit!

Sváb-magyar származású egyetemista		Oláh cigány származású fiatalember
		

3. feladat: A lokális sváb és magyar közösség közötti kapcsolatviszony az idők folyamán megváltozott. A film alapján mutassa be ennek folyamatát és jellemezze, hogyan és milyen tényezők hatására alakult ki a mai helyzet!

Sváb-magyar kapcsolatviszony a rendszerváltás előtt	Sváb-magyar kapcsolatviszony napjainkban

4. feladat: A film különböző szereplői hasonló módon nyilatkoznak az etnikai együttélés kérdéséről.

Sváb származású nő:

„A színességbe ez is beletartozik. Nem mindenki elfogadó, úgy ahogyan mások sem elfogadók. Kivételek mindenütt vannak.”

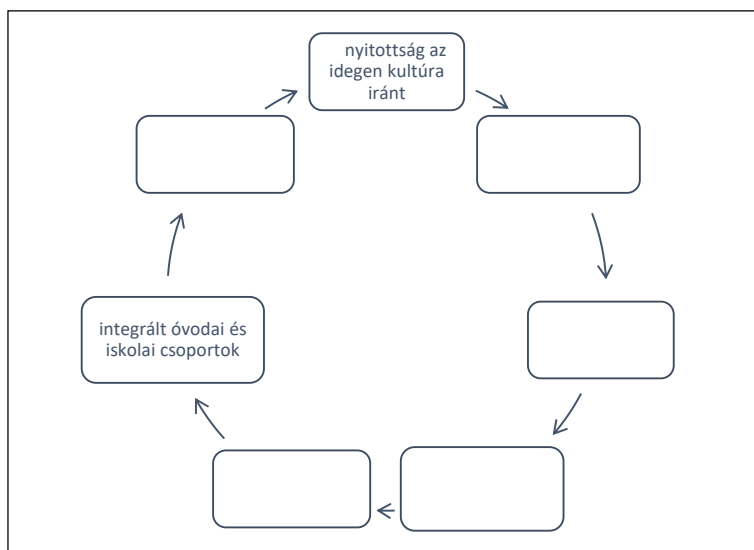
Sváb-magyar származású nő:

„Lehet, hogy különös, vagy különleges, abból a szempontból, hogy tudjuk, hogy sok más településen azért nincsenek meg ilyen jól egymás mellett, vagy együtt élve a magyarok a cigányokkal. Viszont ez lenne az ideális, tehát hogy pont nem ennek kellene a különlegesnek lennie, hanem ennek kellene az átlagosnak lennie és ennél már csak jobbnak, vagy felfelé. Ez egy ilyen alapszintnek kellene lennie, hogy így békeességben kellene meglenni egymás mellett.”

Romungró származású férfi:

„Így ahogy most vagyunk, szerintem jó. Így. Maximum annyi változás, hogy. Szerintem nem is kell változtatni. Így ahogy most van a mérki romaság és svábság és magyarság, tényleg olyan harmonikus.”

Az interjúrészletek alapján jellemezze a mérki multietnikus helyi társadalom együttélését meghatározó miliőt! A jellemzőket írja be az ábra üresen hagyott elemeibe!

5. feladat: A Nyírbátori járásban található bő kétezer lelkes település társadalmi viszonyainak vázolását egy helyben élő, tősgyökeres, sváb származású, nyugalmazott általános iskolai tanárnővel készült interjú alapján mutatjuk be. A pedagógus amatőr helytörténészként ugyancsak tanár édesapja szellemi örökségét ápolva foglalkozik a helyi társadalommal. Az interjúszöveg szerkesztett átírata hiteles beszámoló, amely egyúttal a településen kialakult lokális transzietnikus ethosz történeti háttérét tárja az olvasó elé.

Feladatleírás: Olvassa el az interjú átíratát és határozza meg azokat a fordulópontokat, amelyek véleménye szerint hatással bírtak a jelenben fennálló lokális transzietnikus ethosz kialakulásához.

„Hivatottnak érzem magam erre, mert én itt születtem, ebben a faluban (...). Abban az időben, ’57-ben még itthon születünk a legtöbben. Müller Istvánné vagyok, Szigeti Évának születtem. Az édesapám és az édesanyám pedagógusok voltak, magyar-történelem szakon tanítottak itt, az általános iskolában. A nővérem szintén itt él, ő is pedagógus. És hát én is természetesen a Nyíregyházi Főiskolára jelentkeztem és ott végeztem ’79-ben, tanító szak, ének-zene speciálkollégium. Kezdetben nem volt itt munkahely, úgyhogy két évig Bátorligetben és Teremben

tanítottam, de utána sikerült hazajönnöm. Először a kultúrházban dolgoztam népművelőként, és a két lányom megszületése után sikerült végre az általános iskolában elhelyezkedni. 1987-től az általános iskolában tanítottam. Tanító szakosként és énekesként is németet is, közben nyelvvizsgát is szereztem, voltam igazgatóhelyettes, majd lettem igazgató, mert elvégeztem közben a Budapesti Műszaki Egyetemen a közoktatás vezetőit. Képviselőként, majd később polgármesterként is tevékenykedtem a településen.

Édesapám buzdított mindig bennünket arra, hogy nagyon jó ismerjük a falut. Ő, amikor elvégezte a történelem szakot, akkor ő Mérk történelméről írta a szakdolgozatát. Én pedig a kulturális életét választottam akkori időben a szakdolgozati témámnak. Úgyhogy gyűjtöttük azokat a könyveket, amelyekben megjelenik bármi hivatkozás Mérk történetéről, régi történelméről. És egész nagy arzenált sikerült ebből begyűjteni. Foglalkoztatott mindig is a település múltja, foglalkoztat a mai napig is. Kis kacérkodás azzal, hogy jó lenne ezt a rengeteg munkát összegyűjteni, hiszen már nyugdíjba ment pedagógusok, vagy még aktívan dolgozó pedagógusok is, mások is választották a helyi vagy történetet, vagy valamely kisebbségnek a történetét. Nagyon-nagyon sok ilyen anyag van. Érdemes lenne egyszer ezt megjelentetni, mert Vállajnak például több könyve is van, de Mérk mindig csak megjelenik valamely más könyvben, például Vállaj, Mérk és Zajta. Ez a három település itt, ami konkrétan csak a svábsággal, a németiséggel foglalkozik. De hát Mérk nem csak az, ezt nem szabad elfelejteni, hogy egy összetett település vagyunk.

Úgyhogy most nyugdíjasként keresem a helyemet. Itt születtem, itt éltem, itt dolgoztam, röviden ennyi rólam. Még esetleg a németiségről, a svábságról szó van. Édesapám Schnellnek született, édesanyja Schreck, édesanyám Czumpilen volt, édesanyja pedig Fischer, és Mezőfényi születésű volt anyukám.

Férjem Müller, tehát minden oldalról úgy érzem, hogy a gyökerek azok a német kisebbséghez kötnek és ezt vallom is. Be is vagyok regisztrálva, mint szavazó, mint kisebbség tagjaként. Büszke vagyok erre.

Sokkal több iskolás gyerek volt, erre emlékszem. Ami különösebb, az ember ugye hároméves korától emlékszik jobban a dolgokra, megpróbáltak a szüleim engem is betenni az óvodába. Nálunk úgy volt Mérken, hogy volt egy görögkatolikus templom, és egy református templom. Egészen addig, amíg 1772-ben Károlyi András be nem telepítette ide az első sváb telepeseket. Ők még egy darabig a görögkatolikus templomba jártak, és az 1800-as évek elején épült meg az első katolikus templom, amikor 1839-ben ugye leégett, és azután épült meg 1842 körül,

pár évvel később a tűzvész után a jelenlegi. Akkor a görög iskola volt, oda jártunk óvodába. És pont ebben az épületben, ahol most vagyunk, én ide jártam első osztályba, második, harmadik, negyedik osztályba pedig oda jártunk, ahol abban az időben a katolikus iskola volt, mert ez a református iskola volt. Úgyhogy ötödik osztályba újra ide jártam, és közben felépült az új iskola, '63-ba, és akkor az új emeletes iskolába fejeztük be a tanulmányainkat. Tehát olyan sok gyerek volt, hogy minden épület ki volt használva. Négyszáz fő körül. A jelenlegi százhoz ez borzasztóan nagy különbség, ha ezt nézzük. Sok volt a közösségi rendezvény, nagyon-nagyon sok. Szüleim, mivel pedagógusok voltak, eléggé be is voltak ebbe vonva. Tehát édesanyám főzőtanfolyamot, varrótanfolyamot vezetett. Működött énekkar a településen, könyvtárosok voltak mindketten. Tornavizsgától kezdve a fáklyás felvonulásig mindenféle rendezvény, erdőt jártunk diákokként, a természet lány öléen. Tehát nagyon-nagyon sok minden volt. Ha volt valamilyen munkára szükség, ami előre vitte a települést, akkor maximálisan lehetett számítani a szülőkre. Tehát, hogyha szólt az igazgatónő például, hogy fel kell tölteni az udvart, mert bizonyos sáros időkben ott gond van, akkor jöttek. Ezeket fényképek bizonyítják, rengeteg ilyen dokumentum is megvan, ahogy a férfiak segítettek. Vagy ha kiömlött a Kraszna, mert ameddig nem volt gát, gyakran komoly veszélyt jelentett. Ott is mindenki azonnal, gondolkodás nélkül részt vett ebben. De, hogyha egy jó kis összejövétel volt, természetesen azon is. Ha építkezett valaki, működött a kaláka, ha disznóülés volt, összejött a család. A vasárnapi hostubálások, amikor délután elmentek egymáshoz a szomszédok, rokonok megbeszélni a dolgukat, gazdaságit, családit, meg a gyerekek dolgát. Sokkal nagyobb volt a közösségi élet, mint most. Tehát én még emlékszem arra, hogy rengeteget voltunk együtt. Nem volt probléma, hogy esett a hó, mindenki kint csúszkált. Lejártunk felügyelet nélkül a kisfolyóhoz szánkózni, csúszkálni, nem kellett félni, hogy bármi bajunk lehet. Mindenki vigyázott mindenki gyerekére.

Szerintem a sváb származást abban tartottuk számon, hogy én legalábbis ahogy visszaemlékszem, hogy ha nagymamához elmentem egy látogatásra, és ott volt a barátnője és olyasmiről beszéltek, amit nem akartak, hogy tudjak, akkor természetesen svábul beszéltek egymással. Mi viszont már ezt a nyelvet nem tanultuk meg. Sőt édesapám sem. Tehát az idősek még őrizték sokáig a nyelvet a kultúrájukba.

A másik pedig az ételek. Tehát, hogy azokat az ételek készítették, amiket ők is megtanultak annak idején a nagyszülőktől, szülőktől, és szerintem ezt a mai napig is visszük tovább. Használunk olyan kifejezéseket mai is, meg használtunk régen,

amire ha mondjuk valaki ideköltözött és mi elkezdtünk beszélgetni az osztályban, hogy mindjárt leesik a hócentrógered, húzd már fel a nadrágod, mert mindjárt leesik - akkor csak nézett, hogy miről beszélünk. Vagy hogy strudli lesz vacsorára. Tehát az életvitelünk, a takarékoság, az előrelátás, a beosztás, mindent eltenni. A szavak, régi szavak használata, a főzés, ezek megmaradtak. De öltözet, nyelv, ezek nem, ezek eltűntek. De ezek általános iskolába, ezek ilyen szinten jött elő, akkor nem foglalkoztunk semmilyen nemzetiségnel a kultúrájával.

Az pedig, hogy régen mi történt, a malenkij robot idején, erről én akkor nem is tudtam. Tehát ezt úgy kezelték, hogy nem kell róla beszélni. Félték, el akarták felejteni. Tehát ez nem volt történelem órán téma.

Hát az, hogy a svábok és a magyarok között különbség volt és esetleg ez feszültséget okozhatott régen, ezt már csak hallottam. Tehát akkor, amikor én fiatal voltam, már elfogadott volt, hogy katolikus és református összeházasodik. Előtte tudtuk elbeszélésekből, hogy régebben ez nem volt zökkenőmentes. De hogy most pontosan mi volt az oka ennek, hogy csak a vallás, vagy pedig az, hogy volt az életvitelben olyan különbség, én ezt nem tudnám megmondani. Én úgy gondolom, hogy egy embert, hogy milyen emberré lesz és hogyan dolgozik, azt nem feltétlenül az határozza meg, hogy minek született, hanem az, ahogyan él. Tehát jellemző volt, hogy ha láttunk egy hatalmas portát, rajta egy nagy csúrt, akkor az nagy valószínűséggel egy sváb porta volt. Azért, mert ők ezt hozták magukkal. Ők ezt szokták meg, hogy van nekik elől egy tiszta szoba, van téli konyha, nyári konyha, van hátulsó hely, ahol feldolgozzák az állatokat. van ól, disznóól, hatalmas csűr. És ez nem volt meg mondjuk a magyar, vagy református családnál, mert ők máshogyan dolgoztak. De nem ez határozta meg szerintem, hogy ki milyen ember. Nem ettől függött. Hát hogy kinek számított hogy, kinek mennyi vagyona van, ezt megint szerintem a családok döntötték el. Én nem éreztem azt, hogy ez számított volna. De biztos, hogy volt ilyen, mert azért hallottunk róla. Tehát hogy a földekben maradjon, ahol sok gyerek volt, papnak, tanítónak, apácának adtak belőle, tehát hogy menjen annak tanulni, hogy maradjon minél több föld egybe, meg ilyesmi, de én akkor is úgy gondolom, hogy nem ez számított. Tehát a mi időnkbe, a mi fiatalságunkba már teljesen elfogadott volt, hogy összeházasodik a katolikus a reformátussal, vagy jelen esetben már akár a jelen lévő itt élő cigányok és magyarok, mindegy, hogy katolikus vagy református, szintén házasságot kötnek. Tehát ez is teljesen elfogadottá vált. Én mindig úgy gondolom, mondom, hogy az ember nézi az embert, nekem ez a véleményem erről.

A kulturális különbségek van, akinél elmosódtak, van, akinél nem. Azért voltak és vannak nagyon-nagyon hagyománytisztelők. Olyanok, akik nagyon ragaszkodnak ahhoz, ahogy a dédpapa és a nagypapa mondta, és annak a rendje szerint. Én úgy gondolom, hogy most is vannak ilyenek. De hogy mi a belső motivációjuk, én azt nem tudom. Azt hogy a másiktól tudtuk, hogy kicsoda, persze, az egyik a katolikus templomba ment be, a másik a reformátusba. És nálunk ugye ritka dolog, hogy a kettő ugye teljesen egymás mellett van. És meg is beszélük az egyházfők, hogy te akkor tartasz a templomban misét, amikor jön a Mindenszentek, én pedig mikor tartom, hány órakor kezdődik neked, nekem az istentisztelet. Tehát odafi-gyelnek egymásra, jó az együttműködés, én úgy látom.

Nem is igazán értem azt, hogy ők ezt egymás között, én ezt nem éreztem, hogy ők ezt mondták volna egymás között, hogy ő egy magyar, a másik meg azt, hogy ő egy sváb. Fialaloknál, bálban, hát ott előkerült néha ez is, az is, hogy mondogatták egymásnak, erről hallottunk sokat. Mesélték a szülők. De az iskolába egyáltalán nem számított, hogy ki honnan jött. Egyáltalán nem. Ez csendes volt, ez szorgalmas, ez sokat beszélt, az nem tanult, ő mindig stréberkedett, ezek számítottak. Ezek.

1945. január 3-án, itt ebben az épületben gyűjtötték össze azokat az embereket, akiket el akartak vinni a malenkij robotra. Hogy kik írták össze pontosan a neveket, arról megoszlik a vélemény így utólag. Nálunk 264 főt gyűjtöttek össze és férfiak nők vegyes voltak, valamennyivel több férfi. Azt mondták nekik, hogy 15, van, aki 18 napot mondott, hogy ennyire, ennyi napra szükséges élelmet és ruhát hozzanak magukkal, mert menni kell valamilyen só osztásba, meg egyéb munkára Szatmárnémetibe, vagy Nagykárolyba. Harmadikán ide összegyűjtötték őket és másnap elvitték őket a település északi végén lévő, jelenleg szociális otthon, akkor laktanya volt. Ott töltöttek el két napot, de már nem engedték, hogy a hozzátartozókkal találkozzanak, talán a pap, aki akkor itt pap volt, talán ő mehetett be hozzájuk, és hatodikán éjszaka, hetedikén reggel hajnalba vitték el őket a kertek alatt Nagykárolyba gyalog. Tehát nem merték a falun keresztül vinni, bár az emberek ott voltak a laktanya körül és tudták, hogy mennek, félreverték a harangot, de ezt a folyamatot akkor nem lehetett megállítani. Ott berakták őket vonatra és úgy vitték el higanybánya, szénbánya a legfőképp, és egyéb helyekre Oroszországba. '45. decemberében jöttek haza az első kitelepítettek, illetve malenkij robotra hurcoltak, és 49. körül jött haza az utolsó ember. 264-ből 42-en haltak meg ott, a többiek hazajöttek. Ezeket az adatokat azért tartom fontosnak megmondani, mert erről mindig volt tévedés. Tehát a jelenlegi

dokumentumokban is van, ahol máshogyan van. Nem pont ugyanezek a nevek, viszont akkor, amikor erről már sokkal bátrabban mertek beszélni, amikor itt Mérken is 1998-ban megalakult a Német Kisebbségi Önkormányzat, akkor már sokkal jobban elkezdték a kutatómunkát is, akik tudták, hogy min mentek keresztül a szülők. Elkezdték összegyűjteni pontosan ezeket az adatokat. Úgyhogy amikor a gulág évet meghirdette a kormány, akkor mi is pályáztunk 'Félrevert harangok' címmel, így készült el az épület előtt a kegyeleti park és a szobor, támogatásból és önrészből. És akkora derült ki, hogy biztosan 264 fő volt. Részt vettek az átadáson a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltárnak a vezetői és munkatársai, és ők minden adatot elkértek tőlünk. Mindent a rendelkezésükre bocsájtottunk és megjelent egy kiadvány általuk, és abban már tényleg pontosan le van írva, hogy ki és hogyan. Még 2010-ben sem volt biztos, mert akkor a helyi Német Kisebbségi Önkormányzat állította azt a táblát, ami az épület falán van, és még ott sem volt teljes létszám. Utólag írtak fel rá azt hiszem hat nevet. Nem minden dokumentumban van a 264 fő, de ez az igaz. Én legalábbis maximálisan megbízom abban, akik ezt a kutatómunkát elvégezték, hogy ez a létszáma a teljes. Egy túlélő él még.

A ma élő mérki svábokra úgy hat, hogy ezt nem szabad elfelejteni. Én úgy gondolom, hogy ez a lényeg. És nem szabad hagyni, hogy egyszer megismétlődjön. Tehát én úgy gondolom, hogy akik hazajöttek, a legfőbb gondolatuk az volt, hogy túléltek, és dolgozni kell, és nem sokat gondolkodni rajta és nem sokat mesélni. Tényleg nagyon-nagyon keveset lehetett megtudni. És akkor, amikor már lehetett róla beszélni, tehát amikor már mi is elkezdtuk a kutatómunkát és beszéltünk róla sokat, akkor nyíltak meg. De szerintem akkor is kíméltek minket sok-sok negatív dologgal kapcsolatban. Próbálták inkább azt elmondani, hogy hogy sikerült nekik túlélni és nem azt, hogy mikor volt a legnehezebb.

Kettőt kivéve a származásuk miatt vitték el őket. Az utolsó pillanatban volt két nő, akiknek állítólag nagyon kicsi babája volt, és az utolsó pillanatban őket kettőjüket kivették és két református fiatal lányt vittek el helyettük. Az egyik már korábban meghalt, Kató néni tavaly előtt halt meg. Tehát két református is bekerült közéjük.

Én nem vettem észre, hogy ez olyan hatással lett volna, hogy rejtőzködni kellett. Hát attól ők, most megint csak mondom, hogy nem beszéltek, nem beszéltek, megszűnt az, hogy a nagymama még tudott svábul, de már a gyereke, ha még értett is valamit belőle, de már nem akarta, hogy kiderüljön az, hogy ő németül tud. Mert akkor azzal elárulja magát. Tehát nekem talán igen. De amúgy, amiket

felsoroltam az elején, tehát a szokások, az ételek, a különféle ilyen régies szavak, azok megmaradtak. De megszűnt ugye a német iskola, mert volt német iskola is. Nekem például soha, egyetlen ismerősöm sem tagadta le, hogy ő sváb származású. Tehát én már úgy nőtem fel, hogy büszke lehettem rá, az első pillanattól, amikor ez úgy tudatosult bennem, hogy na, ez most egy ilyen dolog.

Nem kellett szégyellnem, és a település is így állt hozzá. '90-ben, amikor eltörték az orosz nyelvet, mint kötelezőt, össze lett hívva az akkori gyermekeknek a szülei és azonnal azt mondták, hogy a német legyen a kötelező.

Amikor az első kisebbségi, akkor még kisebbségi önkormányzatnak, most nemzetiségi önkormányzatnak nevezik, megalakult, akkor sokkal több volt a program. Néhányat felsorolok: például néptánc oktatást próbáltak bevezetni, még az én lányomat is Pécsre vitték el néptánc táborba, hogy tanítsák ezekre.

Aztán énekkar alakult, Mérken Vállaljjal közös énekkara, sváb énekeket, egyházi énekeket magyar nyelven egyaránt énekeltünk. Csináltunk olyan programokat, hogy például pont ebben a teremben, hogy erről is van bőven fotóm, hogy nagymamák feljöttek, megvettük az anyagokat, hozzávalókat, és akkor jöttek az unokák is és tanították őket strudlit készíteni, ungrécet, tehát sváb ételeket.

Tehát rengeteg program volt. Tehát, akik utána következtek a következő körben, ahogy telt az idő, akkor elkezdtek régi szokásokat úgy feleleveníteni, mint a téli bálók, ilyenek voltak a disznóölés, hogyan zajlott, csináljuk végig, hogy hadd lássák a gyerekek az eredetit. Nálunk nagyon híres a sváb füstölt áru. Ők erre fektették a hangsúlyt.

Aztán jött az, hogy ezeket a fájó dolgokat is fel kell eleveníteni, tehát így jött az például, hogy gyűjtsük össze, hogy kik járták meg a poklot, és helyeztünk el emléktáblát, aztán oda eljárunk nyilván tiszteletünket tenni bizonyos időszakokban.

A helyi iskolában ugye elkezdtek a németet kötelezően tanítani, de ezt később nemzetiségi nyelvként oktatták, a mai napig úgy tudom, hogy heti öt órában és mellé a nemzetiségi kultúrát is tanítják. Különféle témaheteket és egyebeket rendeztek, amit a német kisebbség segített, a német nemzetiségi önkormányzat. Azzal, hogy kiállításokat szerveztünk régi tárgyakból, készítettek plakátokat milyen az építészet, milyen volt. És akkor ezekből a gyerekeknek rengeteget tanítottak. Régi ételek receptjeit. Hát valahogy így.

Most per pillanat nem tudom, megmondom őszintén, úgy tudom két főre csökkent jelenleg a helyi német nemzetiségi önkormányzat vezetőinek száma, ketten vannak, és hogy ők milyen rendezvényt csinálnak, nem tudom. Nem ennyien vannak a tagok, hiszen én is német nemzetiségűnek vallom magam, hanem most

ők ketten lettek megválasztva, és én tudom effektíve, hogy most a covid is közrejátszik, hogy nem lehet úgy nagyszabású rendezvényeket szervezni. Tudom, hogy a katolikus egyháznak a kiadásaiba is besegítenek. Rendezvény nem volt, mint ahogyan a roma önkormányzatnak sem, mióta járvány van.

1299-ben született meg a falu, tehát attól kezdve van írásos emlék róla. Amikor 2019-ben 720 éves volt a településünk, van egy ilyen alapítványunk, hogy Együtt Mérkért, és akkor ők egy emléktáblát elhelyeztek itt. Tehát érdemes ezt az épületet itt alaposan körbenézni, mert itt sok minden megvan ezen a falon.

Az elejéről nyilván keveset tudunk. Még a település neve is kérdéses, hogy hogyan is lett pontosan az, hogy Mérk. Mert ha az ember ismeretlenekkel találkozik, és megkérdezik, hogy hol laksz? Mérk. Hát azt mondja, hogy csak. Mert ugye azt hiszi, hogy azt mondom, hogy miért. Tehát ez egy ilyen érdekes elnevezés.

1772-ben ugye Károlyi András betelepítette ide az első telepest. Tegen Johannak hívták, és amint a grófúr elment, akkor este ki is pakolta a falu népe a falu táblán kívülre az első telepest, hogy ő nem kell ide. Magyarok és ruszinok voltak bizonyítottan a településen ebben az időben, tehát 1772-ben. Volt egy református templom és egy görögkatolikus templom.

Az 1800-as évek legelején már jelentősen nőtt a sváb, illetve a német lakosoknak a száma is. És egész biztos, hogy akkor már cigányok is voltak itt. De megmondom őszintén, hogy arról, soha nem tudtam semmit, hogy ők pontosan mikor kerültek ide. Tehát erről soha nem írnak, hogy amikor az első német idekerült, hogy akkor ők itt voltak, vagy közbe kerültek ide. De az 1800-as évek elején már biztos, hogy magyarok, ruszinok, cigányok, németek.

Szerintem a ruszinok elmagyarosodtak, igen. A vegyes házasságoknak a révén, tehát ha végigmegyünk a falun, ha végignéznék, akkor kevés az, ahol csak két katolikus házasodott össze, vagy csak két református, tehát most már nagyon-nagyon sok a vegyes házasság. De hát ettől függetlenül van görög parókiánk, csak a görögkatolikus pap Fábiánházáról jár ide, mert itt ők azért kevesen vannak. De régebben is kevesebben voltak, tehát sokkal több volt a magyar. Tehát katolikusból, római katolikusból volt több, aztán reformátusból, és görögkatolikusból. Körülbelül így sorrendben.

Azok a cigányok, akik itt születtek, ebben a faluban, illetve itt születtek a szüleik is, teljesen befogadtak. Tehát teljesen mérki emberek ők is, ugyanúgy, mint mi. Tehát érezték azt az értékrendet, ami erre a falura jellemző. És megőrizve az ő sajátosságaikat, ahogy mi a saját ételeinket, vagy a furcsa szavainkat, ugyanúgy nekik is ezek megvannak, de ők sem beszélnek semmilyen roma, se lovári nyelven,

hanem ők is magyarul beszélnek, úgy ahogyan a magyarok, meg a német nemzetiségűek is.

Mint minden településen, egy csoportban laktak, egy területen. Nem volt jellemző akkor még, hogy beköltözzenek a faluba, hanem ők egy blokkban, sőt ezt ugye a 70-es években még támogatták is azzal, hogy egy utcát nyitottak és szociális lakásokat építettek. Az iskolába ugyanúgy velünk jártak, ahogyan akkor, amikor nem tudnám pontosan évre behatárolni, amikor talán először jelentkezett országos szinten szocializációs lemaradás, és elkezdték a cigány nemzetiségi oktatást. Ez nálunk is megvalósult. Ez azt jelentette, hogy nekik plusz órákat lehetett tartani, felzárkóztató órákat, ugyanakkor a cigány nemzetiségi kultúrát is ápolni, viszont nálunk a cigány nyelvet nem tanították, ezért aztán ez meg is szűnt, mert később az is feltétel lett.

Én pedagógusként úgy érzem, hogy nem csak én, hanem más is úgy volt vele, hogy ezekre a foglalkozásokra bárki eljöhett. Tehát ez nem azt jelentette, hogy te nem jöhetsz el, mert te nem cigány vagy, neked meg muszáj jönni, mert te cigány vagy.

Őrzik, ők is ugyanúgy az életvitelükben a régi hagyományokat, mint mások. Tehát a több gyerek, édesanya otthon marad. Természetes, hiszen a sok gyerek mellett neki dolgozni kellett. A férfiak többsége abban az időben Budapestre járt dolgozni, az építőiparba, hogy elartsa a családot. Tehát akkor még nem itt helyben kerestek munkát. Nem volt jellemző rájuk a földművelés, ami viszont a német nemzetiségieket annyira jellemezte. Tehát ők például ebben egyáltalán nem jeleskedtek, hanem inkább az, hogy a férfi dolgozik, a felség otthon marad és neveli a gyerekeket, gondozza a családot, ellátja az időseket.

Egy időben megjelent itt a Hit gyülekezete, és eredetileg vannak közöttük is római katolikusok és reformátusok is. De nagyon sokan áttértek erre a hitre. Már úgy az elmúlt 15 év során, és szeretnek nagyon együtt lenni, ők továbbra is sokkal jobban együtt vannak bizonyos alkalmakkor. Náluk egy ballagás, egy általános iskolai ballagás is nagyon nagy családi összetartó erő ahhoz, hogy mindenki összejöjjön. Együtt örülni, együtt gyászolni. Ez náluk még mindig nagyon-nagyon erős. És a helyi cigány kisebbségi önkormányzat, vagyis a most már nemzetiségi önkormányzat is ezeket a dolgokat igyekszik tovább vinni. Tehát sok rendezvényt, például a május 1-ét mindig ők tartották. Továbbra is pártolják a gyerekeket óvodába, iskolába, elmennek, visznek nekik iskolakezdésre csomagot. De nem csak a cigány gyerekek, hanem mindenki kapja azokat a kezdő csomagokat. Az óvodába visznek Mikulásra ajándékcsomagot. Bemutatnak nekik cigány nyelvű meséket, tehát most úgy látom, hogy most ők ezeket egy kicsit jobban igyekeznek mutatni.

A települések közötti vándorlás teljesen természetes nem csak Mérken, hanem egész Magyarországon. Itt is vannak olyan családok, akik valahonnan ideköltöztek. Nálunk ez iszonyatosan színes, mert van, aki a városból egyszerűen csak hazaköltözött, és továbbra is bejár a városba dolgozni. Vannak olyanok, akik Kárpátaljáról kerültek ide, mert ugye kettős állampolgárságúak, és úgy döntöttek, hogy itt szeretnének élni. Vannak, akik Erdélyből költöztek ide, nagyon sokan Károlyból, vagy a környező települések valamelyikéről. És vannak olyanok is, akik cigányokként költöztek ide. Ezzel kapcsolatban nem vagyok egyedül azzal a véleményemmel, mivel sajnos, hogy közülük vannak olyanok, akiket nem tudjuk miért jöttek el onnan, és olyan nagy elvárásokkal vannak sokszor, amit azt mondják, hogy ott megkaptak, itt mért nem kapnak meg. Kérdezzük, hogy akkor miért jöttél el? Tehát ők nehezebben illeszkednek be, nem csak a településen, ők a cigány nemzetiségi csoportban is nehezen találják a helyüket.

Én úgy gondolom, hogy ha én elmegyek egy új közösségbe, akkor megpróbálok alkalmazkodni hozzájuk. Megpróbálom az ő normáikat a magamévá tenni, ha ez nekem nem tetszik, akkor nem kezdek bomlasztani. Elvégre mindig, aki valahova várja a befogadást, én úgy gondolom, hogy annak kell alkalmazkodni. És itt tapasztaltuk sok esetben, hogy aki idejött, ő nem akart alkalmazkodni. Ezért mondom azt, hogy aki itt élt, azzal egyek vagyunk, mondhatom így is. Én nem hiszem, hogy a cigányok a svábok részéről mutatkozó elfogadása abból ered, hogy mindkettő kisebbség. Mi soha nem éreztük magunkat kisebbségnek. Én legalábbis nem, és nem is emlékszem rá, hogy bárki más úgy érezte volna, hogy ő itt kisebbség. Jó, amikor hallottuk azt, hogy meg kellett változtatni a neveket, tehát a nagymamám Schreckből Sárosi lett, édesapám Schnellből Szigeti lett, anyukám Czumpilenből Csongor lett, tehát tudtuk, hogy ez kellett azért, mert különben kitelepítettek volna bennünket, különben hátrányok értek volna bennünket.

Na de amikor pl. beszolgáltatás jött, vagy békekölcsönt kellett előjegyezni, senki nem nézte, hogy magyar vagy, vagy sváb vagy: az mindenkire vonatkozott. Tehát azt tudtuk, hogy nekünk van ilyen múltunk, hogy abban az időben félni kellett, és azért volt az, hogy elvitték őket és változtattuk a nevünket. De mi már nem azt éreztük, hogy ezt szégyellni kell, hanem sajnáltuk azt, hogy az őseink ilyenek mentek keresztül, de tudtuk, hogy minket nem érhet ebből semmilyen hátrány. Én így érzem. Én mindig csak azt tudom elmondani, amit én érzek, de lehet, hogy valaki ezt máshogy érzi.

Hát egyre több a vegyes házasság, mert megszerették egymást a fiatalok. És ott a szülők eldöntötték, hogy engedik, vagy nem engedik. És ha engedték, akkor vagy

jól sikerült a házasság, vagy nem jól sikerült. Szerintem nem attól függött, hogy az egyik magyar volt, a másik meg német származású. Ez megint két emberen múlik, hogy hogyan sikerül. Mindig az ember a lényeg. És hát az első, nyilván, gondolom, róluk többet beszéltek. Ahogy szokták mondani, minden csoda három napig tart. De ez teljesen elfogadott lett. De egy időben az is furcsa volt, ha egy mérki és egy vállaji összeházasodik. Még akkor is, ha német származású volt mind a kettő. Vállaj annyira zárt közösség volt, hogy csak katolikus templom, csak katolikusok voltak, csak német származásúak, hogy még az is furcsa volt. Csúfolódások voltak egymással, mert volt közös iskola, együtt kirándultunk és ugye mentek a kis csipkelődések.

Sőt, a települések voltak összevonva. 1950 és 55 között Mérkvállaj volt, aztán újra Mérc és Vállaj lett, 1970-től, 90-ig megint Mérkvállaj volt. Tehát a nővérem és én egy szobában születünk, de ő Mérkvállajon született, én pedig Mérken.

Az az igazság, hogy én nem tudom, hogy amikor egy sváb és egy cigány összeházasodik, akkor ki lesz ott a domináns, és ki veszi át a másiktól az értékrendjét. Ezt én nem tudhatom. Szerintem ez is változhat, egyénenként. És ez ugyanúgy igaz a magyar és a német származására is. Mert mindig van egy domináns fél, valljuk be, és nyilván attól függ, hogy most akkor beosztóbban élünk, takarékosan és jobban előrelátóbban, mert azért ez jellemző a német nemzetiségekre. Mindig jobban előrelátóbbak, takarékosabbak, beosztóbbak. Vagy pedig az, hogy most akkor mulatunk, még akkor is, ha kölcsönt is kérünk. Tehát azért valljuk be őszintén, hogy ez egy másik kultúra.

Ők ilyenek, ők szeretnek, ők többet áldoznak azért, hogy szórakozhassanak, hogy együtt lehessenek, mégha áldozatot is kell érte hozni. A másik az meg meggondolja, hogy inkább veszek egy malacot, nem csinállok olyan nagy bulit. Ez a különbség.

Az iskola, a régi időben volt külön, itt volt a református iskola, amott a főutcán a katolikus iskola, ott a görög iskola, és ez akkor hozzájárult az etnikai határok fenntartásához. Akkor természetesen külön jártak. A német iskola például ott volt, ahol az én nagymamám élt abban a házban. Akkor eleve külön jártak, mert úgy néztek a másokra, hogy az nem olyan, mint én, mert nem ugyanoda jár. De attól kezdve, hogy mindenki egy óvodába, egy iskolába járt, akkor szerintem ezek elkezdtek, különösen, amikor jöttek ezek az egyenruhás időszakok, meg satöbbi, amikor mindenki, hiába szegénység volt, mindenki csodaszép fehér blúz, sötét szoknya, sötét nadrág, kis térdzokni, nem volt különbség, ha rájuk néztünk a gyermekekre. Tehát igyekeztek egyformán haladni, egyformán boldogulni.

*Amikor kiderült, hogy nem megy, mert például az egyik az járt óvodába négy évig, vagy háromig, a másik egyet sem, és neki első osztályban kellett nagyon sok dologgal szembesülni, akkor jöttek ezek a felzárkóztató programok, oktatások, sa-
többi. Például az Útravaló program, amit én nagyon szerettem az iskolában, hogy
felső tagozaton a gyerekeket kaptak ösztöndíjat, cserébe rengeteget foglalkoztunk
velük, ezért, hogy majd el tudják végezni a középiskolát, leérettségizzenek, jó
alappal menjenek el. Én nagyon szerettem, nagyon sok tanítványom volt benne.*

Hát, amikor a felekezeti iskolák még megvoltak, a cigány gyerekek, ők eredetileg vagy római katolikusok voltak, vagy pedig reformátusok, és nyilván abba jártak annak idején, ahova vallásuk szerint tartoztak. De arra határozottan emlékszem, hogy amikor én még általános iskolás voltam, tehát itt a 60-as évekről beszélünk, akkor a szüleim rengeteg esti iskolát csináltak. Tehát abba az időbe eleve hat elemi, még akkor nem volt kötelező a nyolc általános. És azoknak a szülőknek, akik négy osztályt, vagy hat osztályt végeztek el, hosszú éveken keresztül nagyon sok felnőttoktatás volt, hogy mindenki megszerezze. És oda is együtt jártak. Mindegy, hogy mikor esett ki az iskolából bármilyen ok miatt, később elvégezték. És már a gyerekek is mindenki egy osztályba járt.

Az, hogy Mérék a közösségek olvasztótégelye lett, iszonyú hosszú folyamat szerintem és biztos, hogy most is vannak olyanok, akik azt mondják, hogy márpedig én református vagyok, és arra vagyok büszke és én vagyok az igazi magyar. És biztos van olyan is, aki határozottan tartja magát ahhoz, hogy márpedig én német származású vagyok, és én meg arra vagyok büszke. Ilyen van. Vagy valaki pont a cigányságára büszke. Mert pont ettől ilyen vegyes a világ. Ettől ilyen. Nálunk is vannak, akit nem érdekel, nem foglalkozik vele. Van, aki viszont nagyon büszke rá és esetleg még hangoztatja is, hogy ő más, ő más. Ahogy említettük, ahonnan elindultunk a színességbe, ez is beletartozik. Nem mindenki elfogadó, úgy, ahogyan máshol sem mindenki elfogadó. Kivétel mindenütt van.

Amikor '98-ban megalakultak ezek a kisebbségi önkormányzatok, mindenki nagyon lelkes volt, mindenki tenni akart. Szedték ki a padlásról a régi dolgokat, kiállítás, ruhákat varrattunk, jaj, de jó, hogy németet lehet tanulni az iskolában. Akkor minden. Pár év múlva már, akkor megint ugyanaz. Most strudlifesztivál, Mérék kezdte a strudli fesztivált annak idején. Egy idő után, majd inkább megsütöm otthon, inkább nem megyek el. Mindig ugyanaz a program van. Tehát elkezdték elveszíteni, amikor már elérhető közelségben ott van valami előttünk, amire addig csak vártunk, és el sem tudtuk képzelni, hogy az valaha a miénk lehet, akkor, amikor már hosszú évek alatt megkapjuk ugyanazt,

édektelenné válnak az emberek. És ez az élet minden területén így van, nem csak ebben.

Ennek az az oka, hogy elégedetlenek vagyunk. Mert mindig újat akarunk. Ha az ember nem ilyen lenne, még mindig az őskorban élnénk. Mindig többet akarunk, mindig mást akarunk. Mindig azt akarjuk, amit látunk máshol, és ami nekünk nincs. És a legtöbb ember, ahelyett, hogy annak örülne, amije van, és azt jobban kihasználná, jobban átörökítené és átadná, ehelyett mindig a szomszéd kertje a zöldebb. Tehát, hogy nekem is az kell, mert az nagyobb, mert az szebb. Én ezt érzem.

A hagyományok nem hátráltatnak, csak kevesebb a követőjük, mint régen. Sokkal többen próbálták megőrizni ezeket a hagyományokat, és tenni érte akkor, amikor újra lehetett. És volt ki leszervezte és megcsinálja. De most már megint sokkal nehezebb.”

Felhasznált irodalom

Biczó G. (2013): Az etnikai együttélési egyensúlyhelyzet elmélete: a szilágysági Tövishát északi falvainak példája. In Biczó G. – Kotics J. (szerk.): *„Megvagyunk mi egymás mellett...” Magyar-román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. Miskolc, Miskolci Egyetem KVAI, 53–104.

Biczó G. (2019): *A „Mi” és a „Másik”*. L'Harmattan, Budapest.

Biczó G. (2021): Együttélési pályák: kortárs rurális életvilágok vizsgálata Kelet-és Északkelet-Magyarországon. in. Jakab Albert Zsolt és Vajda András (szerk.): *Vidékiség és vidékkutatások a Kárpát-medencében*. Kolozsvár-Budapest, Kriza János Néprajzi Társaság – Néprajzi Múzeum

Collier J. Jr. – Collier, M. (1986): *Visual Anthropology. Photography as a Research Method*. Albuquerque, University of New Mexico Press

Cunningham, K. (1984): Review of N!ai, the Story of a !Kung Woman. *Journal of American Folklore*, 97. 106–108.

Heng, T. (2016): *Visual Method in the Field: Photography for the Social Sciences*. Routledge

Macdougall, D. (1978): „*Ethnographic Film: Failure and Promise*”. *Annual Review of Anthropology*. Nr.7: 405–425.

Magris, Claudio (2012): *Kisvilágok*. Libri, Budapest.

Nichols, B. (2009): A dokumentumfilm típusai. *Metropolis*. XIII. 4. 20–41.

Plantinga, C. (2009): Dokumentumfilm. *Metropolis*. XIII. 4. 10–19.

Sullivan, G. (1999): *Margaret Mead, Gregory Bateson, and Highland Bali. Fieldwork Photographs of Bayung Gedé, 1936–1939*. Chicago – London: University of Chicago Press

Szabó G. (2018): *Filmeskönyv*. Budapest: Magánkiadás

Szabó H. (2019a): A lokális hagyomány funkciói a nagyecsed-i kortárs közösség-folyamatokban. *Néprajzi Látóhatár*. 28. 1–2. 157–204.

Szabó H. (2019b): Egy kelet-magyarországi település együttélési gyakorlatai és a vallás szerepe. In Bihari Nagy Éva – Sáy Szilvia (szerk.): *Vallási Néprajz 16*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 194–210.

Szabó H. (2020a): A lokális hagyomány funkciói a nyírvasvári kortárs közösség-folyamatokban. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Jogok és lehetőségek a társadalomban*. Komárno: International Research Institute 196–209.

Szabó H. (2020b): Kortárs etnikai együttélési helyzetek asszimilációs vizsgálata Nyírvasvári részközösségeiben. *Néprajzi Látóhatár*. 29. 1–2. 69–103.

Szabó H. (2021a): *Az etnikai együttélési helyzetek vizsgálata három nyírségi település példáján, különös tekintettel a hagyománykészlet funkcióinak a kortárs vidéki társadalmak közösségfolyamataiban játszott szerepére*. (doktori PhD értekezés) Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar.

Szabó H. (2021b): *A hodászi cigány-magyar etnikai együttélési helyzet: romológiai terepkutatás eredményei*. In Cserti Csapó Tibor (szerk.) 8-9-10 Romológus Konferencia Tanulmánykötet. Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok – Roma Studien 45. Pécs: PTE BTK Romológiai Kutatóközpont. 410–421.

Tari J. (2012): *A néprajzi és az antropológiai filmkészítés*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó

Thompson, K. – Bordwell, D. (2007): *A film története*. Palatinus Kiadó

Felhasznált filmográfia

BICZÓ G. – SZABÓ H. (2018): Óvónő akartam lenni - Vali filmje.
Dokumentumfilm (54'10")

BICZÓ G. – SZABÓ H. (2019a): A hídon túl. Kisvilágok 4. rész,
dokumentumfilm (41'30")

BICZÓ G. – SZABÓ H. (2019b): Legyen hited az élethez. Kisvilágok 3. rész,
dokumentumfilm (46'20")

BICZÓ G. – SZABÓ H. (2020): A családom nélkül soha.
Dokumentumfilm (54')

SZABÓ H. (2020): A panyolai farsang.
Dokumentumfilm (14'15")

SZABÓ H. (2021a): Nyírvasvári cigány zene,
Dokumentumfilm (13'50")

2. RÉSZ

SOÓS ZSOLT KISVILÁGOK KUTATÁS

BEVEZETŐ – MÓDSZERTANI ALAPVETÉS

Kötetünk célcsoportjába tartozik minden a téma iránt érdeklődő olvasó. Ugyanakkor kiemelt célcsoportot képeznek az egyetemisták. Fontos célunk ugyanis, hogy e könyv használatával erősödjön az egyetemi hallgatók társadalmi tudatossága, az abban szereplő kutatási eredmények megismerésével és az azokhoz kapcsolódóan megfogalmazott kérdések megválaszolásával, feladatok megoldásával képessé váljanak helyi szintű problémák feltérképezésére, valamint adekvát problémakezelési megoldások megtervezésére és megvalósítására. Fontos cél, hogy e tartalmak hozzájáruljanak azon klasszikus értelmiségi attitűd kialakulásához, hogy a jelenlegi egyetemisták, majdani szakemberek, felelősséget érezzenek és vállaljanak saját lakóhelyi közösségükért, különösen az ott élő hátrányos helyzetű családokért. Világossá váljon számukra, hogy a helyi kisközösségeket érintő egyes kedvezőtlen társadalmi folyamatok lezajlása nem elkerülhetetlen, hogy e folyamatokba be lehet és kell avatkozni, s ebben helyi értelmiségiként nekik lesz jelentős szerepük. Fontos, hogy lássák, hogy a helyi közösségi kapcsolatok minősége, egy település lakóinak valóban közösségként való működése meghatározó jelentőségű. S realizálják azt is, hogy egy széteső helyi közösséggel rendelkező település, amelyben a halmozottan hátrányos helyzetű, valós segítség nélkül maradó csoportok frusztrációja, ezáltal a helyi lakosság egyes csoportjainak szembenállása, s az agresszió fokozódik, idővel mindenki számára élethetlenné válik. E folyamat eljuthat odáig – ahogy az az egyik vizsgálati helyszínünkön, Sápon is megfigyelhető - hogy a helyi atrocitások elkerülése érdekében egy kistelepülésen már egyetlen vendéglátóhely sem működik, egyetlen nagyobb közösségi programot sem mernek megszervezni, és szinte mindenki, aki teheti, próbál menekülni a községből. Fontos, hogy a leendő értelmiség lássa, nem kerülhető el e problémákkal való foglalkozás, és nem valódi választási lehetőség az, amit egyik családsegítőként

dolgozó interjúalanyunk (49 éves nő) fogalmazott meg Hajdúdorogon: „*Úgy vagyok vele, hogy ha bezárom az ajtót, jól érzem magam a családommal, akkor mindegy, hol élek.*”

E célok eléréséhez - legalábbis a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karának hallgatói tekintetében - hozzájárult a kutatás megvalósításának folyamata is, amelybe településenként három (Sáp esetében két) hallgató is bekapcsolódott, és emellett szinte valamennyi helyszínen részt vettek helyi segítőként jelenlegi, vagy egykori diákok. A hallgatók a kutatómunkában való közvetlen részvétel (pl. interjúkészítés) és a helyi problémák „szemtől-szemben” való megismerése mellett, az eredményeket társaiknak tanórákon is bemutatták, s a kutatássorozathoz kapcsolódóan az egyik helyszín közösségi életét, valamint a közösségi kapcsolatok fejlesztési lehetőségeit feltérképező szakdolgozat⁵⁰ is készült.

A fenti célok elérése érdekében a tanulmánykötetben az egyes települések bemutatása során arra törekszünk, hogy a helyi, egymástól gyakran különböző sajátosságok kapjanak kellő hangsúlyt, ezáltal a hallgatók a lehető legkülönbözőbb problémákról, s azok kezelési lehetőségeiről kapjanak képet. Emellett fontosnak tarjuk, hogy ne csupán a helyi problémákat, negatívumokat, de adott esetben a gyakran példaértékű eredményeket is bemutassuk. Mindebből következően a kötetben helyet kaptak olyan településbemutatók, amelyekben a fő hangsúly a hátrányos helyzetű romák segítői lehetőségein van. Ezek mellett van olyan településbemutató (Hosszúpályi), amelyben a fókusz a helyi közösségi élet jellemzőinek bemutatására került. Végül a tanulmánykötet első része tartalmaz két olyan településleírást, amelyek elsősorban a település megtartó erejének, vagy éppen ennek hiányának a kérdéskörét taglalják.⁵¹

A kutatásról

Kutatássorozatunk 2018 és 2021 között zajlott. Ennek során kilenc olyan kelet-magyarországi, tízezernél kisebb lakosságszámú kisvárost és falvat térképeztünk fel, melyek közös jellemzője, hogy az adott településen nagyobb

50 Princz, A. J. (2021): *Közösségi szociális munka lehetőségei Kiskörén*. Szakdolgozat. DE GYGYK, Hajdúböszörmény.

51 E kérdéskörök egymással szorosan összefüggenek.

arányban roma származású emberek is élnek. A kutatás során alapvetően multidiszciplináris jellegű munkát végeztünk, amelyben a kulturális antropológiai kutatások émiikus, valamint a közösségi szociális munka ezzel gyakorlatilag azonos szemlélete érvényesült.

Kutatási célok

Alapvető célunk volt a vizsgált települések főbb társadalmi jellemzőinek, aktuális társadalmi folyamatainak a feltérképezése. Ugyanakkor mivel a jelenben zajló folyamatokat szükségszerűen befolyásolja az adott település múltbeli fejlődése, ezért az egyes települések múltjának, különösen közelmúltjának meghatározóbb eseményeit is igyekeztünk feltárni. A helyi társadalmi viszonyok tekintetében különösen nagy hangsúlyt fektettünk a roma és a nem roma közösség közötti kapcsolatok, valamint a település közösségi életének megismerésére. Cél volt annak feltárása is, hogy helyi szinten törekednek-e a hátrányos helyzetűek, köztük a hátrányos helyzetű romák megsegítésére, helyzetük javítására, ha igen, milyen eszközöket, módszereket alkalmaznak e cél elérésére, s azok mennyire bizonyultak eredményesnek. Ennek kapcsán fontosnak tarjuk azt is, hogy a segítő beavatkozások eredményeinek, illetve esetenként eredménytelenségének, problémáinak a megjelenítése mellett, azok okait és a problémák kezelési lehetőségeit is bemutassuk.

Alkalmazott módszerek és eszközök

1. Dokumentum és adatelemzés:

Megtörtént a vizsgált településekre vonatkozó társadalomstatisztikai adatok (pl. népességszám alakulása, stb.) elemző összegzése, valamint a fontosabb dokumentumok (pl. fejlesztési tervek, stb.) áttekintése.

2. Szóbeli kikérdezés – interjúk elkészítése:

A kutatás fő módszerének – annak szemléletéhez igazodóan, vagyis a helybeliek nézőpontjának bemutatása érdekében – a szóbeli kikérdezést, ezen

belül a félig strukturált egyéni interjút⁵² választottuk. (Falus, é.n.) Előzetes feltérképezés, majd a hólabda módszer (Babbie, 1996) segítségével településenként legalább húsz⁵³ egyéni interjút készítettünk el. Az egyéni interjúk esetében törekedtünk arra, hogy a válaszadók szocio-demográfiai szempontból sokszínűek legyenek, s ezáltal a település lehető legtöbb társadalmi rétegéből csatornázzunk be véleményeket. Ebből következően a kérdezettek között voltak fiatalok, idősek, családosok, egyedülállók, romák és nem romák. A foglalkozást tekintve megkérdeztünk polgármestereket, pedagógusokat, közművelődési és szociális szakembereket, közösség szervezőket, mentorokat, fazekast, művezetőt, ipari szakmunkásokat, őstermelőket, közfoglalkoztatott segédmunkásokat, fogyatékossgal élő gyermekét az otthonában nevelő-ápoló embert⁵⁴, egyéni vállalkozókat, kereskedőket, mezőőrt, stb.

Az interjúk felvétele során a települési önkormányzat polgármesteri hivatala mellett, igyekeztünk valamennyi helyi közintézményt felkeresni, ezáltal próbáltuk feltérképezni az adott intézményi működés fő jellemzőit és a helyi lakosság életére gyakorolt hatásait. A téma szempontjából fontos, önmagában is sokat mondó adalék, hogy a felkeresett települések szinte valamennyi közintézménye szívesen segítette kutatásunkat, mélyreható információkat szolgáltatva az intézményben folyó munkáról, annak tartalmi, módszertani elemeiről, szemléletmódjáról, céljairól. Kivételt e tekintetben több településen a család- és gyermekjóléti szolgálatok jelentettek, melyek vezetői és munkatársai határozottan elzárkóztak a kutatásban való részvételtől, és attól, hogy beszéljenek a település helyi működési jellemzőiről, különösen saját munkájukról.

Az egyéni interjúk mellett, ahol erre lehetőségünk adódott (Kisköre és Nagyecséd, illetve Tiszalök) helyi fiatalokkal (ifjúsági klub tagjai, végzős gimnáziumi osztály nagykorú tanulói), illetve szociális intézményi ellátottakkal fókuszcsoport interjút is készítettünk.

52 A félig strukturált interjú kérdésköreit ezen alfejezet melléklete tartalmazza.

53 Az egyéni interjúk száma 20 és 24 volt a vizsgált településeken.

54 A kérdezett gyermekek otthonápolási díjában (GYOD) részesült. (1993. évi III. tv. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról)

Kérdések és feladatok

- a.) Milyen előnyei és hátrányai lehetnek annak, hogy a kutatócsoportok elsősorban interjúk segítségével, s nem kérdőíves módszerrel térképezték fel a vizsgált településeket?
- b.) Mi lehet az oka annak, hogy a kutatócsoportok félig strukturált, illetve strukturálatlan interjúkkal dolgoztak? Milyen előnyei vannak e formáknak a strukturált interjúkkal szemben?
- c.) Válasszon ki tetszőlegesen egy kistelepülésen létező helyi szintű társadalmi problémát. Gondolja át, hogyan lehet leginkább feltárni az adott problémakört, s ehhez készítsen egy 10-12 kérdésből álló interjúvázlatot!

Melléklet:

A félig strukturált interjú kérdéskörei⁵⁵

Bevezető kérdések.

Az interjúalanyról:

1, Életkor, családi jellemzők, mióta él itt (ha itt él, ha nem, akkor hol), élet-pálya, meghatározó életesemények.

I. Életlehetőségek, életkörülmények, fiatalok helyzete és jövőképe

I. Milyen életkörülményeket és életfeltételeket biztosít a település a helyiek különböző csoportjainak, kiemelten a fiataloknak, ezen belül részletezve:

I/1. Milyen magán- és közszolgáltatások (intézmények) elérhetőek a településen? Ezek milyen minőségű szolgáltatásokat nyújtanak, mi jellemző a működésükre?

I/2. E szolgáltatásokban milyen arányban foglalkoztatnak fiatalokat (30 év alattiakat), jellemző-e a fiatalok foglalkoztatásának preferálása?

I/3. Milyen lehetőségei vannak helyben egy fiatalnak:

- Oktatásra, tanulásra, önmaga fejlesztésére.
- Munkavégzésre, elhelyezkedésre, vállalkozás indítására.
- A szabadidő eltöltésére.
- Társas kapcsolatok kialakítására és fenntartására?

55 Készült 2018. szeptember 19.

I/4. Milyennek látja a településen az:

- idősek helyzetét,
- az aktív korúak helyzetét,
- az egyedülállók helyzetét,
- a családok helyzetét,
- a romák helyzetét?

II. Közösségi élet, közösségi kapcsolatok, közösségi rendezvények, ezen belül:

II/1. Milyennek látja a helyi közösségi életet? Vannak-e közösségi rendezvények, ha igen, melyek ezek? Elsősorban kik vesznek részt-e rendezvényeken? (Pl. fiatalok, családok, stb.)

II/2. Vannak-e a településen kulturális és művészeti programok, ha igen, melyek ezek? Elsősorban kik vesznek részt e rendezvényeken? (Pl. fiatalok, családok, stb.)

III. Identitás, ezen belül:

III/1. Hogyan viszonyulnak a helyi fiatalok a településhez, mennyire kötődnek hozzá, identitásuk részének érzik-e azt?

III/2. Mi a jellemző a többi korosztályra e tekintetben?

IV. Roma - nem roma együttélés, ezen belül:

IV/1. Milyennek ítéli meg a településen a romák és a nem romák együttélését, vannak-e ebben a tekintetben problémák, ha igen, melyek azok?

IV/2. Ha vannak problémák, hogyan lehetne azokat kezelni?

V. A település kiemelt szereplői, jellemzői, meghatározó emberek és események a közelmúltban és a jelenben, ezen belül részletezve:

V/1. Melyek voltak a település múltjának meghatározó elemei, eseményei az elmúlt 50 évben?

V/2. Melyek a település mai nevezetesei, jellegzetességei?

V/3. Kik voltak az elmúlt 50 évben, illetve kik napjainkban a település meghatározó szereplői, és miben meghatározóak?

VI. Települési összegzés és SWOT:

VI/1. Milyen erősségei és gyengeségei vannak a településnek, melyek a település előtt álló lehetőségek, s melyek a települést fenyegető veszélyek?

VI/2. Mi az, ami jó és mi az, ami nem jó az itteni életben? Mi az, ami hiányzik a település életéből?

VI/3. Mi az, amiben a településen változtatni kellene?

KISKÖRE⁵⁶

A település bemutatása

A kevesebb, mint 3000 lélekszámú kisváros (KVÖPM, 2018) Heves megye délkeleti szegletében, Jász-Nagykun-Szolnok megye határán fekszik. A település földrajzi értelemben meglehetősen elzárt, közúton és vasúton egyaránt nehezen megközelíthető. A város közszolgáltatásokkal és magánszolgáltatásokkal való ellátottsága megfelel a méretének, Kiskörén jól felszerelt általános iskola, óvoda, művelődési ház, könyvtár és egy ifjúsági klub is működik. A demográfiai folyamatok tekintetében jellemző a folyamatos, negatív vándorlási egyenleg, az alacsony születésszám, ezáltal a település elöregedése. A lakosság szám különösen 2006-tól csökken gyorsabb ütemben. A helyi önkormányzattól kapott adatok alapján 2005-ben, Kisköre várossá nyilvánításának évében 3300, 2018-ban pedig csupán 2870 ember élt a településen. (Uo) Ugyanakkor az elvándorlás elsősorban a magasabb képzettségű, nem roma fiatalokat érinti, míg a hátrányosabb helyzetűek, különösen a romák, kevésbé vándorolnak el Kisköréről, sőt, az elmúlt években több roma család is beköltözött a városba. Ebből következően a roma népesség aránya növekvő ütemű, a 2011-es népszámlálási adatok idején a lakosság 13%-a vallotta magát a roma kisebbséghez tartozónak (KSH, 2011), de a megkérdezett helyiek, valamint a helyi önkormányzat a roma népesség arányát 2018-ban 40% körülire becsülte. Fontos tény továbbá, hogy a romák aránya a fiatalok és a gyermekek között jóval magasabb, az óvodai és iskolai osztályokban a roma gyermekek aránya messze meghaladja a nem roma származásúakét.

56 A kutatás időpontja: 2018. A kutatásban résztvevő hallgatók: Juhász Nikolett, Princz Andrea Judit, Pálóczy Szilvia.

Kisköre elmúlt 50 éve – címszavakban

A jelen folyamatainak megértéséhez elengedhetetlen legalább az elmúlt évtizedek „kulcstörténeiseinek” a feltárása. Az általunk megkérdezett idősebb lakosok, s a vízierőmű történetét bemutató előadáson elhangzottak alapján, a település életében meghatározó jelentőségű volt az ipari létesítmény megépítése (1967-1973), s majdani működtetése.

Az erőmű komplexum létrejöttét megelőző időszakban a faluban elsősorban mezőgazdasági tevékenységekkel foglalkoztak, s a megkérdezettek – ahogy sok más hasonló adottságú település esetében is - alapvetően egy összetartó, zárt közösségként jellemezték a korabeli Kiskörét. Olyan falunak, amelyben dolgos, a tisztaságra, rendezettségre mindig is adó lakosság élt:

„Ez sosem volt sem egy gazdag, sem egy szegény település. [...] Az itteniek mindig dolgosak, szorgosak voltak, bár földutak voltak még 50 éve, de a porták akkor is rendezettek voltak.”(70 éves nő, nyugdíjas)

„Jó volt itt gyerekek lenni, sokat játszottunk együtt [...] a falu nagyon összetartó volt.” (67 éves nő, nyugdíjas)

„Ez mindig egy rendezett település volt [...] igyekvő emberek lakták.” (65 éves férfi, üzemvezető)

Valamennyi idősebb válaszadó kiemelte, hogy ugyan a település elhelyezkedése kedvezőtlen (periféria település), s a vízierőmű fejlesztése előtt még kisebb lakosság számmal és községi besorolással rendelkezett Kisköre, ennek ellenére itt sohasem volt jellemző a nyomor, a kilátástalanság, s a környék más településeihez viszonyítva alapvetően ma sem az.

A vízierőmű 1967-73 közötti építése ugyanakkor óriási, máig ható változást eredményezett a település életében. Az építkezés nagyságára jellemző, hogy hozzávetőlegesen az akkori lakosság számának megfelelő, mintegy 1500 „betelepülő” érkezett az e célra felépített, többemeletes lakásokat magába foglaló lakótelepi városrészbe. A betelepülők között fiatal mérnökök, zömében pedagógus képzettségű feleségeik, valamint korábban többségében városokban élő munkások egyaránt voltak. Az új lakók a falu mindennapi életének részeseivé váltak, az egyik napról a másikra kétszeresére növekedett gyermeklétszám pedig szükségessé tette a pedagógusok helyi iskolában, óvodában való alkalmazását, számos munkásfeleség a helyi kereskedelemben, vendéglátásban kapott állást, s lehetne folytatni a sort.

A településre érkezők „[...] új szint, új látásmódokat hoztak [...] nagyon aktív lett a kulturális élet, minden hétvégén voltak itt programok.” (70 éves nő, nyugdíjas)

„A vezetés nagyon odafigyelt arra, hogy az itteni munkásoknak megfelelő programok legyenek [...] hétvégeként ismert előadókat, rockegyüttesek is lehívtak. Egészen a ’80-as évekig működött itt ifjúsági klub [...] szinte hazajártak ide egyes együttesek, előadók, a P-mobil, Vikidálnak egy ideig klubja is volt, kéthetente lejárt ide.” (65 éves férfi, üzemvezető)

A külső, gyors ütemű iparosítás társadalmilag is alapvető változásokat hozott, a nagyrészt városokból, Budapestről, Salgótarjánból stb. érkező betelepülők új látásmódokat hoztak, színesítették az egyre városiasabbá váló életet. Vélhetően jelentős részben ennek a radikális társadalmi változásnak a következménye, hogy a helyiek napjainkban is - különösen kistelepülési viszonyokhoz mérten - alapvetően nyitottnak, kevésbé elzárkózónak tűnnek, a beszélgetések során, ellentétben más vizsgált településekkel, kevésbé hangsúlyozták a többgenerációs helyi származást. Az elfogadóbb, befogadóbb szemlélet eklatáns példája, hogy Kiskörén jelentős számban vannak roma-nem roma vegyes házasságok,⁵⁷ valamint az is, hogy a helyi közigazgatás és közszolgáltatások szellemi munkaköreiben is nagyobb számban alkalmaznak roma származású embereket. Ahogy egyik roma származású interjúalanyunk kiemelte, a ’70-es, ’80-as években is jó volt itt gyermeknek lenni, a falu gyerekei együtt játszottak a határban, nem számított akkor sem, ki a roma és ki nem az.

A helyiek szerint e felívelő szakasz a rendszerváltásig, illetve részben még a rendszerváltást követő néhány évre is jellemző volt. A ’90-es években számos munkahely megszűnt ugyan, viszont a strand és a horgászturizmus virágkorát élte, részben annak köszönhetően, hogy egy lemezkiadó vállalatához kötődő tulajdonos működtette, aki számos nagynevű, népszerű zenészt hozott ide szezonban.

57 A vegyes házasságok nagyobb arányának az egyik megkérdezett helybéli lakos szerint más okai is vannak. (Mint a társadalmi jelenségek esetén általában érvényes, vélhetően a vegyes házasságok nagyobb aránya is több, egymást nem kizáró okra vezethető vissza.) E válaszadó (46 éves férfi, gátőr) a vegyes házasságok nagyobb számára is egyfajta kényszerjelenséggként tekint, úgy véli, egyszerűen azért köttetnek ilyen házasságok, mert a nem roma fiataloknak nincs más választási alternatívája a környezetükben. Elmondása szerint e házasságokban rendszerint a roma családok hagyományos életmódelemei – pl. a korai és nagyobb számú gyermekvállalás – érvényesülnek. Úgy véli, ez részben arra vezethető vissza, hogy a romáknál megszokott a nagycsalád, erősebben tartják a rokonsággal a kapcsolatot, s a nagyobb család szokásai, elvárásai ezáltal erősebben hatnak.

„Emlékszem, a Rapülők koncerten többezren voltak, mindenhonnan, még Nyíregyházáról, Debrecenből is lejöttek egy-egy ilyen hétvégére.” (46 éves nő, kereskedő)

„Rengeteg turista volt itt a '90-es években, jöttek Ausztriából, Hollandiából, Németországból [...] itt minden virágzott, az a romos ABC folyamatosan nyitva volt szezonban [...] aztán jött 2000-ben a cianid szennyezés,⁵⁸ s azóta sem állt helyre [...] csak egy példa, mondták az itt nyaraló rokonok, milyen jó volt lent a strandon, egyedül csak ők voltak hárman.” (58 éves nő, titkárnő)

„Valamiért itt nem megy a turizmus, úgy, mint Füreden, vagy Poroszlón [...] talán hogy Heves megyéhez tartozunk, s ott bőven van mit támogatni, pl. Egert, ide meg már nem jut.” (27 éves roma férfi, köztisztviselő)

Ezen időszak részben a strand tulajdonosváltásáig, pontosabban önkormányzati kézbe kerüléséig, illetve a folyó ciánszennyezéséig tartott, s bár a Tisza élővilága megújult, a turizmust azóta sem sikerült újjáéleszteni, jelentősebb ilyen irányú kezdeményezések nem történtek.

A település egészségének gazdasági élete kapcsán szinte minden kérdezt kiemelte, hogy a rendszerváltás gazdasági következményei itt is érvényesülnek.

„Ez a település még most sem heverte ki a rendszerváltást, a sok munkahely megszűnését.” (50 éves férfi, szociális munkás)

„A legnagyobb gond, hogy rendszerváltás után nem sikerült megőrizni a munkahelyeket [...] korábban háromszázan is dolgoztak a TSZ-ben, most páran foglalkoznak mezőgazdasággal [...] nincs itt kertészet [...] de ipar sincs, a vízműnél is több százan dolgoztak, most jó, ha 70-en összesen, meg 20 ember az erőműben.” (65 éves férfi, üzemvezető)

58 „2000. január 30-án Romániában az aranyosással foglalkozó nagybányai (Baia Mare) Aurul bányaiipari vállalat létesítményéből mintegy 100 ezer köbméternyi cianid- és nehézfém tartalmú szennyvíz zúdult a Lápos folyóba, ahonnan a Szamosba, majd a Tiszába került. Az eddigi legsúlyosabb magyarországi vízszennyezés mintegy két hét alatt vonult le a folyó hazai szakaszán, felmérhetetlen károkat okozva [...] A szennyezés súlyosságára jellemző, hogy a minden élőlényre halálos cián koncentrációja a magyar szabvány szerint megengedett határérték 180-szorosa volt, a Szamos-Tisza összefolyásánál 135-szörös, a kiskörei víztározónál - a duzzasztásnak és az áradásoknak köszönhetően - 34-szeres, Szeged alatt 15-szörös értéket mértek. Halpusztulást még Belgrád alatt is észleltek, és még a Duna bulgáriai szakaszán is határérték feletti volt a koncentráció.” (MTI, é.n.)

„Az itteniek (roma szegregátum)⁵⁹ közül sokan már olyan családban nőttek harmadik generáció óta, ahol nem dolgoztak, vagy csak a közmunka volt [...] de az itteniek még mindig nyitottak a munkára, ha valaki helyben megszervezné a munkát, akkor sokan dolgoznának.” (50 éves férfi, szociális munkás)

„Az önkormányzat igyekszik minél több munkalehetőséget biztosítani a helyieknek [...] igyekszünk minden olyan lehetőséget megragadni, ami munkahelyet tud teremteni nálunk. [...] A közmunkában is sokan vannak folyamatosan. Ez sokaknak ad jobb lehetőséget, mint a segély adott korábban.” (46 éves nő, polgármester)

„Százas nagyságrendben vannak itt közmunkások [...] sok gyermek már eleve azt tervezi, hogy itt marad, közmunkás lesz, ahogy a szüleitől is látta.” (58 éves nő, pedagógus)

A szocialista típusú munkaszervezés, sőt, ahogy a korábbiakban látható volt, a szabadidős programok központi szervezése máig ható, generációkon átívelő nyomot hagyott a helyiekben. Szinte valamennyi kérdezett kiemelte, hogy a munkahelyeket helyben, központilag kellene megszervezni, illetve a település vezetője is kihangsúlyozta ebbéli tevékenységének fontosságát, azt, hogy igyekeznek minden olyan – akár kulturális, akár szociális - programra pályázni, ami egyben a helyiek számára munkalehetőséget is teremt. Széleskörű helyi vélemény az, hogy kevésbé a magánszférának, inkább a közsférának („a helyi államnak”) a feladata a munkahelyteremtés. Az önálló kezdeményezőkéesség kevésbé jellemző, ez – az interjúk alapján – inkább a település elhagyásában, máshol való boldogulás keresésében ölt testet.

A település közelmúltjának főbb, a helyiek által kiemelt történései napjainkra tehát a különböző szemléletekkel, közelítésekkel, életstílusokkal kapcsolatos elfogadóbb attitűdöt eredményeztek, feltéve, ha azok nem sértik a Kisköre múltjában és jelenében egyaránt fellelhető rendezettségre, békés együttélésre, a gondosságra-dolgosságra vonatkozó alapelvárásokat. Ahogy egyik interjúalanyunk, egy középkorú, roma származású mezőőr a helyi társadalmi konfliktusok kapcsán megfogalmazta, az elmúlt években sokkal rosszabb, hátrányosabb helyzetű, jelentős társadalmi konfliktusokkal terhelt falvakból (pl. Kömlő, Tiszanána, Tiszabúra) Kiskörére betelepülő „[...] néhány családdal van gond.” Azokkal a családokkal, melyek tagjai „[...] nem tartják be azokat a szabályokat, amit az itt születettek. (42 éves roma férfi, mezőőr)

59 Értelmező közbevetés tőlem.

A másik meghatározó szemléleti tényező a kisköreiek körében a munkalehetőségek helyi, adminisztratív megszerzésének a széleskörű igénye, s ebből adódóan a közfoglalkoztatás alapvetően pozitív megítélése. Különösen a képzetlenebb, rosszabb helyzetű lakosság tekinti a közfoglalkoztatást elfogadható alternatív foglalkoztatási életútnak. Interjúalanyaink jelentős része e jövőkép szinte egyetlen lehetséges alternatívájának, vagyis a jobb foglalkoztatási lehetőségek elérési eszközének, szinte kizárólag a településről nagyobb városba, esetleg külföldre költözést tartja. *„Aki valamit el akar érní, az inkább elköltözik, Budapestre, vagy legalább Egerbe, vagy Debrecenbe, de akár külföldre is.”* (56 éves nő, pedagógus)

Közösségi kapcsolatok, közösségi élet, közművelődés

A polgármester, a megkérdezett pedagógusok, közművelődési szakemberek egyöntetű véleménye, hogy a helyi viszonyok, életfeltételek javításának egyik legfontosabb eszköze a rosszabb helyzetű, képzetlenebb csoportok „tanítása”, fejlesztése, ismereteinek bővítése, látásmódjának szélesítése. E tekintetben e közintézmények között szoros együttműködés alakult ki, s a településen az átlagot messze meghaladó művelődési programsorozat elérhető. Ahogy a művelődési ház vezetője elmondta, a programok megválasztásánál elsődleges szempont, hogy a szórakoztatás mellett, azok hozzájáruljanak az ismeretek bővítéséhez, a magasabb kultúra, egyáltalán a jobb, minőségibb mindennapok iránti igény kialakításához. Ez természetesen nehéz, gyakori konfliktusokkal járó vállalás – például a városnapokon fellépő előadók kiválasztása kapcsán – azonban ez egy fontos, egyúttal jellegéből adódóan „[...] *lassan építkező folyamat.*” (46 éves nő, közművelődési szakember) Olyan folyamat, amelynek már láthatóak eredményei is, példának okáért a programokon résztvevők számának folyamatos növekedésében. A programszervező szakemberek, a munkában részt vállaló önkéntes segítők közös véleményét fogalmazta meg a művelődési ház vezetője abban a vonatkozásban, hogy: *„Azt gondoljuk, hogy mindig a gyermekeken keresztül juthatunk el a felnőttekhez.”* (46 éves nő) E gondolatot támasztja alá az interjúszövegek feldolgozása, mivel több megkérdezett interjúalanyunk nyilatkozott úgy, hogy ő ugyan nem nagyon szeret kimozdulni, de a gyermekei kedvéért mégis elmentek a családi napokra és néhány más

programra is. E programok a interjúalanyaink szerint jelentős mértékben hozzájárulnak a romák és a nem romák közötti előítéletek leküzdéséhez, ezáltal a helyi közösségi kapcsolatok erősödéséhez.

A HELYI ROMÁK SEGÍTÉSÉRE IRÁNYULÓ BEAVATKOZÁSOK, PROGRAMOK

Esélyteremtés, képzéstámogatás és munkalehetőség nyújtása helyi közintézményekben

Kiskörén készítettünk interjút olyan roma származású fiatalokkal is, akik már a településen, annak valamelyik közintézményében, szellemi munkakörben dolgoznak, s közben felsőfokú tanulmányokat folytatnak. Ők jelenleg valamennyien itt képzelik el jövőjüket.

Mindhárom e körbe tartozó megkérdezett fiatal esetében fellelhető egy közös elem. A település vezetése tudatosan törekszik a helyi fiatalok közintézményekben való alkalmazására, e tekintetben megelőlegezte a bizalmat számukra egy diplomás álláshely, s egyidejűleg a tanulási lehetőség biztosításával. A polgármester elmondta azt is, hogy bevezettek egy ösztöndíjprogramot, amelyben havi 5000 forintot adnak annak a felsőoktatásban tanuló fiatalnak, aki vállalja, hogy a képzés után legalább a támogatás időtartamáig Kiskörén fog dolgozni. *„Ez az összeg ugyan szinte csak jelképes, de azt üzenjük ezzel, hogy megbecsüljük a fiataljainkat, fontosak nekünk.”* (48 éves nő, polgármester) Ezen három roma fiatal tehát valódi lehetőséget kapott, érezték, érzik a településen élők bizalmát, megbecsülését, sőt - saját megfogalmazásukban - a helyiek szeretetét (*„Engem itt mindenki szeret.”* 27 éves roma férfi, köztisztviselő), ami jelentős mértékben hozzájárulhatott a jövőjükre vonatkozó döntésük meghozatalához. E fiatalok egyúttal – ahogy azt maguk is megfogalmazták – mintaként szolgálnak a helyi roma gyerekeknek, fiataloknak is. Fontos azt is kiemelni, hogy e pozitív példát a helyi nem romák is látják, ezek a fiatalok – példának okáért a polgármesteri hivatalban – a nem roma helyieknek is rendszeresen segítenek, ezáltal e fiatal romák alkalmazása a romákkal szembeni előítéletek csökkentéséhez is hozzájárul.

Helyi deszegregációs program – szociális városrehabilitáció

Kisköre elnyert pályázata keretében három-három szociális segítő tevékenykedik a város két szegregátumában élő, hátrányos helyzetű lakosság életminőségének, életlehetőségeinek javítása érdekében. A munkacsoportot vezető szociális munkás, a művelődési ház vezetőjével egyetértésben úgy véli, elsősorban a gyermekeket szükséges megcélozni a segítségnyújtással. Ennek keretében a helyi általános iskolában nyújtanak pályaválasztási tanácsadást, illetve döntően a csoportokkal végzett szociális munka módszereinek alkalmazásával, szintén gyermekeknek, valamint fiataloknak tartanak foglalkozásokat (pl. gitárszakkör, kézműves foglalkozások, stb.). Emellett a családokat is látogatják, elsősorban a hagyományos családsegítési módszereket, a feladat-központú szociális esetmunka – egyébiránt e klienskörben kevésbé hatásos – döntően a szóbeli tanácsok adását előtérbe helyező gyakorlatát követve. A szakemberek sokat várnak a két szegregátumban felépítendő közösségi ház megnyitásától, s majdani használatba vételétől.

A szociális munka elmúlt évtizedeinek tapasztalatai ellenben azt mutatják, önmagában a fizikai feltételek jobbá tétele, közösségi házak kialakítása, s a klasszikus, kizárólag az alkalmankénti szóbeli tanácsadásra szorítókozó segítő gyakorlat kevésbé, sőt, szinte egyáltalán nem eredményes a halmozottan hátrányos helyzetű családok esetében. Éppen ez az egyik fő oka a szociális munka elmúlt évtizedekben felerősödő, a szakmai utánpótlás jelentős hiányát is eredményező, nemzetközi szintű, súlyos válságának. (Parton – O’Byrne, 2006) A szociális munka hosszú távú céljait⁶⁰ elérő, valóban eredményes beavatkozás e családok mindennapi életében való aktív és intenzív jelenléttől, a szóbeli tanácsadás helyett, a mindennapi tevékenységek közös végzésétől, valóban „az alapoktól építkező” gyakorlati tanulástól remélhető. (Soós, 2018) Attól az életvilágközpontú beavatkozástól, amely szemléletét és gyakorlatát napjaink Magyarországnak csupán néhány szociális intézményében, szolgáltatásában, elsősorban néhány haladóbb, rugalmasabb nem állami szervezetben (pl. Magyar Máltai Szeretetszolgálat) alkalmazzák, s

60 A hosszútávú cél rendszerint az, hogy segítségünkkel a kliens képessé váljon problémái önálló, saját erőforrásaival való kezelésére, ezáltal sikeresebbé, eredményesebbé váljanak mindennapjai. Ugyanakkor gyakran a szakember feladata az eredményesebb hétköznapiak iránti igény kialakulásának előmozdítása (facilizálás) is. (Soós, 2005)

melynek alkalmazása, vagy ennek elmaradása jelentős mértékben határozhatja meg az egyre kilátástalanabb szociális helyzetbe kerülő térségek, települések mindennapjait és jövőjét.

A fentiek alapján nem meglepő, hogy a településen 2021-ben, már e program lezárásának időszakában lezajlott vizsgálat azzal az eredménnyel járt, hogy e projekt a település felnőtt roma lakosságának életében kevésbé eredményezett változást. (Princz, 2021)

TISZALÖK⁶¹

Településbemutató

A 2018-ban 5414 lelket számláló kisváros (Net1) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a Tiszavasvári Járásban, közvetlenül Borsod-Abaúj-Zemplén megye határán fekszik. A település húsz kilométeres körzetében több nagyobb, jelentősebb funkciókkal is rendelkező város található. A megyeszékhelyen kívül Hajdúnánás és Tokaj is e körbe sorolható, igaz, az utóbbiba – amennyiben a kompközlekedést nem vesszük igénybe - csak jelentős kerülővel lehet eljutni. A település meglehetősen elzárt, közúton és vasúton egyaránt nehezen megközelíthető, az idevezető közutak jelentős része rossz minőségű. A Debrecen–Tiszalök vasútvonalon napjainkban is elavult motorkocsik („kis piros vonatok”) közlekednek, s az útvonal hosszához képest a menetidő is irreálisan hosszú. Tiszalökhöz tartozik a központi településrésztől távolabb, gyakorlatilag a város határain kívül elhelyezkedő, napjainkban már kizárólag romák által lakott, hozzávetőlegesen 800 lélekszámú szegregátum, az Újtelep, továbbá Kisfástanya is, ahol nagyobb részben szintén hátrányos helyzetű, jelentős arányban az elmúlt években Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből beköltöző roma családok élnek. A városhoz tartozik, ám a központi településrész közigazgatási határától mintegy öt kilométerre, a vízierőmű szomszédságában található az „egyéb belterület” Erőmű-lakótelep, ahol egykor jó néhány család élt, ám jelenleg mindössze 35 állandó lakossal rendelkezik. Ugyanakkor számos nyaraló kapott helyet a településrészen, amelyen – interjúalanyaink elmondása alapján - nyaranta nyüzsgő életet élnek a részben helybéli, részben más településen lakó nyaralótulajdonosok.

61 A kutatás időpontja: 2018. A kutatásban résztvevő hallgatók: Szögyényi Mónika Tita-
nilla, Pálfi Regina, Pálóczy Szilvia.

A város közszolgáltatásokkal és magánszolgáltatásokkal való ellátottsága megfelel a méretének, Tiszalökön jól felszerelt általános iskola, négy tagintézménnyel rendelkező óvoda, szakgimnáziumi tagintézmény, művelődési ház, könyvtár, több szociális intézmény - ideértve idősek klubját, fogyatékkal élőket segítő nappali intézményt, családok átmeneti otthonát, házi segítségnyújtást és szociális étkeztetést, család- és gyermekjóléti szolgálatot - működik.

A demográfiai folyamatokra Tiszalök esetében is érvényes az, ami a periférius kistelepülések döntő többségében megfigyelhető Magyarországon (Bálint és Obádovics, 2018; Gödri, 2018), sőt, Európa többi fejlett országában is (EBRD, 2019), vagyis jellemző a fiatalok és részben a középkorúak elvándorlása. A lakosság szám különösen 2002-től csökken gyorsabb ütemben. A helyi önkormányzattól kapott adatok alapján ebben az évben 6262, 2018-ban pedig csupán 5414 ember élt a városban. (Net1) A roma népesség aránya ugyanakkor növekvő ütemű, a 2011. évi népszámlálás idején a lakosság mindössze 2%-a vallotta magát a roma kisebbséghez tartozónak (KSH, 2011), ugyanakkor a megkérdezett helyiek, valamint a helyi önkormányzat a roma népesség arányát 2018-ban 20-30% közöttire becsülte. A romák aránya a fiatalok és a gyermekek között jóval magasabb, az óvodai csoportokban és az iskolai osztályokban a roma gyermekek aránya a megkérdezett pedagógusok szerint 40% körülire tehető.

Tiszalök története címszavakban

Tiszalök esetében nagy jelentősége van annak a történelmi fejlődésvonalnak, amely már 1765-től alapvetően a városiasodás útján indította el a korábbi mezőgazdasági jellegű települést. Mintegy kétszáz évvel később, az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció e városra gyakorolt hatása megtörte a városiasodás, és a városi jellegű fejlődés folyamatát. (Net1) Éppen ezért - bár kutatásunkban elsősorban a jelenkori körülmények, jellemzők feltárására törekedtünk - a helyiek településsel kapcsolatos attitűdjeinek megértéséhez elengedhetetlennek tűnik a történelmi fejlődés kissé távolabbra nyúló bemutatása.

„Tiszalök 1765-ben Mária Teréziától kapott vásártartási jogot, ezzel a környék ipari és kereskedelmi centrumává vált. A jogot az uralkodó adományozta kiváltságlevelek alakjában. [...] A helypénzszedés jogát a vásártartás jogával

együtt, vagy külön is lehetett engedélyezni. Tiszalöknek az adománylevél a vásártartási joggal együtt a helypénzszedés jogát is adományozta [...] A vásártartási jog egyben mező-városi rangot is jelentett. [...] Vásártartási és mezővárosi jogával a környező jobbágyközségek központjává vált.” (Net2) Mindez a társadalmi életre, az itt élők társadalmi státuszára is hatást gyakorolt, 1772-ben a városról (Tisza-Leök) szóló földesúri urbáriumban kiemelik, hogy ez évben már csupán 41 jobbágybirtok volt a településen, a lakosság többsége pedig „szabadmenetelű”, vagyis nem röghöz kötött jobbágy volt. Tiszalök központi funkciója később tovább erősödött, 1870-től a járásközpont mellett tíz falvat magába foglaló Dadai-alsójárás székhelye lett. „A kiegyezés után az út- és vasútépítkezések, a Tiszát szabályozó földmunkák, a gátépítések jó kereseti lehetőséget biztosítottak a lakosságnak. Harminc év alatt 1869-1900 között ezer fővel nőtt a település lakóinak száma.” (Net2) Az elérhető adatok szerint a XX. század fordulóján már 4477-en éltek Tiszalökön, azaz közel annyian, mint napjainkban, majd 120 évvel később.

A település már a XIX. században erőteljes városi jegyeket mutatott, 1847-től gyógyszertára, 1867-től postája, 1882-től önálló orvosa, 1884-től takarékpénztára, 1894-től távíró berendezése, 1896-tól vasútállomása volt, de működött helyben szolgabíróság, járásbíróság és börtön is. Az 1900-as évek elején Szabolcsi Tiszavidék címmel már hetilapja is volt. „Járási székhely voltának köszönhetően itt volt a legtöbb értelmiségi. A gyermekek beiskolázása is a legjobb a járásban. A huszadik század fordulóján a lakosság 64%-a már tudott írni-olvasni.” (Net2)

Bár 1950 január 1-től megszűnt a Dadai-alsójárás, Tiszalök helyzete ekkor még közigazgatásilag gyakorlatilag nem változott, ugyanis a község⁶² megmaradt az ekkortól kialakított, s egészen 1971-ig fenntartott Tiszalöki járás székhelyének. Ezen időszak gazdasági-társadalmi fejlődését jól mutatja a vízierőmű beruházás megvalósulása, a település első – azóta már megszűnt – gimnáziumának az 1953. évi megnyitása. A központi egészségügyi, oktatási, közigazgatási funkciók, az elérhető álláslehetőségek továbbra is vonzóak voltak, így a lakosságszám e húsz év alatt mintegy 1500 fővel, 6630-ra emelkedett 1970-re, amely azonban – egy rövid stagnálási időszakot követően – azóta folyamatosan csökken. (Net1). A csökkenés egyik alapvető oka az 1971. évtől érvénybe lépő Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (Andorka, 1997), melynek

62 A mezőváros közigazgatási kategória megszűnt a XX. században.

eredményeképpen Tiszalök járási székhelyszerepe megszűnt, azóta a város a Tiszavasvári járás (közben egy időszakban Tiszavasvári kistérség) egyik településeként működik.

Tiszalök elmúlt évtizedei – ahogy a helyiek látják

Az 1971. évi döntés a helybeliek szerint is jelentős változást, törést hozott a település életében. Emellett a rendszerváltást, majd a XXI. század kezdetétől datálható időszakot tekintik a város mindennapjaiban fordulópontnak.

Az egyik, 1939-ben született interjúalany (nyugdíjas nő) – aki az 1953-ban megnyitott helyi gimnázium első osztályának tanulója volt, később pedig pénzügyesként dolgozott a településen – elmondása alapján az '50-es években: *„Nehéz volt itt az élet, küzdeni kellett a napi megélhetésért [...] Édesapám földműves volt, azt akarta, hogy otthon dolgozzak, kiváltképpen, mert édesanyám nagyon beteges volt, de én tanulni akartam, és tanultam is. Persze iskola mellett sokat dolgoztunk.”* A politikai életben megvalósuló elnyomó jelleg, a fegyelmezettség, a funkcionalitás a mindennapokat is jellemezte, különösen a gimnazisták életében. *„Egyenruhában kellett járni a városban is, meg mi, gimnazisták, nem mehettünk bálba sem, mert hogy nézne az ki, nagyon nagy szigorúság volt a gimnáziumban. Mindenhez engedély kellett, de sokszor azt sem kaptuk meg.”* (80 éves nő, nyugdíjas)

Az '50-es évekre a gazdasági fejlődés ellenére sem gondolnak vissza szívesen a kérdezett helyiek. Ezen időszakról, illetve az ebben az időszakban épült vízlépcsőről és vízierőműről – ellentétben kutatássorozatunk előző helyszínével, a vízierőműrendszer másik elemének otthont adó Kiskörével, ahol valamennyi interjúalanyunk a település életét meghatározó üzemként jellemezte az erőművet – kevés szó esett. Ennek több oka lehet. Az egyik objektív ok, hogy az ipari jellegű városnak csupán az egyik, s még csak nem is a legnagyobb foglalkoztatója volt az erőmű. A másik, hogy a vízlépcsőt elsősorban az itteni munkatáborba deportált, zömében orosz hadifogságból hazatelepített sváb emberek építették. A későbbi munkákban is nagyobb részben helyi, vagy környékbeli emberek vettek részt, így az építkezés – ellentétben Kiskörével - nem eredményezett jelentős horderejű társadalmi változásokat. Sőt, interjúalanyaink egy része azt emelte ki ennek kapcsán, hogy itt a munkások helyiek, meg

környékbeliek voltak, de a vezetőket máshonnan hozták, mert „*Senki nem lehet próféta a saját hazájában.*” (80 éves nő, nyugdíjas)

A későbbi évtizedekre viszont inkább pozitívan gondolt vissza interjúalanyaunk (80 éves nő, nyugdíjas), kiemelve, hogy számos üzem – fűrészüzem, pékség, a HÓDIKÖT varrőüzeme, stb. – működött és adott megélhetést az embereknek, egy részük a '80-as évekig, más részük egészen a rendszerváltás időszakáig. Ezt, és azt, hogy sokkal inkább jellemző volt a helyi közösségi élet, hogy voltak presszók, „kocsmakörök”, ahol az adott korcsmakörbe tartozó fiatalok sokat beszélgethettek, voltak bálók, működött mozi, jellemző volt nyaranta, hogy a fiatalok, de akár a középkorúak összejöttek a holt Tisza (holtág) partján, gyakorlatilag minden kérdezett idősebb, vagy legalább középkorú interjúalanyaunk megemlítette. Szintén nyugdíjas korú, de jelenleg is praktizáló háziorvos interjúalanyaunk (70 éves nő) – aki Békés megyéből a vízierőműben állást kapott férjével költözött Tiszalökre – úgy emlékszik, hogy a '70-es évek végéig nyüzsgő és aktív volt a tiszalöki élet. A '71-es területrendezési koncepció hatása az évtized végére azonban már egyértelműen érződött: „*Olyan langyossá vált itt az élet, különösen az értelmiségieknek [...] nem nagyon maradt itt megfelelő állás a diplomásoknak, nem nagyon maradt jövőkép. A családtól is azt hallhatta a fiatal: »Na gyermekem, nadrágos ember lettél, eredj el nagyvárosba rendes állást keresni magadnak.« [...] Én 1974-ben költöztem ide, azóta ezerral kevesebben vagyunk.*”

A rendszerváltozás időszakának kezdetét a kérdezett lakosok nagyobb része pozitívan élte meg, s az első években még beruházások is történtek, pl. külföldi befektető vette át a helyi varrodát. Ugyanakkor ezzel egyidejűleg számos munkalehetőség szűnt meg helyben és a környező településeken egyaránt, különösen a férfiak kerültek nagyobb számban az utcára. „*A férfiak munkanélküliek lettek, miközben a nők maradtak családfenntartók, meg rájuk hárult a házimunka, a gyermeknevelés [...] Ez a generáció lelkileg és testileg is nagyon elhasználódott, a nők a sok teherbe, a férfiak meg a munkanélküliségbe. [...] Aztán sokan, főleg a fiatalok elköltöztek, ahogy mondtam, ezerral kevesebben vagyunk, de az sem mindegy, kik maradnak. Itt az elöregedés az egyik legnagyobb gond, az egyik legnagyobb teher. Ezek a testileg és lelkileg elhasználódott idősök egyre nagyobb terhet jelentenek a családoknak is, de az ellátórendszernek is.*” (70 éves nő, háziorvos)

Az itt gyermekeskedő, fiatalságát a településen töltő '30-as és '40-es éveiben járó generációk megkérdozett tagjai, akiket ezen időszakban a foglalkoztatási problémák áttételesen, szüleiken keresztül érintettek, alapvetően pozitívan gondolnak vissza gyermekkorukra és ifjúkori éveikre. Ennek elsődleges okának azt tartják, hogy minden fontos intézmény, szolgáltatás elérhető volt helyben, aktív és intenzív volt a kulturális és a közösségi élet. Úgy vélik, ebben döntő változás a 2000-es évektől, különösen annak a második felétől történt, amikortól még kevesebb munkalehetőség maradt helyben és a környéken, s bezárt valamennyi kulturált szórakozási lehetőséget nyújtó presszó, s amikortól az emberek egyre kevésbé igényelték/igénylik a közösségi rendezvényeket, egymás társaságát. Ennek valamennyi kérdozett a fő okait a romló anyagi lehetőségekben, a kulturált szórakozási lehetőségek hiányában, valamint abban látja, hogy a technológiai fejlődéssel a technikai eszközök, az okostelefonok, a közösségi oldalak azok, amelyekkel a fiatalok mellett, a középkorúak is legszívesebben töltik az idejüket. *„A kutyük átvették az irányítást az emberek élete felett. Régen mi eljártunk biciklizni, le a holtághoz, a családdal is, a barátokkal is [...] Ma ilyenekre már alig van igény, leginkább csak a gépezésre.”* (39 éves nő, fazekas, múzeumpedagógus)

„A közösségi élet már nincs olyan magas szinten, mint tinédzser koromban volt. [...] Mindenki a saját gondjával van elfoglalva és nem foglalkoznak a közösségi élettel. Az emberek bele vannak fásulva abba, hogy napról – napra élnek. Emiatt nincs igény arra, hogy közösségi életet éljenek. A gyerekek, fiatalok is főleg interneteznek, gépeznek, tévét néznek, amikor hazaérnek. A szülők pedig nem tesznek ennek ellenében semmit, mert könnyebb hagyni, mint tenni ellene.” (36 éves nő, banki ügyintéző)

„Régebben nagyobb összetartás volt, nagyobb közösségi élet, mert nem voltak ekkora különbségek anyagiakban, jobban össze is jártak az emberek [...] Most a családok mind otthon vannak hétvégén, akinek van pénze megteheti, hogy elmegy kirándulni, de egyébként mindenki saját magával foglalkozik. [...] Tiszavasváribra járnak el a fiatalok, mert ott vannak kulturáltabb szórakozási lehetőségek.” (46 éves nő, óvodapedagógus)

A tiszalöki „lelki állapot”

Látható tehát, hogy a már évszázadokkal ezelőtt városiasodó, a '70-es évekig járásközponti funkciót betöltő település fejlődése a '70-es évek tudatos központi döntésének következtében megtorpant, sőt, elindult egyfajta visszafejlődési, lecsúszási folyamat. Ennek a megtapasztalása, generációkon való áthagyományozódása jelentősen befolyásolja a helybéliek világlátását, általános hangulatát. Ezt a negatív hangulatot, világlátást erősítette, hogy az elmúlt évtizedekben – eltekintve az elmúlt években Borsodból beköltöző, zömében hátrányosabb helyzetű roma családoktól – kevéssé költöztek más településekről Tiszalökre. Az ideköltözők, vagy itt munkát vállalók jelentős része pedig valamely posztra kinevezett vezető volt. Ez egyrészt azt eredményezte, hogy a megkérdezettek egy része úgy véli, hátrányba kerültek saját településükön a „messziről jött idegenekkel szemben”, nem kaptak, kapnak elég megbecsülést. Másrészt e tényezők is okozhatják, hogy a helyiek jelentős része „bezárkózott”, „csak magával és a családjával törődik”, és alapvetően bizalmatlan az idegenekkel, de a más csoportba tartozó helyiekkel szemben is, ami tetten érhető a romák és a nem romák közötti viszonyban. A helyiek lelki állapota kapcsán leggyakrabban elhangzott jelzők közé az: elkeseredettség, érdektelenség, nemtörődömség, elégedetlenség, indulatosság, zárkózottság, bizalmatlanság sorolható. „Amikor idejöttem tanítani Tiszavasváriból az akkori igazgató megkeresésére, hívására, eleinte a helyiek bizalmatlanok voltak, nehezen fogadnak be idegeneket [...] de később, ha látják, hogy az ember jól teszi a dolgát, elfogadják, barátságossá válnak. [...] Nagyok az indulatok a helyiekben az önkormányzat irányában.” (50 éves férfi, középiskolai pedagógus, nem helybéli)

„A tiszalöki, az egy nagyon kritikus népség. Semmi sem jó az embereknek, mindenben találnak kivetnivalót.” (53 éves nő, közművelődési szakember)

„Itt a semmi sem jó mentalitás jellemző.” (26 éves férfi, közfoglalkoztatott)

„Az ember itt polgármesterként megtanulja, hogy semmi sem jó. Lehet itt bármit csinálni.” (56 éves férfi, polgármester)

„A helyiek nagyon bizalmatlanok, először a bizalmat kell elnyerni, ami nem egyszerű.” (30 éves nő, közösségfejlesztő)

Mindezt erősíti, hogy ellentétben az előző vizsgálati helyszínnel, Kiskörével, ahol egyidejűleg érkeztek, telepedtek le jelentős számban „idegenek” a vízi-erőmű építéskor, s ahol nem jellemző ez az elzárkózás, bizalmatlanság,

Tiszalökön gyakorlatilag valamennyi interjúalany kiemelte, hogy ő tősgyökeres helybéli, vagy éppen ennek az ellenkezőjét, vagyis kulcsfontosságúnak tekintik e jellemzőt. Már a legelső interjúalany (53 éves nő, közművelődési szakember) is azzal kezdte – igaz, viccelődve, ujjával beszéd közben idézőjelet rajzolva a levegőbe – hogy „*Én nem vagyok ám egy »gyütt-ment«.*” E kifejezés számos további interjúban elhangzott. Ez a jellemző – külső szemlélőként nézve – úgy tűnik, jelentősen nehezíti a mindennapi életet, a helyiek együttélését.

Közösségi kapcsolatok, közösségi élet, közművelődés

A kutatás során megkérdezettek, köztük a közművelődési szakemberek is azt hangsúlyozták, hogy a helyi közösségi és kulturális programokon elsősorban az iskolás korosztály, valamint a helyi középosztály vesz részt, a hátrányosabb helyzetű csoportok kevéssé kapcsolódnak be e programokba. Így a helyi közművelődési és közösségi programok kevéssé alkalmasak a romák és a nem romák közötti előítéletek csökkentésére, ezáltal a *közösségi kapcsolatok erősítésére*.⁶³

A HELYI ROMÁK SEGÍTÉSÉRE IRÁNYULÓ BEAVATKOZÁSOK, PROGRAMOK

„Ki lesz az a kisbíró, aki ezt végre tudja hajtani?”

Egykori doktori képzésem meghatározó oktatója volt Ferge Zsuzsa professzor, aki számos alkalommal kiemelte, hogy a múltban és a jelenben is sok jószándékú kezdeményezés, jogszabályi kötelezettség bukott meg azon, hogy „*Nem volt olyan kisbíró, aki ezt végre tudta volna hajtani.*” Gyakran fejeződött be úgy egy-egy, a szociális ágazatra vonatkozó pozitív szándékú jogszabály elemzése, hogy professzorasszony egy sóhaj kíséretében megjegyezte, hogy: „*De honnan lesz annyi kisbíró, aki ezt végre tudná hajtani?*” A szociális

63 A helyi közösségfejlesztési- és mentorprojektről – mivel e támogatott program elsődlegesen a hátrányos helyzetű lakosság helyi közösségi aktivitásának a növelését tűzi ki célul – a későbbiekben írok részletesebben.

alapszolgáltatásokban végzett többévi munkám, két évtizednyi kutatói tapasztalatom, s e tiszalöki kutatás is arra világított rá, hogy a jószándékú, előre mutató kezdeményezések gyakran buknak el amiatt, hogy az egyes programok végrehajtói nem rendelkeznek kellő szaktudással, és/vagy kellő motivációval a programok megvalósítására. Így e programoknak gyakran a tényleges elsődleges funkciója – az eredeti elsődleges cél (pl. hátrányos helyzetű romák felzárkóztatásának segítése) helyett – az lesz, hogy az abban alkalmazottaknak munkahelyet és munkajövedelmet biztosítsanak.

Felzárkóztató, közösségerősítő és mentorprogram Tiszalökön

E tekintetben – a művelődési ház képzési és szabadidős programjain kívül – alapvetően egy korábbi, s két jelenlegi fejlesztő jellegű projektről számoltak be a megkérdezettek. A jelenlegi programok fő-, illetve félállásban alkalmazott felelőseivel lehetőségünk adódott interjút készíteni. A polgármester, a helyi vezetés koncepciója szerint, a különböző felzárkóztató programokban való részvétel lehetőségét ki kell használnia a településeknek. Egyrészt amiatt, mert e programok álláslehetőséget biztosítanak a helybélieknek, ami fontos feladata a települési önkormányzatoknak. Másrészt pedig e célok fontossága miatt. A polgármester (56 éves férfi) ez irányú elkötelezettségét jól jelezték mondatai, s a mondanivalóját kísérő hiteles gesztusai is. *„Az a legegyszerűbb, ha legyintünk a cigányságra, ez sokak hozzáállása [...] de nincs olyan gyerek, aki reménytelen.”* Ezt a fajta attitűdöt ugyanakkor kevésbé lehetett érzékelni a program fiatal alkalmazottain.

Szociális rehabilitációs program, a szegregátumban élő roma lakosság helyzetének a javítása

Az Európai Unió által finanszírozott program keretében közösségi ház épült a szegregátumban, és éveken keresztül kilenc embert alkalmaztak főállásban annak érdekében, hogy segítsék a roma lakosság helyzetének javulását, jólétének növekedését.

Interjúalanyaink ezzel kapcsolatban azt emelték ki, hogy ezen időszakban volt néhány program, például közös főzés, annak megtanítása, hogyan lehet olcsón ételeket készíteni. Illetve néhány olyan program, amikor ismert embereket, köztük ismert roma embereket, pl. Oláh Gergőt meghívták, aki beszélt a helyiekkel, s aki igazi példakép lehet a helyi roma gyerekeknek. Ugyanakkor a legtöbben ennek kapcsán kiemelték, hogy a lehetőségekhez képest nagyon kevés dolog történt, a projekt alkalmazottai leginkább „*A lábukat lógatták, meg gépeztek naphosszat.*” (41 éves roma nő, GYOD-ban részesül) A helyi szinten jelentős méretűnek tekinthető projekt a megkérdezettek szerint nem eredményezett érezhető javulást a cigányság körében. Ráadásul napjainkban a közösségi ház – annak ellenére, hogy fő, illetve félállású munkatársakkal közösségfejlesztési- és mentorprojekt működik a településen – teljesen kihasználatlanul áll.

Közösségfejlesztési- és mentorprojekt

A közösségfejlesztési projekt 30 éves főállású munkatársa andragógus és humánerőforrás menedzser, míg a mentorprojekt négyórán foglalkoztatott, emellett a helyi hivatalban főállásban pályázati referensként dolgozó 25 éves munkatársa agrártudományi képzettséggel rendelkezik. A közösségfejlesztési projektben kirándulások, tóparti rendezvények, beszélgetések, valamint egy ifjúsági klub létrehozásának tervén keresztül, elsősorban a fiatalságot próbálták megszólítani, eddig viszonylag kisebb sikerrel. E projektem keretében emellett elsősorban a középosztályt megcélzó tréningeket, ezen belül önismereti, lelki egészség megőrzését célzó és konfliktuskezelési tréninget szerveztek. A hátrányosabb helyzetű lakosság kevésbé kapcsolódik be a programelemekbe. A mentorálási program keretében a hivatalban biztosítanak az azt igénylők részére pályaválasztási tanácsadást, valamint szerveztek munkaerő-piaci börsét is. Bár a programban elsődlegesen a halmozottan hátrányos helyzetűek segítése lenne a cél, ténylegesen kevésbé érik el ezeket az embereket. A mentor (25 éves nő) szerint ennek az elsődleges oka a motiválatlanságuk: „*Van, aki nem is akarja [...] Meg van olyan, aki igazából dolgozni sem akar [...] Én mindig azt mondom, aki dolgozni akar, az tud is dolgozni.*”; „*A környéken elég sok olyan hely van, ahol el tudnának helyezkedni, a Jabilban, a Legóban.*” (30 éves nő, közösségfejlesztő)

Mindemellett kiemelendő, hogy a mentorprogramról való tájékoztatás úgy zajlott, hogy a közfoglalkoztatottakat alkalmazó „[...] *kht-hoz kimentünk, hogy hívják össze az embereket, hogy van ilyen lehetőség.*” (25 éves nő, mentor). A szegregátumban lévő közösségi házat nem használják e célokra, s nem történik megkeresés sem a mentor (25 éves nő) részéről, akinek elmondása szerint a mentorálási programelemnek nem része a helyiek mentorálásba való bevonásának motiválása. „*Azért az megvan adva, hogy milyen programokat csináljunk, olyan programlehetőség nincs, aminek a célja, hogy a mentorálásba bevonjuk az embereket, ilyet csak önerőből lehetne.*” (!) Ezek a mondatok – segítői szemszögből is – önmagukért beszélnek. E mondatokat kísérő gesztusok, szarkasztikus megjegyzések⁶⁴ is megerősítették a programmal, az abba bevonandó hátrányos helyzetűekkel kapcsolatos, alapvetően negatívnak tűnő attitűdöt. Mindez azért megjegyzendő, hogy rámutasson arra is, hogy egy ilyen programhoz kapcsolt rövid, tréningyszerű képzés aligha alkalmas a segítségnyújtáshoz szükséges attitűd és szakmai tudás kialakításához.

Kiemelendő, hogy nem célunk „pellengérre állítani” a program alkalmazottait, ugyanakkor fontos felhívni a figyelmet arra, hogy egy segítői program sikerességéhez elengedhetetlen, hogy az abban részt vevők kellő szociális szakmai ismeretekkel, tudással, és mindenekelőtt segítői attitűddel rendelkezzenek. A legalább három és fél évig tartó felsőfokú szociális képzések adekvát ismeretközvetítése, gyakorlatai éppen e tudások, képességek és szemlélet kialakítását és megerősítését célozzák. Az elfogadó (a kliens feltétel nélküli elfogadása) és empátiás szemlélet (Rogers, 2019), az ítélkezés helyett a megértés, motiválás és önbizalomadás stb. képessége elengedhetetlen, s önmagában még nem is elegendő feltétele az eredményes szociális munkának. Ezen jelentős összegeket felemésztő, azonban eredményeket gyakran kevésbé felmutatni képes programok alapvető hibája rendszerint a kellő szociális szaktudással, megfelelő segítői képességekkel és attitűddel rendelkező szakemberek hiánya. Ennek megváltozásához viszont arra is szükség lenne, hogy ne legyen érvényes az a széles körben jelenlévő vélemény, hogy a segítői munka végzéséhez nem szükséges különösebb tudás, különösebb képesség, elegendő elvégezni egy rövid, az adott projekthez kapcsolódó tanfolyamot vagy tréninget a kellő eredményességű beavatkozáshoz. E programokra

64 Például a segítség során alkalmazható helyi erőforrásokra, általában a segítségi lehetőségek, és az ezzel kapcsolatos nehézségek és veszélyek feltárására irányuló kérdés kapcsán gúnyos összenézés mellett elhangzó mondat: „*Ezeket a tréninget is nagyon szerettük.*” (25 éves nő, mentor)

költött, országos szinten óriási összegek gyakran ablakon kidobott pénznek tűnnek, s az eredménytelenség – mivel azt a szociális segítséssel azonosítják akkor is, ha benne gyakran nem szakemberek „tevékenykednek” - csak tovább rontja a segítői szakma amúgy is kedvezőtlen megítélését.

HAJDÚDOROG⁶⁵

Településbemutató

A 8970 lakosnak otthont adó Hajdúdorog (KSH, 2019) Hajdú-Bihar megye északi határán, nagyobb városok, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, valamint a már Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében fekvő Újfehértó között terül el. Ezen elhelyezkedés alapvetően meghatározó a település életében, ahogy a város polgármestere (48 éves férfi) megfogalmazta: A település egykori „háttérországának” tekinthető tanyák megszűnésével, a nagyobb városok ölelésében, Hajdúdorognak napjainkban nincs vonzáskörzete, „[...] *miközben a környékbeli városok munkakerőt, diákokat, vásárlóerőt biztosító vonzáskörzetként tekintenek Dorogra.*” A helyi lakosok jelentős része ténylegesen a környékbeli közép, vagy az akár kissé meszebb fekvő, magyarországi viszonylatban nagyvárosnak tekinthető Debrecenben (36 km), vagy Nyíregyházán (22 km) dolgozik, tanul, intézi ügyeit, nagybevásárlását, vagy éppen szórakozik hétvégenként. Mindez azért is könnyen megoldható, mert a város fekvése alapvetően nem periférikus, akár Debrecenből is jó minőségű közúton érhető el, de az M3-as autópálya két lehajtója is viszonylag kisebb távolságra található. Debrecenbe, Hajdúnánásra és Hajdúböszörményre autóbuszjáratok is sűrűn közlekednek.

A település közszolgáltatásokkal való ellátottsága alapvetően megfelel egy átlagos helyzetű, hasonló nagyságú járásközponténak. Az óvodától a középiskoláig helyben elérhetőek a nevelési-oktatási intézmények, a szociális és gyermekjóléti alapszolgáltatások, ideértve a bölcsődét is. Emellett nagykötetszámú könyvtár, művelődési ház, valamint heti egy alkalommal mozi is működik a városban. Több kérdezett kiemelte azt is, hogy annak ellenére, hogy a település nem járásközpont, a kormányablak által biztosított szolgáltatások is helyben elérhetőek.

65 A kutatás időpontja: 2019. A kutatásban résztvevő hallgatók: Pálóczy Szilvia, Volosinovszki Zoltán, Pecze Tea.

A Hajdúdorogon élők mindennapjait meghatározó másik jelentős sajátosság a hatalmas kiterjedtség. A település lakóira egyenként több mint egy hektár, kiemelkedően jó minőségi földterület jut, a mezőgazdaság ma is alapvetően meghatározó jelentőségű, összességében 800 család foglalkozik mezőgazdasági termékek termesztésével és értékesítésével, közülük mintegy százan főállásban, a többiek kiegészítő tevékenységként.

A városban jelentős, és növekvő számban élnek roma nemzetiségűek, arányukat 15-20%-ra becsülték a megkérdezett helyiek. A településen belül a roma és a nem roma lakosság lakóhelyében is elkülönül. A romák többsége két szegregátumban él, emellett a település olyan részein élnek nem romák szomszédságában, ahol a nem roma lakosság is jellemzően hátrányos helyzetű.

Hajdúdorog története címszavakban

A sajátos történeti fejlődés alapvetően meghatározta, s meghatározza ma is a település mindennapjait. A régészeti leletek alapján több mint 2000 éve lakják ezt a területet, amely azonban a török hódoltság, majd a 15 éves háború hatására egy időszakban teljesen elnéptelenedett. Ezt követően Bocskay hajdúkat telepített le pusztabirtokán, akiknek jelentős kiváltságokat (pl. adómentesség) biztosított. A hajdúk letelepedése és az elmenekült lakosság visszaszivárgása miatt, s amiatt, hogy a kiváltságok kiterjedtek az itt élőkre, a népesség száma húsz év alatt városi méretűre duzzadt, s a település mezővárosi rangot kapott. A környező tanyavilág központjaként funkcionáló, számos közigazgatási és oktatási szolgáltatást nyújtó város lakosság száma 1940-ig folyamatosan, közel 12.000 főig nőtt, amelyet egy azóta tartó – hullámvölgyekkel színesített – csökkenés követett. Történeti szempontból további meghatározó tényező, hogy a környező településekkel ellentétben a lakosság döntő többsége nem református, hanem görögkatolikus vallású. E vallás helyi jelentőségét jól mutatja, hogy – döntően a hajdúdorogi hívek azon harcának eredményeképpen, amely során a honi görögkatolikusok a magyar nyelvű misézés engedélyezését akarták ki-harcolni a római pápától, s eközben más települések híveivel és papjaival közösen 1900-ban XIII. Pius pápáig is elzarándokoltak – 1912. június 8-án X. Piusz pápa a *Christifideles Graeci* bullájával megalapította a Hajdúdorogi Egyházmegyét. (Komoróczy, 1971)

Ez a sajátos helyzet egyfajta védekezést, elzárkózást, s a környező településekkel szembeni, máig élő rivalizálást is eredményezett. Ennek egyik példája, hogy amikor a 2000-es évek elején jelentős pénzbeli ösztönzéssel próbálták elérni, hogy egyes szociális, közigazgatási vagy oktatási szolgáltatásokat az azonos kistérségbe tartozó települések (Soós, 2009), jelen esetben Hajdúböszörmény, Hajdúnánás és Hajdúdorog közösen, valamely önkormányzat irányításával nyújtsanak, „Egyetlen önkormányzat sem volt hajlandó lemondani egyik saját szolgáltatásáról sem, még a jelentős többlettámogatásért cserébe sem.” (polgármester, 48 éves férfi)

A szocializmus időszaka szintén meghatározónak bizonyult a település életében. Egyrészt az erősen vallásos jelleg – legalábbis a lakosság jelentős része tekintetében – megmarad ezekben az években is. Interjúalanyaink többsége szerint a városban a vallásosságot a helyi pártvezetők jobban „megtúrták”, mint máshol.⁶⁶ Ugyanakkor – a középkorú és az idősebb kérdezetek elmondása alapján – a korszak pártvezetői sokat tettek azért, hogy ipari üzemeket telepítsenek Hajdúdorogra, s ezáltal újabb munkalehetőségeket teremtsenek a mezőgazdasági jellegű városba. A szocializmus utolsó két évtizedét a 40 évesnél idősebb interjúalanyok többsége kedvező időszakként élte, s ítéli meg. Erre utaló jel az is, hogy a rendszerváltás első szabad választásán az egykori tanácselnököt választották meg polgármesternek.

Az, hogy a település egykor kiváltságokkal bírt, központi szerepet is betöltött, jelentős vallási eredményeket ért el, viszont az elmúlt évtizedekben a lakosságszám jelentősen csökkent, az ipari üzemek többsége megszűnt, az idős és a halmozottan hátrányos helyzetű lakosság, köztük a hátrányos helyzetű roma lakosság aránya nőtt, rányomja a bélyegét a helyiek hangulatára, a település helyi megítélésére. Ahogy egyik interjúalanyunk fogalmazott: „A depresszió, a világfájdalom jellemző. [...] Hogy mi miatt? Szerintem a rendszerváltás sikertelensége miatt.” (57 éves nő, közművelődési szakember) Összességében interjúalanyaink többsége kedvezőtlennek ítéli meg a város jelenét, és jövőbeni lehetőségeit egyaránt.

A környező településektől évszázadok óta különböző vallás, az ebből is eredő elzárkózás némiképpen az általunk vizsgált többi településnél is nagyobb zárkózottságot eredményezett napjainkra, amikor a technológiai eszközök

66 Egyetlen interjúalanyunk (46 éves nő, pedagógus) nyilatkozott ezzel ellentétesen azon saját élményéből fakadóan, hogy a hittanra járását nem nézték jó szemmel egykori tanárai. „Emiatt a radiátor mellé is állítottak.” Elmondása alapján azonban más hátránya nem származott ebből.

fejlődése és a társadalmi folyamatok eredményeképpen az egész országban egyre zárkózottabbá válnak az emberek. (Albert és Dávid, 2018) E másokkal szembeni bizalmatlanságra, a részben ebből eredő zárkózottságra példa, hogy a család- és gyermekjóléti szolgálat munkatársa (49 éves nő), aki évtizedekkel ezelőtt költözött a településre, elmondta, úgy érzi, évekig nehezen fogadták el, de talán még ma sem teljesen, azért is volt nehéz számára itt élni. A fentiek a romák és a nem romák együttélésére is hatással vannak, helyben – a görögkatolikus egyházközösségbe tartozó, vallásukat aktívan gyakorló roma és nem roma hívek kivételével – kevéssé van kapcsolat e két közösség tagjai között. A településen élő, itt született interjúalanyaink többsége pedig arról számolt be, hogy napjainkban nem jellemző a közösségi élet, még csak a szomszédokra sem jellemző, hogy szorosabban tartanak egymással a kapcsolatot, inkább mindenki bezárkózik.

Közösségi kapcsolatok, közösségi élet, közművelődés

A korábbiak tükrében nem meglepő, hogy interjúalanyaink többsége a kulturális és közösségi rendezvények számának a csökkenését említette meg, azt, hogy ha van is rendezvény, arra kevés a helyi érdeklődő. Az érdeklődés, a részvétel alacsony és folyamatosan csökkenő aránya a mozi filmvetítéseinek nézőszámán, s a hétvégi szórakozási lehetőségek hiányán is tetten érhető. A helyi fiatalok Hajdúnánáson, vagy akár Debrecenben, Nyíregyházán szórakoznak hétvégenként. Így a kisszámú és alacsony látogatottságú helyi közművelődési és közösségi programok kevéssé alkalmasak a romák és a nem romák közötti előítéletek csökkentésére, ezáltal e közösségi kapcsolatok erősítésére. Ugyanakkor szinte valamennyi interjúalanyunk kiemelte a görögkatolikus vallás kiemelkedő szerepét, amely a vallási közösségi rendezvények nagyobb számában és e programok nagyobb látogatottságában is megmutatkozik. Ezekben a többségében egyházi ünnepekhez kapcsolódó közösségi alkalmakon egyre nagyobb számban vesznek részt roma családok is. Ahogy ezzel kapcsolatban a helyi parókus fogalmazott: *„Eleinte voltak gondok, de ma már nincsenek, s a magyarok is látják, hogy a romák is tudnak szépen ünnepelni.”* (52 éves férfi) A kutatási eredmények azt mutatják, Hajdúdorogon az egyháznak van jelentősebb közösségépítő ereje, hatása.

A helyi romák segítésére irányuló beavatkozások, programok

Mivel a család- és gyermekjóléti szolgáltatásban végzett szociális segítői munka alapvetően azonos szemléletű (feladatközpontú), mint a Kisköre kapcsán bemutatott beavatkozások, így erről csupán rövid összefoglalást írok. E szolgáltatásban végzett szociális munka napjainkban – eltérően a szolgáltatásműködés kezdeti éveitől – a megkérdezett családsegítő (49 éves nő) összegzése alapján, esetmenedzsmet szemléletű és feladatközpontú. A beavatkozások alapvetően gyermekvédelmi központúak, s a végzett tevékenységek kontroll hangsúlyosak.

Ennek kapcsán diakónus interjúalanyunk az alábbi tapasztalatait fogalmazta meg: *„Úgy tűnt, amikor elkezdtem ezt a munkát, hogy cserbenhagyták itt a roma lakosságot [...] Nekem nagyon az tűnik még most is, hogy akinek a feladata lenne ez hivatalból, amit számon kérnek tőlük, azt teljesítik, a többit pedig lemarad, elmarad. Ebből az egész történetből az emberi egymással foglalkozás szinte alig tapasztalható. Ha mindig jogszabályok szerint megyünk, hogy nézzük, hogy egy-egy családba mi a probléma, jó, hát ez is segítség, hogy felhívjuk rá a figyelmét, hogy ki kell takarítani, meg legyen egy ruhásszekrényed, de hogy ettől többet nem segítenek [...] a helyi illetékes személyek, én ezzel szembesültem. És akkor eldöntöttem, hogy én tényleg beleállok ebbe a munkába.”* (62 éves férfi)⁶⁷ A fentiekből következően a Hajdúdorogon valóban eredményesen működő, életvilág központú egyházi segítő tevékenységet mutatom be részletesebben.

A romák helyzetét javító egyházi segítő beavatkozások

A beavatkozások értékeléséhez fontos legalább röviden megemlíteni, mi jellemezte, s jellemzi részben napjainkban is a romák életkörülményeit a helyi szegregátumokban:

„Kimentem a telepre [...] ott ’60-as évekbeli állapotokat találtam, nagyon leszegényedett és nagyon magukra hagyott embereket [...] Az általános képlet az volt, hogy csak ágy van, nincsen szekrény, nincs hol tisztálkodni, ebből adódott a helyzet, hogy ezt akkor valahogy pótolni kell. [...] Vannak olyan lakások, ahol 25-en élnek [...] Minden helyiségben többen laknak” (diakónus).

67 Aki e munkát jelentős részben egyedül látja el, ami a beavatkozás hatásosságának is szűkösebb keretet szab. Az interjút Biczó Gábor és Szabó Henriett (2019) készítette.

„Sok a probléma. Sok ember él egy házban, ahol nincs fürdőszoba. [...] Problémák vannak az óvodai, iskolai hiányzással, nem akarják engedni oviba a gyereket. Elhanyagolás van, meg higiénés problémák. Jellemző a gyerekek nem megfelelő táplálása, a nagy kosz. Kiemelt terület gyermekvédelmi szempontból” (22 éves nő, szociálpedagógus hallgató).

A helyi görögkatolikus egyház szociális segítő tevékenysége – amelyben a szociális munka rövid és távlati céljai (Soós, 2018) egyaránt megjelennek – több pillérrre épül:

1. A családok, a családtagok lelki megerősítése, abban való segítségnyújtás, hogy legyen hitük az életben, abban, hogy képesek jobb életet élni, jobban nevelni a gyermekeiket.
2. Az alapvető fizikai szükségletek kielégítésében való segítségnyújtás, ehhez kapcsolódóan adományozási tevékenység végzése és a lakás- és életkörülmények jobbá tételének segítése.
3. Az életkörülményeket és a mindennapokat hosszabb távon jobbra, eredményesebbé tevő programok megvalósítása, melyek egyben a segítettek személyiségfejlődését, személyiségük érettebbé válását is előmozdítják (roma földprogram; munkahelykeresésben való segítségnyújtás).
4. A helyi roma és nem roma közösség közötti kapcsolatok erősítése, a roma lakosság helyi közösségbe, különösen a helyi vallási közösségbe való integrálása.

A segítő beavatkozások tartalma, módja, folyamata

A helyi görögkatolikus egyházhoz 2013-ban egy diakónus csatlakozott, akinek a roma pasztoráció a fő feladata. Munkájának kiemelt eleme a szociális segítségnyújtás, amely követi a szociális munka etikai és szakmai alapelveit. (3Sz, 2016) E tevékenység eredményességéhez elengedhetetlen, hogy a helyi parókus is prioritásnak tekintse az életvilág-központú szociális segítő modellben megfogalmazott célok elérését, vagyis a segített családok tekintetében egy sikeresebb mindennapi élet kialakításának előmozdítását. (Sárkány, 2011) A diakónus első feladatának azt tartotta, hogy megismerkedjen a romákkal, s hogy elfogadják őt nem roma emberként segítőnek. A helyi roma – nem roma viszony miatt, amiatt, ahogy a romák ezt megélték, megélik, ez nem volt könnyű.

„Ők nyilván úgy ítélik meg, hogy el vannak nyomva, szegregálva vannak [...] mindenholnan csak a rosszat kapják. Ennek is megvan az oka [...] nem mindegy, hogy egy városon belül milyen vezetés van, milyen a családsegítő munkája, mert ők velük találkoznak, a polgármesteri hivatal, meg a családsegítő, meg a pap bácsi, maximum az iskola. Ha innen mindenholnan negatív visszajelzéseket, negatív erőket kapnak, akkor milyen is lehet a véleménye.” (62 éves férfi, diakónus)

A kölcsönös megismerést, elfogadást és a hatásos segítő beavatkozást szolgálja, hogy a diakónus minden nap kijár a szegregátumokba. A romák nyomorúságos helyzete miatt, az első feladatok közé tartozott a családok adományokkal való segítése, amely tevékenységet azóta is végzik.

Ugyanakkor e családok lelki erejének, ezáltal e roma emberek személyiségének a fejlesztését tűzték ki elsődleges, az életük jobbá válását eredményező célnak.

„Legyen hite az életben, önmagában is bízzon [...] hogy a gyermekemet felnveljem [...] Ha ebben nem segítjük őket, ha ezt elhagyjuk, akkor nincs felzárkózás” (diakónus).

A helyi parókus (52 éves férfi) az egyházi szociális munkában az adományok nyújtása mellett, kiemelten fontosnak tartja a roma földprogramot, melynek keretében vetőmagot biztosítanak a szegregátumokban élő családoknak, felszántják a kertjeiket. Ennek eredményeképpen több család ma már igyekszik, gondozza a kiskertjét, élelmiszert termel magának. A segítő beavatkozások által elindított szemléletváltás is elősegítette azt, hogy napjainkra a kizárólag támogatásokból élő helyi romák csoportja egyre kisebb, sokan alkalmi és idenymunkákat, egyre többen pedig állandó munkát tudnak vállalni. Mindez jelentősen javítja a családok életkörülményeit, s változtatja kedvező irányba a családtagok mindennapi tevékenységét.

A helyi egyház kiemelt tevékenysége a „[...] tanítás, a nevelés, a lelki gondozás [...] hogy érezzék, hogy ide tartoznak.” (parókus) Ennek eredményei már láthatók: a romák egyre nagyobb számban vesznek részt szentmiséken, igényelnek keresztelést vagy egyházi temetést. Úgy tapasztalják, sikerült szorosabb kapcsolatot kiépíteni a helyi romák többségével. Ezáltal az egyház jelentős szerepet vállal a roma és a nem roma közösség kapcsolatának, különösen a romák egyházközösségi integrációjának erősítésében. Ennek egyik példája, hogy templombúcsú idején már a roma hívek is részt vesznek a közös ebéden és ünneplésben.

Ezen eredmények elérése elképzelhetetlen egy intenzív, jelentős energia-befektetést és érzelmi odafordulást igénylő, a kliensek életvilágához igazodó szociális munka nélkül. A mindennapi segítségnyújtás példájaként a diakónus az alábbi esetet ismertette: *„Amikor adódik egy szituáció, egy helyzet, hogy azt gyorsan meg kell oldani [...] Odatelefonált este 9-kor tavaly, hogy »Pap bácsi nagyon nagy baj van [...] csorog befele a plafonon a víz [...] jöjjön ki, nézze meg.« [...] Kimentünk [...] tényleg csorgott [...] nem volt katasztrófahelyzet [...] Másnap ezt nagyon gyorsan megoldottuk. Találtam egy roma embert, akinek jó kezűgyessége van, és szereztem hozzá palát, lécet, meg ami kellett, és egy-két nap alatt megoldottuk a problémát.»* A parókus és a diakónus egyaránt kiemelte, hogy a segítőmunka továbbfejlesztését tervezik, távlati céljuk egy roma közösségi ház kialakítása, melynek működtetésével a hitélet és a közösség tovább erősíthető. Ez pedig azért is kiemeltem fontos, mert:

„Kell egy biztos talaj, amin el tudnak indulni. Ezt a talajt szeretnénk a lábuk alá adni azzal a hittel, amibe lehet kapaszkodni” (Parókus).

NAGYECSED⁶⁸

Településbemutató

A 6467 lélekszámú kisváros (KSH, 2019) a román határ közelében, a Szatmári síkság és a Nyírség tájegység találkozásánál helyezkedik el. A trianoni döntés alapvetően befolyásolta a település életét. 1920 előtt Nagyecsed a térség nyüzsgő nagyvárosának, Szatmárnémetinek (Satu Mare) a vonzáskörzetéhez tartozott. A napjainkban mintegy 102.000, de már 1920-ban is közel 38.000 lakost számláló (RPL, 2011) nagyváros egyrészt felvevőpiacot biztosított az itt élő lakosság mezőgazdasági terméneinek, másrészt valamennyi (a kulturális, oktatási lehetőségektől a magasabb színvonalú álláslehetőségekig) városközponti funkciót biztosított a nagyecsedieknek (Dankó, 1994). E szerepkört a 17.036 lélekszámú mai járásközpont, Mátészalka (KSH, 2019) csupán részben tudta átvenni. E határváltozás eredményeképpen tehát Nagyecsed az ország egyik legkedvezőtlenebb adottságú térségében fekvő, nehezen megközelíthető, határmenti perifériatelepüléssé, a megszűnt átmenő forgalom miatt – ahogy a helyiek megfogalmazták – „egy igazi zsákvárossá” vált.

Az elzárt helyzet, és talán részben a történeti fejlődés sajátosságai miatt is, a település igyekszik a lehető legtöbb közszolgáltatást helyben megszervezni és biztosítani a lakosság számára. A városban egy állami általános iskola, egy egyházi általános iskola és gimnázium, három tagóvoda, bölcsőde, egyesített szociális intézmény, művelődési ház, közösségi ház, roma közösségi ház, valamint az önkormányzat segítségével civil ház is működik.

A demográfiai folyamatokra Nagyecsed esetében is érvényes az, ami a periférikus kistelepülések döntő többségében megfigyelhető Magyarországon (Bálint - Obádovics, 2018; Gödri, 2018), vagyis jellemző a fiatalok és részben a középkorúak elvándorlása. A lakosságszám 1960-tól szinte folyamatosan

68 A kutatás időpontja: 2019. A kutatásban résztvevő hallgatók: Balázs Rajmund, Juhász Nikolett, Jung Anett.

csökken, ekkor 8348-an éltek Nagyecsedben. A roma lakosság száma és aránya ugyanakkor folyamatosan növekszik a városban, a 2001. évi népszámlálás idején a 6797 helyi lakosnak mindössze 7,4%-a vallotta magát a roma kisebbséghez tartozónak. (KSH, 2002) Jelentős eltérés van azonban az önbesoroláson, illetve a külsődleges besoroláson⁶⁹ alapuló létszámok között. Önbesorolás alapján lényegesen kevesebben vallják magukat romának annál, mint amit a külsődleges besorolás szerint gyűjtött adatok mutatnak. „Ahmed és szerzőtársai (2007) vizsgálatukban 38%-ra becsülik ezt az arányt, míg Ladányi és Szelényi (2004) 33%-ra.” (Pénzes, Tátrai, Pásztor, 2018:6) E besorolás szerint a romák aránya 19,5-22,5% közötti lehetett 2001-ben. Kutatásunk idején, 2019-ben a helyi önkormányzat, valamint az általunk megkérdezett helybéliek a romák arányát egyaránt 30% felettire becsülték. Fontos kiemelni azt is, hogy a helyi romák, különösen a romungrók döntő többsége hátrányos, vagy halmozottan hátrányos helyzetű. Ebből következően az előregedés mellett, az általános szociális helyzet romlása is jellemző Nagyecsedre.

Nagyecsed története címszavakban

A település földrajzi adottságai mellett, a generációkon átívelő történelmi hagyományok, szokások, szemléletmódok bizonyos mértékig napjaink lakóinak gondolkodásmódját is meghatározzák. Az ecsedi lápvidéken a korábbi időszakokban jelentős szerepe volt a halászatnak, a pákászatnak, amely tevékenységek napjainkra eltűntek. (Szabó, 2019) E lápvidéki környezet viszont azt eredményezte, hogy a kevés megművelhető termőföldnek óriási értéke volt, csakúgy, mint a földhöz kötődő állattartásnak, különösen a lótenyésztésnek. Mindez jelentős agrár és lovaskultusz kialakulásához vezetett (Szállási, 2008), amelyek a rendszerváltást követően újra megerősödtek a településen. Az agrárkultuszhoz kapcsolódóan olyan falusi hagyományok is újraerősödtek, mint a néptánc, a népzene, sőt, még a „lápi betyárkultuszt” életben tartó egyesület is működik Nagyecsedben. Emellett a cigányzenének, a cigány táncnak is jelentős, generációkon átívelő, napjainkban is őrzött hagyománya van a településen. A lokális identitás fontos eleme, hogy a magyar és az oláh cigány közösség néptánca párhuzamosan lett a világörökség része. A romungró közösségben ugyanakkor nem maradt fenn efféle kulturális örökség.

69 Mely szerint romának tekinthető, akit roma és nem roma környezete annak tart.

A másik jelentős tényező, amely némiképp még a jelenlegi lakosság gondolkodásmódjára is kihat az, hogy Nagyecsed egykor olyan típusú mezőváros volt, amely jelentős kiváltságokat birtokolt. A kedvező fekvés, az Erdélyi Fejedelemséghez kötődés, a kiváltságok vonzották a betelepülőket, s e kedvező adottságok – párosulva a helyiek szorgalmával – egészen a Rákóczi-szabadságharc bukásáig (1711) folyamatos fejlődést, s egyben erős öntudatot, önérzetet eredményeztek. (Dankó, 1994) Ezt követően viszont a Szabadságharcban „inkriminált település” minden korábbi kiváltságát visszavonták, s a Rákócziakat követő földesuraik zselléreként kezelték a helybélieket. Az erős öntudattal rendelkező „ecsediek” viszont nem fogadták el ezt a visszalépést, különösen szabadságuk csorbitását, s 1776 január 19-én pert indítottak gróf Károlyi Antal ellen a szatmár vármegyei törvényszékénél kiváltságaik megszüntetése, s ezáltal zsellérsorba süllyesztésük ellen. Az ítélet azonban megerősítette a nagyecsediek zsellérsorba kerülését, a földesúrral szembeni kötelezettségeiket, ezért az ellen fellebbeztek. Ezzel folytatódott a hírhedt, csak a XIX. században lezáruló „100 éves urbéri per”, amely során a helyiek büszkeségét, öntudatát az sem törte meg, hogy e perben elszegényedtek. (Éble, 1912) Az önbecsülés fontosabb volt még a megélhetésnél is. Ezen erős önbecsülés, tartás, interjúalanyainkat is jellemzi. Ahogy egyik interjúalanyunk (36 éves nő, közművelődési szakember) fogalmazott: *„Jellemző a sajátos ecseédi népiesség, egyfajta tartás, büszkeség. Sok kiváltsággal rendelkeztek, ameddig volt ecseédi vár, nem adóztak, innen ered a kivagyiság.”*

Nagyecsed lakóinak megpróbáltatásai azonban nem értek véget a perrel, ahogy a korábbiakban arról szó esett, a trianoni döntés hatványozottan hátrányosan érintette a Szatmárnémetihez kapcsolódó települést. A földhöz erősen kötődő lakosság a II. világháborút követő földosztás kedvező hatásait sem élvezhette sokáig, a kollektivizálást – interjúalanyaink elmondása alapján – számos helybéli megtörténvete tudomásul.⁷⁰

A fenti történeti hagyatékok némiképp ma is érzékelhetőek a településen, a büszkeség, önérzetesség, emellett az idegenekkel szembeni bizalmatlanság – ebből következően némiképp a helyi etnikai csoportok egymással szembeni bizalmatlansága is – jellemzi az itt élők jelentős részét.

70 Ugyanakkor van, aki pozitívan gondol vissza a szocializmus utolsó évtizedeire, részben éppen amiatt, mivel napjainkban néhány ember kezében összpontosul a helyi és környékbeli földvagyon, miközben a '70 -'80-as években a föld - a termelőségvetkezett kezelésében - a helybéliek jelentős részének biztosított megélhetést.

Közösségi kapcsolatok, közösségi élet, közművelődés

Nagyecseden – ahogy az a korábbiakból látható – számos olyan közintézmény működik, amely közművelődési és közösségfejlesztési feladatokat is ellát. E szervezetek működésének fontos és hasznos jellemzője, hogy a kultúraközvetítési, közösségépítési tevékenységek jelentős arányban célozzák a helyi hátrányos helyzetű lakosságot, kiemelten a hátrányos helyzetű romákat. Emellett a működés sajátossága, hogy e tevékenységek kiegészülnek szociális jellegű segítő munkával is, így helyi szinten a kultúraközvetítés, a közösségépítés és a szociális segítségnyújtás egybeolvadó, s ezáltal egymás hatását erősítő tevékenységgé vált. Helyi szinten ezen összefonódó, egymástól elválaszthatatlan tevékenységeket a következő alfejezetben tárgyalom.

A helyi romák segítésére irányuló beavatkozások, programok

A település vezetése számos célzott intézkedést hozott a helyi romák helyzetének és a roma-nem roma együttélés javításának érdekében. Emellett a helyi vezetők, kiemelten a polgármester személyiségét, másokhoz való viszonyulását – különösen azt, hogy minden emberrel egyformán és segítően bánik, az etnikai hovatartozásától és a társadalmi státuszától függetlenül – többen említették olyan tényezőnek, ami kedvező hatást gyakorolt és gyakorol valamennyi helyi lakosra.

„A polgármester a tanult romáknak is lehetőséget ad [...] A cigányok munkáját ugyanúgy elismerik, mint a magyarokét. [...] „A polgármester a közmunkásokat is embernek nézi, emberien bánik velük, és ez a romákra is jó hatást gyakorol.” (59 éves oláh cigány nő, közmunkás)

„Itt a közmunkásokat is ugyanúgy embernek nézik.” (24 éves nem roma nő, közmunkás)

A konkrét, kedvező hatású intézkedések közül az interjúalanyok jelentős része az alábbiakat emelte ki:

1. Romák alkalmazása a közintézmények szellemi munkaköreiben, teljes állásban, illetve közmunkásként.

2. Az Európai Unió által biztosított fejlesztési források célirányos felhasználása, a romák helyzetét, a romák és a nem romák kapcsolatait javító intézmények kialakításával és fenntartásával.
3. A közoktatási intézmények pedagógusainak a diákokhoz, családi körülményeikhez, a családból hozott hátrányaikhoz igazodó (életvilág központú) oktatási és nevelési tevékenysége.

1. Több interjúalanyunk kiemelte, hogy a polgármester fontosnak tartotta és tartja, hogy a helyi romák is kapjanak lehetőséget szellemi, „értelmi-ségi” munkakörökben. Ezt a fajta foglalkoztatást esetenként a kedvezőtlen helyi viszonyok is kikényszerítették:

– *„Kipróbáltam a varrást, de nem nekem való, mert szeretem a nyüzsgést [...] Dolgoztam takarítóként, nem szerettem, meg atrocitások is értek [...] Dolgoztam a konzervgyárban, de ezt sem szerettem [...] A második gyermek megszületése után vissza akartam menni dolgozni, de addigra rájöttem, hogy én a táncsal, a segítséssel akarok foglalkozni. Megkerestem ezzel a polgármestert, aki a családsegítőbe helyezett el, akkor még képzés nélkül úgy, hogy szociális gondozó és ápoló képzést kellett elvégezniem. [...] Miután kitanultam a szociális munkát, a művelődési házban kaptam egy irodát, de ott egyedül voltam, amit nem szerettem. Kértem a polgármestert, hogy vegyen fel hozzám még valakit [...] fel is vett egy tanult, érettségizett nőt, s aztán már sokszor oda jártak hozzánk segítséget kérni a romák [...] Később, már mikor voltak végzettségeim, szerettem volna vezetni a roma közösségi házat [...] Akkor még nem volt egyszerű elfogadni, hogy egy roma vezessen. De a polgármester felvállalta ezt a konfliktust is, úgy harcolt értem, mint egy farkas [...] A legfőbb célja, és sokat tesz azért, hogy minél több cigány embert felvegyenek közintézménybe, [...] minél több cigány alkalmazott legyen, nagyobb részt közmunkában, de akinek megvan a végzettsége, főállásban foglalkoztatják. Nekem is fontos célom ez, sokat is sikerült elérnem ebben.”* (42 éves nő, intézményvezető)

– *Hát ugye az iskolában nagyon sok probléma volt, főképp a nyugati szegregátumból jövő gyermekekkel [...] koszosak, ápolatlanok is voltak. Úgy gondoltam, ennek az orvoslása az lenne, ha az iskola előtt segítenének megmosdatni a gyermekeket és váltóruhát kéne tartani az iskolában. Hiszen hiába szólnak a családnak, hogy változtassanak, ha nem tudják*

megtenni, mert nincs rá lehetőségük, nincs víz, meg az áram hiánya [...] És ezt a polgármester felkarolta, emiatt felépült a szegregátumban egy közösségi ház, ahol lehetőség van mosni, tisztálkodni [...] Az iskolában ettől független sok maradt a probléma, a konfliktus. Így jött az ötlet, hogy a roma asszonyok segíthetnének az iskolában. Ezt az ötletet is támogatta a polgármester. Így kerültek roma nők a közintézményekbe. Ez kábé hét éve volt. Felső tagozatos gyermekekhez vettek fel, mint mentor, de eleinte nagyon nehezen fogadtak be a pedagógusok, hisz volt, akinek a diplomás lánya munkanélküli volt. Hallottam, mondta is »A lányom diplomával munkanélküli, Timi meg nyolc általánossal az iskolában dolgozik gyerekek mellett«. Igaz, csak közmunkában [...] Először nem akarták a pedagógusok, hogy bemenjek az osztályterembe, csak a szünetekben beszélhettem a gyermekekkel. Egyszer mégis megengedték, hogy bemenjek a legrosszabb osztályhoz, és már attól, hogy csak beültem hátra, elszégyellték magukat az oláh cigány gyerekek, és nem viselkedtek rosszul. Aztán el is kezdtek bízni bennem, és amikor tanárhiány volt, már be mertek egyedül is küldeni az órára.» (43 éves nő, szociálpedagógus)

Ez a fajta foglalkoztatási forma több tekintetben is eredményesnek bizonyult. Kedvezően hatott az alkalmazásba kerülők oktatási és munkahelyi előmenetelére, mintaként hatott és hat a roma gyerekekre és fiatalokra, akik közül többen részben e hatásra tanultak tovább, valamint a közös munka hozzájárult a romák és a nem romák közötti előítéletek csökkentéséhez is.

„A közmunka, hogy ez itt a közintézményekben is megvalósul, ennek a pozitív hozadéka, hogy a romák és nem romák egy helyen dolgoznak, megismerik egymást [...] Nagyon sok sztereotípiát okafogyottá vált. [...] Sokat segített az együtt munkálkodás, az iskolában is vannak roma hölgyek, ha nem lennének itt, nem tudtuk volna őket megismerni. Nagyon sok, remek roma embert ismerhettem meg”. (47 éves férfi, pedagógus)

2. Ahogy a tanulmány első részében is látható, a kisvárosban számos olyan közintézmény működik, melyek kialakítása és fenntartása nem tartozik a helyi önkormányzatok kötelező feladatkörébe, hanem az elérhető – döntően európai uniós – forráslehetőségeket becsatornázva, helyi szükségletek és igények kielégítését célozzák. Ilyen intézmény a szegregátumban

lévő, a korábbiakban már említett közösségi ház, amelyet a szegregáció felszámolását célzó, komplex telepprogram keretében alakítottak ki és működtetnek. Az intézményben a mosási és tisztálkodási lehetőségek mellett, a korábbiakban tanoda is működött, melynek az újraindítását tervezik. Emellett számos fejlesztő jellegű foglalkozást tartanak roma gyerekeknek, továbbá mentorprogram, valamint az iskola, a gyerekek és a szülők kapcsolatát erősítő program is működik. Mindezek mellett 48 családdal állnak szoros kapcsolatban, és segítik őket a szociális munka eszközeivel. Ottjártunkkor pedig éppen egy zöldségtermesztésre helyet adó üvegházat alakítottak ki.

Szintén e településrészen működik egy kifejezetten roma közösségi ház, amelyet egy roma származású interjúalanyunk vezet (42 éves nő), s ahol a helyi romáknak nyújtanak képzési lehetőségeket, vagy éppen segítséget ügyeik intézésében.

A művelődési ház mellett, működik egy olyan kisebb közösségi intézmény, amelyhez külterületi edzőpálya is tartozik. Az intézményben átlagosan havonta kétszer kisebb kulturális foglalkozásokat, továbbá – szinte folyamatosan – kompetenciafejlesztő és szaktanfolyamokat is tartanak.

Működik egy hagyományőrző „civil ház”, amely részben a helyiek összefogása és munkája által jöhetett létre, s ami helyet biztosít a különböző egyesületek programjainak, sőt, emellett a piacnál jelentősen alacsonyabb bérleti díj fejében – 2019-ben 10.000 Ft/nap áron - helyi magánrendezvényeknek (pl. esküvő, ballagás, születésnap megünneplése, stb.) is.

Ezen intézmények közös jellemzője tehát, hogy valós és jelentős szükségletekre és igényekre épülve nyújtanak szolgáltatásokat, programokat a helyiek, nagyobb hagyományőrző kulturális rendezvények esetében pedig ennél jóval szélesebb kör számára. Ugyanakkor – interjúalanyaink elmondása, valamint Szabó (2019: 199) kutatásai alapján – további közös jellemzőjük annak az értékrendszernek a közvetítése, amelynek középpontjában egymás elfogadása, a különböző etnikai részközösségeken átívelő összetartozástudat erősítése áll. Ezzel kapcsolatban Szabó Henriett (2019: 179) a következőket fogalmazta meg: „A kutatás során felvett interjúkban szinte minden megkérdezett közösségvezető a

tevékenység demonstratív jellegére vonatkozó utalásokat fogalmazott meg. Csoportja munkájának a helyi társadalom felé történő megmutatását és felvállalását tevékenységük általános lényegi elemeként hangsúlyozták. Többen a »kiállítás« kifejezéssel élve írták le, hogy mit jelent a munkájukban képviselt érték- és normarendszer demonstratív felvállalása a programok, előadások és rendezvények alkalmával. A »kiállítás« egyrészt a saját kisközösség összetartozás-tudatának a megélésére lehetőséget jelentő nyilvános alkalom. A táncegyüttesben az oláh és romungró fellépők produkciója, a magyar és romungró egyesületi tagok élelmiszercsomag osztása vagy az oláh cigányok és magyarok közös főzőalkalma mind olyan tevékenységformák, amelyek az etnikai határok rendszeres átlépési gyakorlataként funkcionálnak. Ebből következik, hogy a nagyecsed-i helyi kulturális szerveződések munkáját demonstráló »kiállítás« a település egész társadalma felé közvetíti azt a megformálódóban lévő transz-etnikus ethoszt, ami egyúttal a történetileg kialakult etnikai csoportközi opozíció meghaladására ösztönöz.” Vagyis a kiépült intézményrendszer, s az ezáltal megvalósuló aktív közösségi élet jelentősen hozzájárul a különböző etnikai részközösségek közötti társadalmi távolságok csökkenéséhez, a kölcsönös elfogadás erősítéséhez. Igaz, Szabó (2019) megjegyzi azt is, ez a hatás (jelenleg?) még csupán az egyes intézményekhez kötődő közösségeken belül érvényesül erőteljesebben.

Végül megjegyzendő, hogy e szerteágazó intézményrendszer számos helybelinek biztosít állás, s még többnek közfoglalkoztatási lehetőséget.

3. A hazai és a nemzetközi tapasztalatok egyaránt azt mutatják (MMSZ, 2020), hogy a hátrányos helyzetű csoportok, közöttük a hátrányos helyzetű romák életkörülményeinek a javítására irányuló, deszegregációs és felzárkóztató programok csakis akkor lehetnek valóban eredményesek, ha e tevékenységben a közszféra különböző szereplői, az egészségügyi dolgozók, a szociális szakemberek és a pedagógusok is együttműködnek. Az eredményesség további feltétele, hogy a beavatkozások során – az életvilág központú szociálpedagógiai tanácsadás elveinek megfelelően (Thirsch in Sárkány, 2011) – a szakemberek a sikeres iskolai, munkahelyi előmenetelhez, valamint a sikeres családi élet megszervezéséhez szükséges olyan tudások, képességek elsajátításában is segítséget nyújtanak

e hátrányos helyzetű családok tagjainak, melyeket rendszerint a családi szocializáció során, generációról-generációra való hagyományozódás útján sajátítunk el. Vagyis ezek a szakemberek nem „csupán” szakmai típusú beavatkozásokat valósítanak meg, hanem „jelen vannak” a segítettek életében, s igyekeznek a korábbi családi szocializáció hiátusaiból eredő gondok kezelésében is részt vállalni. A helyben szerzett, részben a korábbiakban már ismertetett tapasztalatok, információk alapján e tekintetben a helyi közoktatási intézményekben jelentős változások történtek. A pedagógusok elsődleges és első, még a tantervi oktatási tevékenység megkezdése előtti feladata a sikeres iskolai előmenetelhez, s a majdani sikeresebb élethez szükséges ismeretek átadása, képességek fejlesztése. (MMM, 2021)

A közfoglalkoztatás jellemzői és hatásai

A jelentős mértékű helyi közfoglalkoztatás a hátrányosabb helyzetű helyi csoportok, ezen belül jelentősebb arányban a helyi romák helyzetét, s emellett – ahogy arról a korábbiakban már szó esett – a roma-nem roma együttélés feltételeit is javító intézkedések körébe sorolható. Ugyanakkor e meglehetősen kiterjedt mértékű közfoglalkoztatás megítélése, mely keretében 2019-ben 413 főt alkalmaztak,⁷¹ a megkérdezett helyiek szerint és tudományos, elemzői szempontból vizsgálva (Pirisi, 2018) egyaránt kettős. A már a két világháború közötti időszakban megvalósított, alapvetően szociális alapú közfoglalkoztatási programok közül azok voltak kedvező hatásúak, amelyek keretében a résztvevők hasznos, produktív munkát végezhettek, ami a megélhetésük mellett, az önbecsülésüket is szolgálta, s amelyek gyakran átvezettek a piaci munka világába. Példának okáért a felesleges „ínségdombok összehordása” nem tartozott e körbe. (Ferge, 1986) A közmunkának a megélhetés legalább minimális mértékű biztosítása mellett, ma is célja, hogy erősítse az abban résztvevők munkavégzéshez szükséges képességeit, növelje önértékelésüket, ezáltal

71 Összehasonlításképpen: a Nagyecsednél ötször nagyobb lélekszámú Hajdúböszörményben, ahol ugyancsak megfigyelhető, hogy romungrók és egy akkulturálódott oláh közösség, mintegy 3000 roma ember él együtt szegregátumi környezetben, a közfoglalkoztatottak száma 2019-ben alig haladta meg a 300 főt. (A helyi önkormányzatok adatközlése, 2019).

kezdeményezőkézségüket. Fontos alapelv, hogy ez a foglalkoztatási forma csak ideiglenes lehetőségként, egyfajta szükségmegoldásként szolgáljon, és hosszabb távon vezesse át a benne résztvevőket a piaci munka világába. E követelményeknek a Nagyecseden alkalmazott gyakorlat részben felel meg. Egyrészt valóban vannak értelmes és produktív munkák, a korábbiakban bemutatott intézményekben megvalósuló munkakörök mellett, ide sorolható a helyi növénytermesztés, melynek termékei elsősorban a helyi közétkeztetésben hasznosulnak, valamint a térkögyártás is. Ugyanakkor a közfoglalkoztatottak aránytalanul nagy száma miatt, az egyes, kisebb méretű közintézményekben, példának okáért a közösségi házban, a civil házban, 10, 15 közfoglalkoztatott végzi egy-két ember takarítási, vagy éppen kertgondozási munkáját. Helyi szinten gyakorlatilag – legalábbis részben – az egykori szocialista társadalmak „kapun belüli” munkanélkülisége (Andorka, 1997) valósul meg, sokkal szélsőségesebb formában. Csakhogy ezen alkalmazási mód, melyben egy-egy dolgozóra meglehetősen kevés munka esik, s ahol így a foglalkoztatási, példának okáért a jelenléti szabályok is nagyon rugalmasak, döntő többségében, néhány esettől eltekintve nem készít fel, s így nem is vezet át a piaci munka világába. *„Így ez a fajta közmunka nem integrálja őket vissza a munkaerőpiacra. Itt rekednek tartósan ebben a helyzetben.”* (42 éves férfi, szociális munkás)

Joggal vetődik fel kérdésként, hogy a gyakran alacsony önbizalommal küzdő, a változtatástól, az új körülményektől az átlagosnál is jobban tartó hátrányos, vagy halmozottan hátrányos helyzetű lakosságnak legalább egy részét nem éppen a közmunka tartja-e vissza egy piaci munkalehetőségtől, s ezáltal egy jóval kedvezőbb jövedelmi helyzet és életkörülmény kialakításától. Ahogy az egyik megkérdezett szociális munkás fogalmazott: *„Kérdés, hogy vajon nem »szegregál-e« a szegregátumban lévő közösségi ház, mert a romák fel sem mennek a központba, itt kérnek segítséget ügyeik intézésében, ide jönnek a helyi gyerekek programokra, aki teheti, ide kéri magát a közmunkára is.”* (42 éves férfi, szociális munkás)

Ugyanakkor a megkérdezett közmunkások többsége – kiemelve, hogy a fizetés nagyon alacsony – kedvezőnek ítéli e lehetőséget, sőt, többen a gyermeknevelés mellett ezt látják egyetlen reális foglalkoztatási módnak. Mindez legalább részben abból is eredhet, hogy a roma családok jelentős részében, még a kérdezettek szülei esetében is, a nők kizárólagos feladata a gyermeknevelés és a házimunka volt, amelyek végzését ma is nehezen tartják „egy teljes (piaci) állásban végzett munkával” összeegyeztethetőnek.

„Itt egy családosságnak csak a közmunka jöhet szóba, mert a gyerekeket óvodába kell hordani, ha beteg, otthon kell maradni vele, és ezek a közmunkában nem gondok, ezeket megengedik. Ez az egy jó a közmunkába.” (26 éves, romungró nő)

„Aztán boltba dolgoztam itt Ecsedbe, de vasárnapon kívül minden nap kellett dolgozni, még ha beteg volt a gyerek, akkor se engedtek el és csak 70 ezret fizettek [...] Így a második gyerek után, a GYES után, közmunkás lettem. Egy kisgyerekes szülőknél, ha nincs segítsége, nem tudják megoldani, hogy elmenjenek gyárba dolgozni. [...] csak a közmunka marad.” (24 éves oláh cigány nő)

A társadalmi integráció erősítését gátló tényezők

Az egyes etnikai részközösségek, különösen a romungrók térbeli elkülönülése mellett, a helyi integrációt leginkább akadályozó tényezőnek a megkérdéztet helyiek jelentős része azt tartja – amely nézetet a vonatkozó kutatási eredmények, s az ehhez igazodó oktatási szegregációt tiltó jogszabályi rendelkezések (2003. évi CXXV. tv.) is alátámasztják – hogy a korábban egységes általános iskolai rendszer ma már két részre, „elit” és „gettó” iskolára bomlott. A korábbiakban említett pedagógusi munka is csak részben tudja kompenzálni azt, hogy a jobb és rosszabb helyzetű, utóbbi esetben többségében roma származású diákok ma már nem közös intézményben szocializálódnak, így kevéssé van módjuk megismerni és elfogadni egymást, és kevéssé tudnak tanulni egymástól. Az elkülönülés eredményeképpen a kedvezőtlenebb családi körülmények közül érkező, a helyi pedagógusok beszámolóitól az iskolai tanulásra rendszerint kevésbé motivált gyerekek⁷² nem láthatnak példát az iskolai tanulásra való pozitív viszonyulásra sem. Fontos kiemelni azonban, hogy a diákok elkülönítése nem etnikai alapú, a helyi egyházi iskolába, ahová sikeres felvételt követően, és bizonyos egyházi szabályok követése esetén kerülhetnek be a gyerekek, járnak roma származású tanulók is - példának okáért a fókuszcsoport interjú keretében megkérdéztet végzős gimnáziumi osztályában 12 főből ötven voltak roma származásúak. Ugyanakkor a felvételi rendszer, és bizonyos hitéletbeni szabályok előírása – amely egyházi intézmény esetében magától

72 Hiszen szüleik is gyakran kudarcként élték meg az iskolai éveket, ezáltal némiképp negatívan, esetenként elutasítóan viszonyulnak az iskolához, a tanulásához.

értető – mégiscsak azt eredményezi, hogy az egyházi intézménybe nagyobb arányban jobb helyzetű nem roma és oláh cigány gyerekek járnak, amely családokra a hitélet gyakorlása is nagyobb arányban jellemző, mint a romungró családokra. Eközben az állami iskola tanulóinak döntő többsége, az intézmény igazgatója által közölt adatok alapján a 243 diák 90%-a halmozottan hátrányos helyzetű, döntően romungró családokban nevelkedik. Vagyis e folyamatok hatására – legalábbis részlegesen – mégiscsak kialakul egyfajta etnikai szegregáció is, ami gátolja az etnikai részközösségek, különösen a romungrók és a másik két közösség közötti kapcsolatokat javulását, a kölcsönös elfogadás erősödését.

„Gyerekkoromban egy iskola volt, egy iskolába jártunk, mindenki megismerhetett mindenkit, mindenki barátkozhatott mindenkivel [...] Csak később hozták létre a református iskolát, ahol felvételi van. Ez lett az elitiskola. Az állami iskola, ahová romák járnak többségben, az a gettóiskola. Régen többet átjártak a gyerekek beszélgetni, játszani egymáshoz, mára ez nagyrészt elmúlt [...] Most már inkább a baráti, rokon kapcsolatokat tartják csak az emberek.” (36 éves nő, közművelődési szakember)

„Szükség van a kapcsolatépítő programra, amelyben a feladat a kapcsolat erősítése a szülők, az iskola, a tanár és a gyermek között [...] Azért is fontos, mert a két iskola miatt megszűnt a húzóerő az állami iskolából azzal, hogy a jobb képességűek átmentek a másik iskolába.” (42 éves férfi, szociális munkás)

Kérdések, feladatok Kisköre, Tiszalök, Hajdúdorog és Nagyecséd településeken végzett kutatásokhoz kapcsolódóan

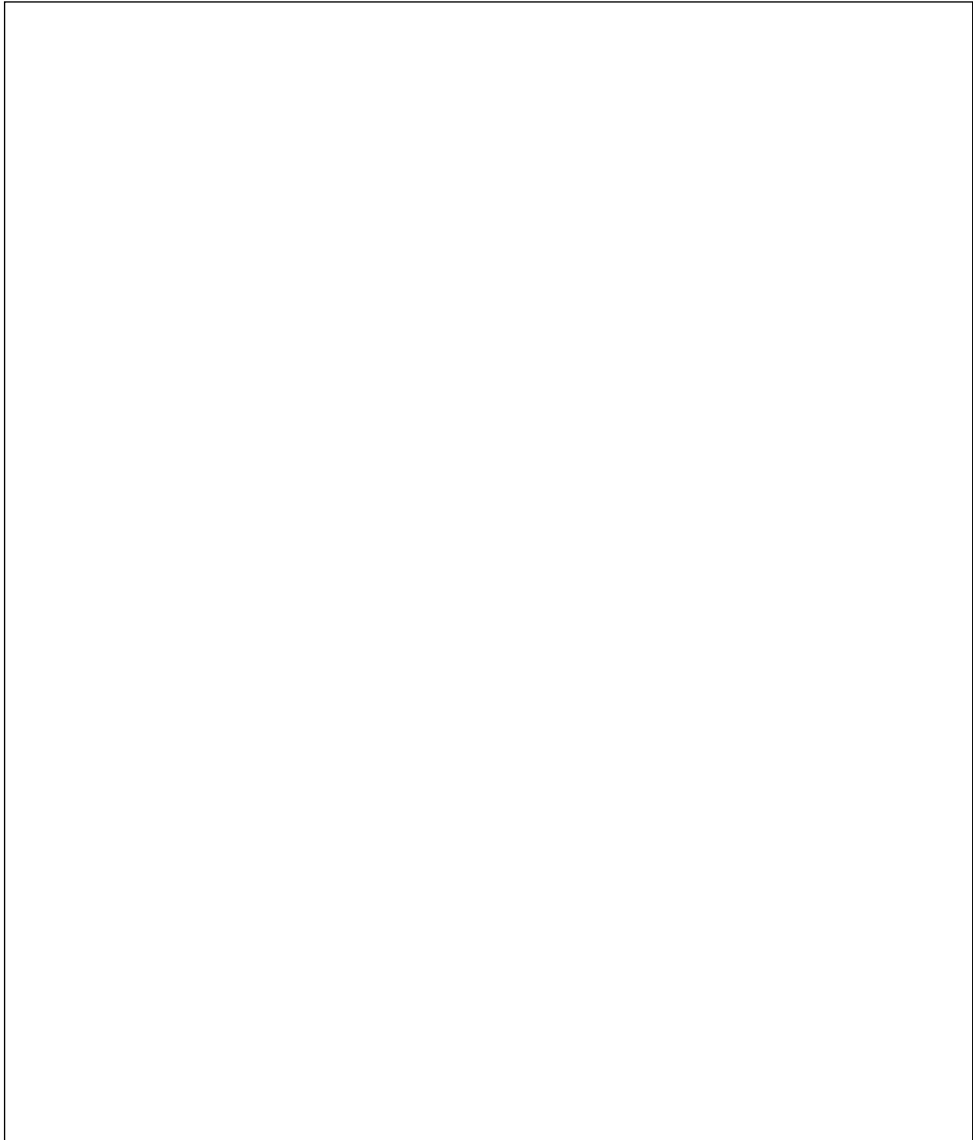
1. Az alfejezet települései közül válasszon ki kettőt, és ismertessen egy-egy olyan meghatározó múltbeli történet, tényezőt, amelynek napjainkban is hatása van a település életére, az itt élők attitűdjére! Választását indokolja is!

2. Az alfejezetben szereplő települések kapcsán gyűjtse össze azokat a segítő beavatkozásokat, amelyek hozzájárulnak/hozzájárultak a hátrányos helyzetű helyi lakosság, kiemelten a hátrányos helyzetű romák életkörülményeinek és életlehetőségeinek javításához!

A large empty rectangular box with a thin black border, intended for the user to list and describe the interventions that have contributed to the improvement of living conditions for the disadvantaged population, particularly for Roma people in disadvantaged areas.

3. Gyűjtsön össze és ismertessen olyan beavatkozásokat, programokat, amelyek célja a hátrányos helyzetű romák életkörülményeinek és életlehetőségeinek javítása lenne, de e tekintetben nem, vagy csak minimális eredményt sikerült elérni! Ismertesse a sikertelenség okait is!

4. A helyi szociális munkát az önkormányzati/állami szolgáltatások, programok esetében a klasszikus, feladatközpontú beavatkozás jellemzi. Ugyanakkor Hajdúdorogon a görögkatolikus egyház életvilágközpontú szociális munkát végez. Ismertesse e beavatkozástípusok fő jellemzőit! (A tanulmánykötetben szereplő információk mellett ehhez ajánlott további szakirodalom: Soós Zsolt (2018): Szociális esetmunka. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.)

5. Melyek a fő okai annak, hogy a feladatközpontú beavatkozás többnyire eredménytelennek bizonyul a hátrányos helyzetű családok esetében? Mely okok miatt preferálják az önkormányzati/állami fenntartású intézményekben mégis ezt a beavatkozási formát?

6. Gondolja végig és összegezze, mely önkéntes munkában végzett tevékenységekkel lehetne segíteni a hátrányos helyzetű családokat egy kistelepülésen! Csak olyan tevékenységeket írjon le, amelyben egy kistelepülésen élő egyetemi hallgató is részt tudna venni!

HOSSZÚPÁLYI⁷³

A helyi közösségi életet meghatározó tényezők

A helyi közösségi életet, annak intenzitását, ezáltal az ott élők közötti kapcsolatok erősítését számos tényező befolyásolhatja. E tényezők közül meghatározó lehet a különböző csoportok településen belüli lakóhelyi elkülönülése, a helyben születettek és felnevelkedettek aránya, amely gyakran meghatározza a településhez való kötődést, ezáltal a helyi közösségi életbe való bekapcsolódásra, sőt, a helyi közösségi élet alakítására való motiváció fokát is. Ebből következően az alábbiakban e kérdésköröket részletesebben ismertetjük.

A közösségi kapcsolatok és a közösségi élet jellemzői, a közösségi életet meghatározó tényezők Hosszúpályiban

A közel 6000 lakosnak otthont adó Hosszúpályi (KSH, 2021) Hajdú-Bihar megyében, az ország második legnagyobb városától, Debrecentől mindössze 18 kilométerre fekszik. A megyeszékhellyel való szoros kapcsolatot erősíti a kiépült tömegközlekedés, mely interjúalanyaink elmondása szerint sűrű, és a helyi igényekhez igazodó buszközlekedésben realizálódik. Ezáltal Hosszúpályiból könnyen elérhetőek a debreceni munkahelyek, az oktatási, az egészségügyi intézmények, a magasabb szintű hivatalok, és természetesen a magánszolgáltatók és a szórakozási lehetőségek is, ugyanakkor a faluban a megyeszékhelyhez képest „[...] *harmadáron lehet családi házat vásárolni.*” (70 éves férfi, nyugdíjas)

A település közszolgáltatásokkal való ellátottsága alapvetően megfelel a méretének. Egységes óvoda és bölcsőde, általános iskola, háziorvosi és védőnői szolgálat, család- és gyermekjóléti szolgálat, elsősorban a helyi időseket segítő

73 A kutatás időpontja: 2021. A kutatásban résztvevő hallgatók: Balogh Apor, Zagyi Csenge, Szűcs Nikolett.

egyesített szociális szolgáltató központ, művelődési ház és könyvtár is működik a községben. Települési sajátosság ugyanakkor, hogy Hosszúpályiban 60 férőhellyel roma kisebbségi óvodát is működtetnek.

E kiépült intézményrendszer, talán még inkább a területi elhelyezkedés adta lehetőségek vitathatatlanul szerepet játszanak abban, hogy ellentétben a régió kisebb falvaival és városaival, ideértve az általunk feltérképezett települések többségét, Hosszúpályi a rendszerváltás időszakától számítva jelentős, évtizedenként közel öt százalékpontos pozitív vándorlási egyenleggel rendelkezik. A belső vándorlás mellett, a szintén pozitív természetes szaporodás is szerepet játszik abban, hogy a falu népessége 1990 óta (4989) közel ezer fővel, 5905 főre nőtt. (KSH, 2021)

Lakosság összetétele, lakókörzetek

A lakosság összetételét tekintve a helyiek hozzávetőlegesen 1700-1800 főre, vagyis mintegy 30%-ra becsülik a romák arányát. Ugyanakkor a gyerekek körében ez az arány relevánsan magasabb, példának okáért a roma gyerekek arányát a helyi nem roma nemzetiségű óvodákban is 50% körülire becsülte a megkérdezett óvodapedagógus. Fontos azonban kiemelni, hogy a helyi roma közösség is szegmentált. A helyi oláh cigányok normarendszere jelentősen igazodik a nem romák többsége által követett normákhoz. E roma közösség nagyrészt egy tömbben, a romungróktól elkülönülten él. Interjúalanyaink szerint az oláh cigányok integrálódtak a nem roma közösséghez, meglehetősen gyakoriak az oláh cigányok és a nem romák közötti házasságok, s a két közösség tagjai közötti szorosabb, baráti kapcsolatok is, amely azonban inkább a gyerekek és a fiatalok körében jellemző.

- *„Van egy jó tanuló roma kislány, és magyar családból való a barátnője, és az sem számít, hogy ő elit családból származik, míg a roma kislány egy szegényebből.”* (lelkész, 63 éves férfi)
- *„Róluk az ember nem gondolja, hogy romák. [...] Még az iskolából megmaradt a jó kapcsolat, nem megyünk el úgy egymás mellett, hogy ne állnánk meg beszélgetni.”* (25 nő, munkanélküli)
- *„Velük van ismeretség, ugyanúgy megállunk beszélgetni [...] nem látok ebben különbséget.”* (30 éves férfi, gépkocsivezető)

A romungrók – akik a helyi cigányság többségét alkotják – két további közösséget képeznek. A falu központjához közelebb, részben a nem romák között élő romungrók az oláh cigányoknál képzetlenebb, szegényebb közösséget alkotnak, s körükben már nem jellemző a vegyes házasság. Ugyanakkor a helyi szabályok, normák legalább részleges követése jellemző e közösségre. A romák e csoportja és a nem romák között interakciók és konfliktusok is kevésbé vannak.

A más településekről a szocializmus időszakában a homoktelepi szegregátumba telepített romák és utódaik Hosszúpályitól gyakorlatilag elkülönülten, mérhetetlen nyomorban élnek. A házakban nincs fürdőszoba és vízöblítéses WC, a betört ablakok neylonnal fedettek, az itt élők jelentős része az általános iskolát sem fejezte be, s döntően közmunkából, vagy segélyekből, támogatásokból próbálnak boldogulni. Jellemző a korai, tizenéves korban kialakított élettársi kapcsolat és gyermekvállalás. A kilátástalannak tűnő helyzetben gyakoribbak a devianciák, különösen a designer drogok és az alkohol mértéktelen fogyasztása, az erőszakos cselekedetek, a vandalizmus és a lopások. A homoktelepiek szinte a helyi társadalmon kívül élnek, interjúalanyaink, köztük roma származásúak is, nem járnak ki a telepre, sőt, az itt élőkkel még a találkozást is próbálják kerülni. A teljes elkülönülés, a vélhetően ebből is származó előítéletek (Forgas, 2007), egymással szembeni negatív attitűdök, s a telepi romák frusztrációja gyakran okoz konfliktusokat a településen.

- *Ha csak elmész mellettünk, belédkötnek. [...] Próbálnak lehúzni, beszélgetnek.* (30 éves férfi, gépkocsivezető)
- *„Kötözködnek, heti szintű a balhé, rendőröket kell hívni. Szemben van egy italdiszkont, ott erősre isszák magukat és indul a balhé.”* (25 éves férfi, anyagbeszerző)

A községben azonban nem „csupán” a romák és nem romák egyes csoportjai különülnek el egymástól. A település Debrecenhez közel eső, az elmúlt évtizedekben kialakított részén zömében máshonnan beköltöző, a helyi átlagnál többségében jobb anyagi helyzetű „betelepülők” élnek. Az itt élő interjúalanyaink többsége azt fogalmazta meg, hogy a debreceni iskolák, munkahelyek okán a településen belül gyakorlatilag csak az ezen a településrészen élőkkel van kapcsolatuk.

- *„Igazából az itt élőkön kívül nincs kapcsolatom másokkal, nem szándékosan nincs, csak én nem járok fel a faluba.”* (23 éves lány, egyetemista)

- „Az időm 90%-át Debrecenben töltöttem, itt nem vagyok tagja semmilyen csoportnak. [...] Nem nagyon tudok mint mondani a településről, a központba egyáltalán nem járok fel. (23 éves férfi, futár)

Közösségi kapcsolatok, közösségi élet

A közösségi kapcsolatokra, a helyi közösségi életre számos tényező gyakorol hatást, melyek egyike a településhez való kötődés. E kötődés szintjét jellemzően befolyásolja, hogy az adott lakó helyben nőtt-e fel, ennek során alakultak-e ki kapcsolatai, barátságai az óvodában, az iskolában.

A települési lélekszám – nagyobb részben a pozitív vándorlási egyenleg miatt – jelentősen növekedett az elmúlt évtizedekben, vagyis számos, az elmúlt években, néhány évtizedben érkezett betelepülő él Hosszúpályiban. Interjúalanyaink elmondása alapján a népesség növekedése egyúttal jelentős mértékű népességcserével is együtt járt és jár.⁷⁴ A kérdezettek többsége vélekedett úgy, hogy Hosszúpályi a kisgyermekes, családi házra vágyó középkorúakat, valamint a Debrecenből kiköltöző nyugdíjasokat vonzza elsősorban, miközben a helyi fiatalság jelentős része elköltözik a községből. A kutatás során megkérdezett fiatalok többsége is nagyvárosban, döntően Debrecenben, Budapesten, a Dunántúlon vagy külföldön képzei el jövőjét. A lakosság cserélődése kapcsán egyik interjúalanyunk az alábbiakat fogalmazta meg:

„Most már nem is ismerünk a településen belül szinte senkit. Név szerint a szomszédokat ismerem, de könnyen frissül a környezet, innen a városba mennek, a városból pedig ide jönnek.” (45 éves nő, építési vállalkozó)

Ugyanakkor az, hogy valaki a településen született, önmagában nem feltétlenül eredményez kötődést. Ennek egyik fő oka vélhetően az agglomerációs, legalább részben „alvóközségi” lét, amely alapvetően befolyásolja a település, és az itt élők mindennapjait. A felnőttek többsége Debrecenben dolgozik, s ilyen esetben logikus, a mindennapi életet megkönnyítő lépés, hogy a szülők akár már általános iskolába is Debrecenbe járatják a gyermeküket, gyermekeiket. Ennek következtében személyes, baráti kapcsolatok is jellemzően ezen oktatási intézményekhez, áttételesen pedig Debrecenhez kötődően alakulnak ki. Ahogyan az egyik itt felnőtt, egyetemista interjúalanyunk fogalmazott:

74 A hólabda módszerrel megkeresett interjúalanyaink közül 9 fő, vagyis a kérdezettek majd fele „beköltöző”.

„Én csak óvodába jártam ide, nekem így itt egyáltalán nincsenek olyan kapcsolataim, mint például Milánnak, akik együtt feljártak a központba, együtt bándáztak. [...] Nekem nincs olyan kötődésem a településhez, az életem nem kötődik ide [...] gyerekként alig láttam belőle valamit, a buszmegálló, a bolt, meg a templom, ennyi.” (23 éves nő, egyetemista)

A fentiek okán ugyanakkor nem meglepő, hogy a településen felnőtt, óvodába, iskolába ide járó, itt dolgozó, személyes kapcsolatrendszerrel itt kialakított kérdezettek Hosszúpályi kifejezett előnyének tartják a „falusi jelleget”, az egymáshoz való odafordulást, az egymás segítségét, s a kapcsolatok hosszú távú fennmaradását.

- „Szerettem az itteni általános iskolát, nagyon jó volt a társaság, velük már óvodás korunktól együtt jártunk. Tíz-tizenkét évesen sokat csavarogtunk, együtt jártunk a központba. [...] deszkáztunk, na volt, akinek ez nem tetszett, de magától a polgármestertől kaptunk egy plasztikkártyát, hogy a falu közterein szabadon gördeszkázhatunk. [...] Ezeket a kapcsolatokat ma is ápoljuk, a mai napig legjobb barátom is e körből való. (25 éves férfi, anyagbeszerző)
- „Itt ha elindul az ember, már az utca végéig ketten megállítják, nem megyünk el egymás mellett. Ebben sokkal jobb, mint Debrecen.” (45 éves nő, szociálpedagógus)
- „Nagyon nagy előny, ha itt nőttél fel, itt élsz, dolgozol, akkor megismernek, és ha akarsz valamit csinálni, akkor könnyű elintézni, könnyű segítséget kapni benne.” (25 éves férfi, anyagbeszerző)

A településre később betelepülő, iskolába már Debrecenbe járó kérdezetteink helyben nem, vagy kevésbé rendelkeznek ismeretségekkel, kapcsolatokkal, a helyi közösség mindennapjaiban is kevésbé vesznek részt.

Kutatásunk alapján a helyi közösségi aktivitáshoz jelentősen hozzájárul, hogy a településen 17, a helyi önkormányzat által is támogatott – jelentős arányban hagyományörző (néptánc, nótakör, stb.) – civil szervezet működik, igaz, ezek nagyrésze a helyi nyugdíjas közösséghez kapcsolódik. Emellett a kérdezettek több helyi közösségi programlehetőséget is felsoroltak (pl. falunap, az Anyák Napja és a Gyermeknap közösségi megünneplése, a Labdarúgó Európa Bajnokság közös nézése, stb.). Ezeknek a lehetőségeknek a megítélése is

némiképp kettős, a településhez erősebben kötődők úgy vélik, a falu nagyságához mérten számos közösségi program elérhető, többféle szervezet működéséhez kapcsolódhatnak be a helyiek. Az e körbe sorolt kérdezettek többsége részt is vesz helyi rendezvényeken, ami a helyi kapcsolatokkal nem, vagy kevésbé rendelkezőkre nem jellemző. Ugyanakkor mindkét csoportba tartozók kihangsúlyozták, hogy a programok többsége az időseket, vagy a gyermekes családokat célozza, a fiataloknak helyben kevésbé vannak programlehetőségek.

Az egyes etnikai és társadalmi csoportok korábbiakban részletezett elkülönülése szintén befolyásolja a közösségi kapcsolatokat, sőt, a helyi közösségi életet is. Ehhez kapcsolódóan a település mindennapi életében aktívan részt vevő helyiek szinte mindegyike kiemelte, hogy a közösségi életet, egy színvonalasabb szórakozóhely, vendéglátó egység működtetését, színvonalasabb és nyugodt mederben zajló falunap tartását,⁷⁵ de akár a központban való beszélgetést is nehezíti, esetenként ellehetetleníti a helyi romák egy csoportjának az agresszív viselkedése.

- *„Régen jelentős program volt a falunap, nevesebb előadókat hívtak. [...] Viszont mára a romák vették át a falunapot, nem romák már kevesen járnak, olyan lett, mint egy nagy roma buli.”* (26 éves férfi, egyetemista)
- *„A szórakozásra nincsen semmilyen lehetőség. Itt nagy százalékban romák élnek, akik ellehetetlenítik a települést. [...] Ellehetetlenítik, ha nyitnak egy sörözőt, egy pubot azzal, hogy nem tudnak viselkedni, kötözködni, és így előbb-utóbb mások nem mennek oda, és be kell zárni.”* (25 éves férfi, anyagbeszerző)

A fentiek rámutatnak arra, hogy a településen a különböző csoportok egymástól való elzárkózása, a halmozottan hátrányos helyzetű romák szegregálódása nem „csupán” rájuk, hanem a közösség egészére nézve negatív hatású lehet. E csoportba tartozók jelentős ismeret és képességhiányokkal küzdenek, elkülönülten, a többségitől részben eltérő normákat követve élnek. Az életkörülmények, életlehetőségek javítására vonatkozóan így pozitív példákat is kevésbé láthatnak. Helyi szinten e problémát több megkérdezett is látja, s részben a roma nemzetiségi óvoda 2005. évi megnyitásával és működtetésével elindult

75 Amely rendezvényről az elmúlt években a romák számának, arányának növekedésével a nem romák szinte eltűntek.

a roma gyermekek célzott segítése. Ugyanakkor a gyermekek szociális környezetének, vagyis a felnőtt családtagoknak az életvilág központú (Soós, 2018), jelenlét típusú (MMM, 2021) megsegítése nélkül, e beavatkozások vélhetően csak részleges eredményeket hozhatnak.

- *Van annyira leszakadó réteg, akiknél egy hétvége miatti kimaradás az oktatásból is nagy visszaesést jelent a gyerek életében. Vannak olyan gyermekek is, akik teljesítményszintje jelentős mértékben visszaesett a pandémia alatt. (63 éves lelkész, hittantanár)*
- *„A sporttal lehet terelgetni a roma gyerekeket. Nincs nekik play station, HBO, hanem kicsapják őket egy labdával az utcára, így nagyon jó képességek alakulnak ki náluk a focihoz. Nincs is gond a többséggel 13-14 éves korig, de később elkallódnak. 14 éves koruktól jönnek a könnyűdrogok, az alkohol, a cigaretta [...] és 16-17 évesen már gyerekük lesz [...] Azért van, mert az utcán nőnek föl, nincs szülői kontroll, azt tesznek, amit akarnak [...] és hát a környezetben is ezt a példát látják csak.” (48 éves férfi, vállalkozó, labdarúgó edző)*

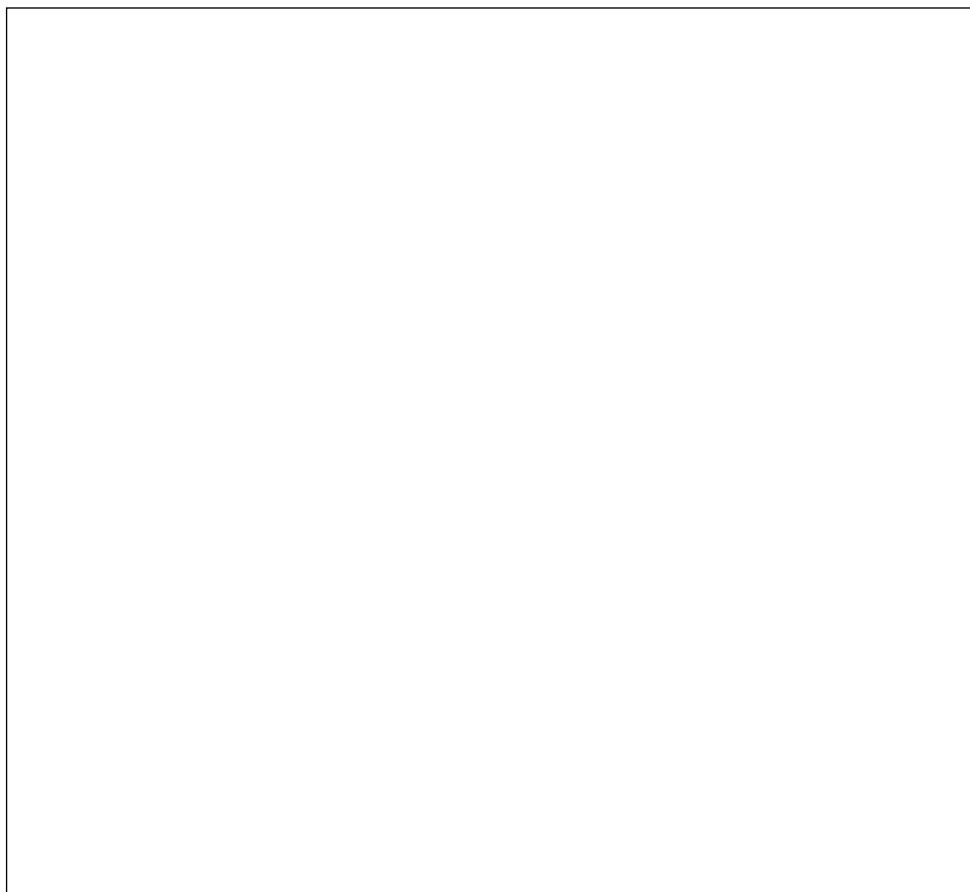
Konklúziók

Hosszúpályi elsősorban az oda betelepülők, az iskoláskortól Debrecenhez kötődők körében tekinthető alvótelepülésnek. A községben felnőtt fiatalok, középkorúak és idősek részt vesznek a helyi közösségi életében. E körben jellemzőek a tönniesi⁷⁶ értelemben vett falusi jellegű, meleg és szolidarisztikus kapcsolatok. Ugyanakkor e kapcsolatok alapvetően a település régebben kiépült részein élő nem romák, illetve a helyi oláh cigány közösség tagjai között, valamint a romungró közösségeken belül léteznek. A területileg és társadalmilag egymástól elkülönülő csoportok között viszont jellemzően nincsenek élő kapcsolatok, interakciók, ami számos, a korábbiakban említett negatív hatást gyakorol a hátrányos helyzetű helyi romákra, s a helyi közösség egészére. A fent említett életvilág központú szociális segítségnyújtással vélhetően jelentősen javíthatnának a hátrányos helyzetű roma családok, s ezáltal a helyi közösség egészének mindennapjain.

76 Tönnies (in Gosztonyi, é.n.) szerint az optimális helyi közösség feltétele, hogy az valóban „közösségként” működjön, a lakosok között legyenek „élő” kapcsolatok, szükség esetén számíthatassanak egymásra, s a közösség képes legyen összefogásra és saját érdekei hatékony érvényesítésére is.

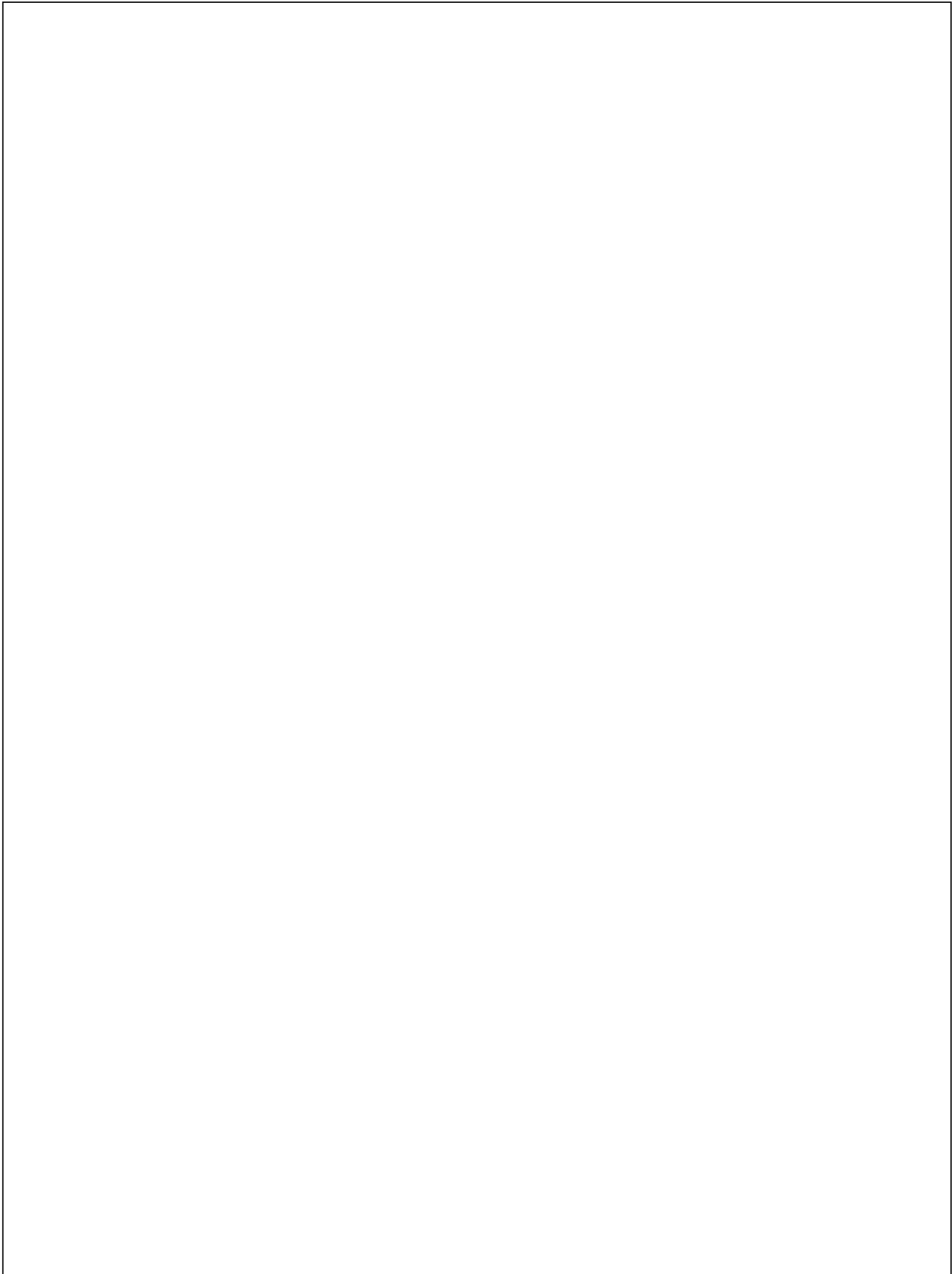
Kérdések és feladatok a Hosszúpályiban végzett kutatáshoz kapcsolódóan

1. Tönnies (in Gosztonyi, é.n.) nézeteivel ellentétben napjainkban, különösen a közlekedés, még inkább a digitalizáció rohamos fejlődésével, a „virtuális közösségek” kialakulásával egyre jelentősebb azoknak az aránya (több interjúalanyunk is így vélekedett), akik csupán egy megfelelő infrastrukturális háttér megteremtését, a helyi intézményeknek az egyénekre és családokra koncentráló, hatékony és humánus működtetését várják el a településtől, annak vezetőitől. Úgy vélik, a közösségekhez való kapcsolódás nem feltétlenül helyi szinten kell, hogy megvalósuljon, s ennek megoldása – érdeklődési körükhöz, munkahelyükhöz, stb. kapcsolódóan – az egyének, a családok feladata. Gyűjtsön érveket a tönniesi, és az ezzel ellentétes nézetrendszer mellett, és azokkal szemben!

2. Napjaink jelentős kérdése, mennyiben tekinthetőek a „virtuális közösségek” valódi közösségnek. Ismertesse, milyen előnyeik és hátrányaik vannak a hagyományos közösségekhez képest!

3. Soroljon fel olyan tényezőket, amelyek növelhetik, s olyanokat, amelyek csökkenthetik egy erős, összetartó települési közösség kialakulását és tartós fennmaradását!

4. Gondolja végig és összegezze, mely önkéntes munkában végzett tevékenységekkel lehetne hozzájárulni egy kistelepülési közösség megerősítéséhez! Csak olyan tevékenységeket írjon le, amelyekben egy kistelepülésen élő egyetemi hallgató is részt tud venni!

NYÍRVASVÁRI⁷⁷

A településmegtartó erő növelésének eszközei Nyírvasvárban

Nyírvasvári Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a járásszékhelytől, Nyírbátortól mindössze néhány kilométerre fekszik, az oda való napi ingázás így akár kerékpárral is megoldható. A járásszékhellyel való szoros kapcsolatot erősíti a helyi igényekhez igazodó buszközlekedés is. Ezáltal Nyírvasváriból könnyen elérhetőek a nyírbátori munkahelyek, az oktatási, az egészségügyi intézmények, a magasabb szintű hivatalok, és természetesen a magánszolgáltatások és a szórakozási lehetőségek is, ugyanakkor a faluban az ingatlanárak jelentősen alacsonyabbak, mint a járásközpontban.

A település közszolgáltatásokkal való ellátottsága a méretéhez képest átlagot meghaladó, bölcsőde, óvoda, általános iskola, háziorvosi és védőnői szolgálat, szociális gondozási központ, művelődési ház és könyvtár, emellett Biztos Kezdet Gyerekház és faluház is működik a községben.

A lakosságszám – ellentétesen a térség kistelepüléseinek többségével – a rendszerváltást követően növekedésnek indult, melynek üteme az elmúlt években gyorsult. E növekedés elsődleges mozgatórugója a bevándorlás, a környező településekről jelentős számban költöztek fiatalok az elmúlt években Nyírvasváriba. E folyamatok eredményeképpen a lakosságszám 1990-hez képest (1770 fő) több mint 10%-kal, 2001 főre növekedett 2021-re. (KSH, 2021)

77 A kutatás időpontja: 2021. A kutatásban résztvevő hallgatók: Peják Petra Evelin, Zagyi Csenge, Jung Gréta.

A település belső erősségei: a társadalmi viszonyokból és a közösségi programokból eredő erősségek

Nyírvasvári társadalmi viszonyait három etnikai részközösség együttélése határozza meg, interjúalanyaink szerint a lakosság 15-20%-át teszik ki a romák, akik között oláh cigányok és romungrók is vannak. Ugyanakkor kutatásunk, valamint Szabó Henriett (2020a, 2020b) korábbi vizsgálatai egyaránt arra az eredményre jutottak, hogy a két roma részközösség napjainkra a vegyes házasságok eredményeképpen szinte összeolvadt. E folyamat következménye, hogy a helyi romungrók számos oláh cigány hagyományt, normát – melyek egy része azonos a helyi többségi nem roma közösség normarendszerével – elsajátítottak. Interjúalanyaink szinte mindegyike a település erősségeként emelte ki, hogy a romák és a nem romák között nem jellemzőek a konfliktusok.

- *Itt a legjobb a roma – nem roma viszony, nem az jut eszükbe az embereknek, hogy tele van a falu romával. [...] Az osztályban 15-ből öten voltak nem romák, és tízen romák, úgy nőttünk föl, hogy nem volt különbség, ezt azóta is tartjuk. Mindegy, roma - nem roma, köszönünk egymásnak és beszélgetünk.*” (20 éves férfi, gyári munkás)
- *„A roma – nem roma kapcsolat nem konfliktusos, egész jól megférnek egymás mellett.”* (49 éves nő, pedagógus)
- *„Nem jellemző a konfliktus. Mindenki ismeri egymást, így meg tudják beszélni a problémákat. A sportegyesület elnöke foglalkozik a romákkal, ő fogja össze őket.”* (20 éves férfi, bolti eladó)

A fentiek azonban nem jelentik azt, hogy a roma és a nem roma közösség tagjai között általánosságban szorosabb kapcsolatok lennének, sőt, interjúalanyaink többsége azt fogalmazta meg, hogy a romák és a nem romák *„[...] békésen élnek egymás mellett.”* (23 éves nő, egyetemi hallgató) Ezen elkülönülést több jellemző is jól mutatja:

- *„A település jelenlegi etnikai térszerkezeti viszonyaiból jól következtethető és a helyiek emlékezetében fennmaradt ismeretekkel összhangban megállapítható, hogy a többségi magyar és a kisebbségi cigány közösség mindig elkülönülve élt.”* (Szabó, 2020a: 200)
- A romák és a nem romák között nem jellemzőek a vegyes házasságok.
- Interjúalanyaink beszámolóí alapján a köszönésen, a falubeli találkozásokkor megvalósuló kisebb beszélgetéseken túl, kevésbé jellemző, hogy

a romák és a nem romák közösen vesznek részt helyi közösségi rendezvényeken. Többen kiemelték, hogy a falunap mellett, kifejezetten a romáknak „Cigánynapot” is szerveznek Nyírvasváriban. E tekintetben kivételt jelent a helyi futballcsapat működtetése, melyben romák és nem romák „[...] együtt küzdenek a településért.” (23 éves nő, egyetemi hallgató) Ebből következően napjainkra a helyi futballmérkőzések a romák és a nem romák közös helyi közösségi programjává váltak.

Bár a békés egymás mellett élést többen kiemelték a település erősségeként, az elkülönülés a roma közösségre meglehetősen kedvezőtlen hatást gyakorol. Ahogy Szabó (2020a:207) fogalmaz: „[...] a helyi többségi magyar társadalom és a két lokális cigány közösség közötti kulturális távolság a disszimilációs folyamat következtében egyre növekszik. Disszimiláció alatt Yinger és Simpson azt a folyamatot érti, amely során az etnikai csoportok közötti társadalmi különbségek fennmaradnak és jól körülhatárolható módon elkülönülnek egymástól a szubkultúrákhoz kötődő részcsoportok.”

Ennek kapcsán fontos azt is megemlíteni, hogy kutatásunk megerősítette azt a Szabó (2020b) által is feltárt tényt, hogy a helyi romák többségének képzettsége messze elmarad a nem romákétól, továbbá a többség jövedelmi helyzete is meglehetősen kedvezőtlen. Fontos adat, hogy a kistelepülésen alkalmazott 170 (!) közmunkás döntő többsége roma származású.

Több interjúalanyunk azonban kiemelte azt is, hogy a helyi roma közösség nem tekinthető egységesnek, hangsúlyozták, hogy a közmunkában dolgozók többsége középkorú, miközben a fiatal romák egyre nagyobb aránya vállal munkát Nyírbátorban. E tekintetben kedvező hatást gyakorolt a helyi futballcsapathoz kapcsolódó közösségfejlesztő tevékenység, valamint a betanított munka végzéshez kapcsolódó bérek elmúlt időszakban tapasztalható exponenciális növekedése.

„A fiatalok közül sokan járnak a gyárba, mert 200 ezer forintot is meg lehet keresni, ami közel négyszer annyi, mint a közmunkásbér. [...] A fiatal romáknak is nagyobbak lettek az igényeik. De a szüleik már nem tudnak beszokni a három műszakba.” (55 éves férfi, polgármester)

A település belső erősségei - közösségi kapcsolatok, közösségi élet

„Itt valahogy jóval nagyobbak az igények a közösségi rendezvényekre. Itt mindig is, még gyerekkoromban is nagyobb közösségi élet volt, mint a környező falvakban. Nagyobb az igény a közösségi életre, aktivitásra. (56 éves férfi, jegyző)⁷⁸

A helyi jegyzőn kívül több interjúalany is kiemelte, hogy a nagyobb közösségi aktivitásnak jelentős, évtizedekre visszanyúló hagyományai vannak a településen. Vélhetően ennek az egyik oka a mai napig nagy tiszteletnek örvendő Vasvári Pál hagyatékának az ápolása, amelyhez kötődően rendszeresen szerveznek a helyi és környékbeli értelmiséget megmozgató rendezvényeket a községben.

A kistelepülésekhez viszonyítottan aktívabb közösségi élet másik fő oka, hogy nem csupán a helyi önkormányzat, hanem a görögkatolikus egyház és a „Vasváriak a Vasváriakért” civil szervezet is több közösségi rendezvényt szervez. Fontos tényező, hogy e szereplők egymással szorosan együttműködnek.

„Kiemelkedően sok program van, és szinte minden egyes program közös, az egyház, az önkormányzat és a civil szervezetek közösen szervezik. Például a Vasvári Napok, amit a Vasváriak a Vasváriakért Egyesület rendez meg [...] Kiemelkedően színvonalas előadások voltak, bár ez egy rétegprogram, mégis legalább 100 fő itt volt a rendezvényen [...] Távolabbi településekről is jöttek [...] Kilenc év alatt⁷⁹ nagyon sokat erősödött a közösségi szellem, s ennek az okát abban látom, hogy jó együttműködés van az egyház, az önkormányzat és az egyesületek között. Részt veszünk egymás programjain, segítjük egymást.” (49 éves férfi, lelkész)

A helyi közösségi életben jelentős szerepet tölt be a Nyírvasvári 16' FC futballcsapat. A falu legjelentősebb helyi vállalkozója néhány évvel ezelőtt döntött úgy, hogy megpróbálja a helyi fiatalok számára vonzóvá tenni a labdarúgást, s megpróbálnak jelentősebb megyei szintű sikereket is elérni. A csapatépítés társadalmi szempontból legjelentősebb eredménye, hogy a csapattagok között szoros, együttműködő kapcsolat alakult ki, ahogy több interjúalany megfogalmazta, a csapattagok kiállnak egymásért és a faluért, a társadalmi helyzetüktől, származásuktól függetlenül. Mindez a helyi lakosság egésze tekintetében

78 A kérdezett piricsei lakos.

79 A helyi lelkész kilenc éve költözött Nyírvasváriba.

jelentős pozitív hozzáadékkal jár, egy-egy focimeccsen a helyi romák és a nem romák együtt buzdítják a csapatot. E mérkőzések napjainkra „[...] *igazi közösségi rendezvénné váltak, többszázan vannak kint. A Nyírbátor Nyírvasvári meccsen kb. ezer ember volt kint.*” (23 éve nő, egyetemi hallgató)

A focicsapat helyi közösségben betöltött jelentős szerepét, a különböző helyi szervezetek valódi együttműködését jól mutatja a görögkatolikus egyház és a focicsapat kapcsolata.

„*Szoros együttműködés van a focicsapattal, volt, hogy az egész csapat eljött misére. Minden szezón elején megszentelem az öltözőt, így indul a szezón.*” (49 éves férfi, lelkész)

Ezen aktív közösségi élet nem „csupán” a helyi fiatalok jelentős részének a helyben tartása tekintetében bizonyul eredményesnek. Ezekre a programokra, a már említett Vasvári Napokra, a falunapra, a futballmérkőzésekre, a gyermekprogramokra a környező településekről is érkeznek résztvevők, nagyobb számban a fiatalabb korosztályokból, akik számára vonzó az aktívabb, nyüzsgőbb közösségi élet.

A település belső erősségei: a helyiek nyitottsága, befogadókészsége

Szinte minden interjúalanyunk kiemelte, hogy a település nagy erőssége, hogy a helyiek nyitottak, elfogadóak és segítőkészek. E jellemzők természetesen növelik a település vonz- és megtartóerejét.

„*Az ideköltözők is jól integrálódnak a falu közösségi életébe, mivel itt nyitottak az emberek. Egy befogadó település vagyunk, én úgy érzem.*” (49 éves nő, pedagógus)

A település belső erősségei: a települmérethez viszonyítottan kiépült helyi infrastruktúra

A korábbiakban már részletezett, átlagot meghaladó infrastrukturális ellátottság egy hosszabb, tudatosan tervezett folyamat eredményeképpen alakult ki. Ahogy a település jegyzője (56 éves férfi) fogalmazott:

„Itt másabbak az emberek és a vezetés. Például a település infrastruktúráját is céltudatosabban alakították, alakítják. Az emberi és vezetői hozzáállás is más.”

A kiépült közintézményhálózat a szolgáltatások mellett, jelentős számban munkalehetőségeket is biztosít, elsősorban a helyi lakosok számára. Az önkormányzat – 28 főállású munkatárs alkalmazásával – a falu legjelentősebb foglalkoztatója.⁸⁰

A települési működéstől független erősségek: elhelyezkedés, a járásközpont közelsége

Ahogy a korábbiakban arról szó esett, a járásközpont közelsége, ezáltal a munkalehetőségek, köz- és magánszolgáltatások, a szórakozási lehetőségek könnyű megközelíthetősége jelentős tényező a település vonz- és megtartóereje tekintetében.

A települési működéstől független erősségek: a Családok Otthonteremtési Támogatásának hatása

A település lélekszámát az elmúlt években jelentős arányban a beköltöző, már kisgyermekes, vagy gyermeket tervező fiatal családok, párok növelték. E tekintetben meghatározó tényező a Családok Otthonteremtési Támogatásának (16/2016, és 17/2016 Korm. rend.) és a Babaváró kölcsönnek (44/2019 Korm. rend.) a bevezetése, ami lehetőséget teremtett arra, hogy e fiatalok megvásárolják a már nem lakott, üresen álló házakat. E családok tagjainak többsége legalább szakképzettséggel és stabil jövedelemmel rendelkezik. Nyírvasváriban – ellentétben a megye több kisebb településével – nem jellemző, hogy hátrányos, vagy halmozottan hátrányos helyzetű családok vásárolnak ingatlanokat. Ennek az alapvető oka az, hogy bár a házak olcsóbbak, mint Nyírbátorban, ám a szabolcsi, szatmári kistelepülési házak árait jelentősen meghaladják még az

80 A helyi általános iskola közalkalmazott munkatársainak a munkáltatója napjainkban már az állam, így a 28 önkormányzati alkalmazotti körbe az itt dolgozók nem tartoznak bele, viszont a korábbiakban említett 170 közmunkás foglalkoztatásáról is a települési önkormányzat gondoskodik.

öregebb, felújítandó épületek is, így azok megvételéhez a támogatásokon felül önerő, vagy további, magasabb jövedelemhez kötött hitel is szükséges.

„A település egyre jobban fiatalodik. A szociálpolitikai kedvezményeknek köszönhetően itt maradnak a fiatalok, és 2-4 gyereket vállalnak, sőt még Nyírbátorból is kiköltöznek. Egyre többen költöznek ide, és a helybeliek sem költöznek ki. [...] Gyakorlatilag mára már szinte nem maradt a faluban olyan üresen álló ház, amelynek már meghaltak az idős tulajdonosai.” (49 éves nő, pedagógus)

Konklúziók

Egy település fejlődését jelentős mértékben meghatározza annak elhelyezkedése, megközelíthetősége, közlekedési adottságai. A helyi szolgáltatások és munkalehetőségek elérhetősége és minősége kapcsán, s ehhez kötődően a település jövőbeli kilátásai tekintetében általánosságban létezik egyfajta „települési egyenlőtlenségi lejtő”, a főváros, megyei jogú városok, közép- és kisvárosok, falvak sorrendiségében. (Andorka, 1997) Ugyanakkor egy nagyobb, prosperáló város melletti, e város szinte kertvárosának tekinthető falu, vagy egy eldugott szabolcsi, szatmári vagy akár nógrádi, borsodi stb. zsáktelepülés aligha sorolható egy kategóriába. Nyírvasvári példájából azonban az is jól látható, hogy egy település vonz- és megtartó ereje az infrastruktúra és a közösségi élet tudatos fejlesztésével jelentősen növelhető. Ez pedig elsősorban a helyiek akaratán, kezdeményezőképességén, aktivitásán és befogadó szemléletén múlik.

SÁP⁸¹

A településmegtartó erő csökkenésének okai Sápon

Sáp a Sárréten, Hajdú-Bihar megye délnyugati részén, a legközelebbi várostól, Berettyóújfalutól 17 kilométerre helyezkedik el. A település közúton és vasúton egyaránt elérhető, a tömegközlekedési feltételek kedvezőek, sőt, Sáp napjainkban is fontos vasútkörzeti alközpont a Budapest-Nagyvárad vonalon.

A település intézményi ellátottsága alapvetően megfelel a méretének, óvoda, általános iskola, védőnői szolgálat, illetve a Sárréti Többcélú Kistérségi Társulás keretében a kötelező szociális és gyermekjóléti ellátások hozzáférhetőek a faluban. Ugyanakkor a településen élő, szociálpedagógus képzettségű interjúalanyunk (45 éves nő) kiemelte, hogy a gyermekjóléti szolgáltatás helyi hozzáférhetősége meglehetősen korlátozott, mivel egyetlen családsegítő „látja el” a környékbeli falvakat.⁸² Emellett könyvtár és közösségi ház is van a faluban. Interjúalanyaink jelentős része tartja problémának, hogy a korábbi

81 A kutatás időpontja: 2021. A kutatásban résztvevő hallgatók: Ferenczi Viktória, Zagyi Csenge.

82 A 2000-es években költséghatékonysági szempontokat szem előtt tartva, jelentős „ösztönző támogatásokat” nyújtottak a települési önkormányzatoknak annak érdekében, hogy közszolgáltatásaikat - ideértve különösen a szociális és gyermekjóléti alapszolgáltatásokat - kistérségi szintű társulásokban lássák el. Ez a beavatkozás a szociális alapszolgáltatások rendszerére, kiemelten a családsegítésre számos helyen kedvezőtlen hatást gyakorolt. E szolgáltatásokat már a 1990-es években racionális méretű társulásokba szervezte az önkormányzatok jelentős része, egy – egy szolgálat jellemzően néhány környékbeli települést látott el. Mivel a szociális szolgáltatások a kistépüléseken rendszerint nem élveznek prioritást, az ösztönző támogatások hatására, a szakmai szempontokat mellőzve, számos helyen felmondták e társulásokat, s a szolgáltatásokat kistérségi szinten szervezték meg, gyakran a korábbi szakmai létszám töredékét biztosítva a feladatellátásra. Ennek eredményeképpen számos településen a feladatokat csak formálisan, „papíron” látják el, vagyis a tényleges feladatellátás gyakorlatilag hiányzik. Például vannak olyan formálisan „ellátott” települések, amelyekben egyes szociális alapszolgáltatásokban éve óta nincs egyetlen kliens sem. (Soós, 2009)

évektől eltérően, a településnek napjainkban már nincs saját háziorvosa. Ezt a közszolgáltatást a szomszédos Bihartorda orvosa látja el munkanapokon, napi három órában. Ezen idő egy részében – napi egy órában – biztosítják a helyieknek a gyógyszerkiváltási lehetőséget is.

Az önkormányzati igazgatás fontos jellemzője, hogy az alacsony települési lélekszám miatt kötelező a körjegyzőségi működés. Ezért 2020. január 1-től a falu a tetétleni önkormányzattal működtet közös körjegyzőséget. A települési önkormányzat mellett, a községben roma nemzetiségi önkormányzat is funkcionál, a legutóbbi, 2019. októberében lezajlott választás alkalmával a 706 választópolgár közül 167 vallotta magát romának. (SKTÖ, 2019)

Sáp lélekszáma 1949-ben volt a legmagasabb, ekkor 1532-en éltek a faluban. A lakosság szám 2021-re 942 főre csökkent. Ugyanakkor a csökkenés nem volt folyamatos, a rendszerváltást követő évtizedben 958 főről (1990), mintegy 100 fővel, 1051-re (2001) nőtt a falu népessége, amely azóta újra csökkenni kezdett. (KSH, 2021) E változásokat elsősorban a vándorlási tendenciák befolyásolták.

A helyi népességen belül jelentős a romák aránya, a 2011-es népszámláláson Sápon a lakosság 21%-a vallotta magát e kisebbséghez tartozónak. (KSH, 2011) A helyi önkormányzat a roma népesség arányát napjainkban 30% felettiire becsüli, megkérdezett interjúalanyaink szerint viszont a falu lakosainak hozzávetőlegesen a fele lehet roma származású. A romák aránya a gyerekek és a fiatalok körében ennél is magasabb, ebből következően a roma népesség aránya a településen növekvő tendenciát mutat.

Sáp története címszavakban, különös tekintettel az elmúlt évtizedekre

Sápot 1217-ben említik meg először a korabeli oklevelek, ekkor a falu egy kismanesi család birtoka volt. Mivel a környék kedvező lehetőséget biztosít a gazdálkodásra, a település gyors fejlődésnek indult, s a XIV-XV. században már két nemesi család, a Sági és a Földesi Nagy család birtokába került. A település nemesi kiváltságait 1624-ben Bethlen Gábor felülvizsgálta, s a nemesi kiváltságokat igazoló okmányokat megerősítette. A XVII. század végén többször is oltalomlevelet kapott a falu a kuruc és a labanc hadak sanyargatásai ellen. 1698-ban Lipót király a sági lakosok nemesi kiváltságait újból megerősítette. (Végh, 2017) A település folyamatos fejlődésének, lélekszám-növekedésének egyik oka e kiváltságok, oltalmak megléte, amely az átlagosnál

kedvezőbb lehetőséget, s egyben erősebb öntudatot, büszkeséget biztosított a falu lakosainak.

A modernitás időszaka szintén kedvező változást hozott a település életében. A XIX. században meghatározó jelentőségű volt a vasút. A megyei vezetők jelentős eredményeket értek el a környék vasúti forgalomba való bekapcsolása tekintetében. Az első magyarországi (Budapest-Vác) vasútvonal átadását (1846) követő 12 éven belül Budapesttől, Debrecenen keresztül, egészen Nagyváradig el lehetett jutni vasúttal. „A vasút megépülésével Sáp település bekerült az országos vasúti vérkeringésbe, szabad volt az út Nagyvárad, Debrecen, Budapest irányába.” (Péter, 2017: 123) A vasút helyi jelentőségét jól mutatja a kistelepülés impozáns pályaudvara, s az, hogy interjúalanyaink elmondása alapján a szocializmus időszakában a falu nagyon jelentős része a vasútnál dolgozott. Ugyanakkor ez a létszám a vasúti forgalom csökkenése, még inkább a szolgáltatás számos elemének automatizálása miatt, jelentősen lecsökkent az elmúlt években.

A szocializmus első időszakában a faluban is lezajlott a mezőgazdaság tulajdonszerkezetének és működtetési módjának az átalakítása, ennek eredményeképpen a helyi földtulajdont a gazdáktól elvették, azok közös, szövetkezeti tulajdonként az 1960-ban megalapított helyi termelőszövetkezetbe kerültek. E folyamatok – a központi állami, iparfejlesztési célokkal összhangban – a falvakról a városok irányába igyekeztek terelni a népességet. (Andorka, 1997) A '60-as években Sápról is elindult egy elvándorlási hullám. Ugyanakkor a helyi idősebbek a korszak pozitívumaként említik a jelentős részben helyben megvalósuló teljes foglalkoztatottságot.

„Az emberek vagy a tsz-ben dolgoztak [...] vagy pedig a vasútnál, ez utóbbi már akkor is meghatározó tényező volt a falu életében.” (76 éves nő, nyugdíjas)

A Tiszalök esetében már említett, az ipar- és ehhez kapcsolódóan a városfejlesztést előtérbe helyező, illetve a költség-hatékonysági szempontok miatt a körzetesítést előíró, 1971. évtől érvénybe lépő Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (Andorka, 1997) Sápon is éreztette hatását. „[...] Sáp fokozatosan elvesztette önállóságát. Először a fő gazdasági egységet, a termelőszövetkezetet, majd az iskolát, s a politikai irányítást csatolták Földeshez. 1980-tól 1989-ig a felsős tanulók is idejártak iskolába. Ezzel végképp lecsökkent a szülőfaluhoz való kötődés. (Végh, 2017:143)

Ezen időszakot, az önállóság elvesztését, azt, hogy a többségben lévő földesi tanácsstagok akarata, ezen keresztül elsősorban a földesiek érdeke érvényesült a közös tanácsban, nehezen élték meg a sápiak.

„Sápon az volt, amit a Földesiek akartak. Nagy érvágás volt az összevonás az itt élők számára, mert átkerült Földesre a tejcsarnok, a nagy tsz-udvar, a zöld-séges, a gépudvar- szerelőműhellyel együtt. Sápon nem sok minden maradt.” (75 éves nő, nyugdíjas)

„A felső négy osztályba odajártunk.⁸³ Amit ki nem állhattunk. Nagy háború volt emiatt a faluban.” (50 éves nő, vasútállomás vezetőhelyettes)

A fenti folyamatok eredményeképpen „A falu megtartó képessége tovább csökkent a hetvenes években, s a nyolcvanas években ez tovább fokozódott.” (Végh, 2017:143)

A rendszerváltás, az annak következtében megvalósuló újbóli önállóvá válás egy pozitív, várakozással teli időszakot hozott az itt élők számára. Elindult a kárpótlási folyamat, újraindították helyben a felső tagozatot, tervbe vették egy új óvoda építését – amely végül csak 20 évvel később, 2011-ben épült meg. E pozitív, várakozással teli légkörben a település lélekszáma is növekedésnek indult, ám a folyamat a 2000-es évektől újra megfordult. Ennek főbb okai interjúalanyaink szerint a helyi és környékbeli munkalehetőségek hiányában, a falu népességének részleges kicserélődésében, s az ebből eredő megnövekedő konfliktusszámban, a kulturális programok és a közösségi élet hiányában, a magánszolgáltatások szűkösségében és a közszolgáltatások minőségi problémáiban keresendők.

Helyi és környékbeli munkalehetőségek

A termelőszövetkezet megszűnését követő évtizedek gazdasági folyamatai hasonlóan zajlottak le vidéken. A megélhetést napjainkban csak a nagyobb területű gazdálkodás biztosítja,⁸⁴ a kis területen folyó, kiegészítő keresetként folytatott mezőgazdasági tevékenység jelentős munkabefektetést igényel,

83 Földesre – értelmező közbevetés tőlem.

84 Ebben kiemelkedő szerepe van a mezőgazdasági vállalkozásoknak nyújtott európai uniós és hazai állami támogatásoknak.

ugyanakkor egyre kisebb haszonnal működtethető. Ennek eredményeképpen e családok érdekeltek voltak e kisebb földterületek értékesítésében, a mezőgazdasági vállalkozók pedig ezek felvásárlásában. E folyamat eredményeképpen csupán néhány család működtet jól gépesített mezőgazdasági vállalkozást, melyekben mindössze néhány helyi lakost alkalmaznak. Így a mezőgazdaság napjainkban a sápi családok elenyésző részének biztosít megélhetést. A helyi kiskereskedelmi üzletek szintén az egyik gazdálkodó család tulajdonában vannak, s ezekben is csupán néhány munkahely hozzáférhető. Ahogy arról a korábbiakban szó esett, a vasútnál rendelkezésre álló munkahelyek száma is radikálisan csökkent az elmúlt években. A helyi önkormányzatban, az önkormányzati óvodában, a könyvtárban, illetve az állami fenntartású, újrakörzetesített iskolában van még néhány álláshely, bár ez utóbbiban többségében nem helyi tanárok dolgoznak. Összességében a helyi és a környékbeli álláshelyek száma radikálisan csökkent az elmúlt évtizedekben.

A települési lakosság részleges cserélődése

Interjúalanyaink elmondása alapján az elmúlt évtizedekben a faluba beköltözött néhány olyan roma család, akik jelentős jövedelemmel rendelkeznek, ám annak a forrása vélhetően nem legális tevékenység.⁸⁵ E családok érkezése átrendezte a helyi viszonyokat, bizonyos szempontból „[...] e családok uralják Sápot.” (62 éves roma férfi, rokkantnyugdíjas) Részben ennek hatására egy időben növekedtek a konfliktusok, s az itt élők jelentős részében az atrocitásoktól való félelem is.⁸⁶ A konfliktusok száma napjainkra lecsökkent, aminek az elsődleges oka az, hogy Sápon szinte megszűntek a közösségi programok, semmilyen szórakozóhely nem működik, a település egyetlen kocsmája is bezárt. A helyiek visszahúzódtak, bezárkóztak otthonaikba.

A romák és a nem romák közötti viszony konfliktusossá válásának másik forrása a romák és a nem romák óvodai, iskolai nevelésének fokozatos elkülönülése. A helyi intézményekbe napjainkban már szinte kizárólag roma gyerekek

85 Lányok külföldi „futtatása” és kábítószer-kereskedelem miatt több lakost is szabadságvesztésre ítélték az elmúlt években.

86 E félelemhez kapcsolódóan beszédes tény, hogy a roma kisebbségi önkormányzat helyi szinten megbecsült korábbi vezetője sem vállalja már e funkció betöltését, s az ezzel járó feladatok ellátását.

járnak, az iskola 56 tanulója közül csupán ketten nem roma származásúak, s az óvodában is 80% feletti a roma gyerekek aránya.⁸⁷ Ez az elkülönülés az előítéletek, s ezáltal a konfliktusok növekedésének a melegágya. (Forgas, 2007)

Amikor én idejártam iskolába, semmi gond nem volt köztünk. Együtt fociztunk, barátokztunk, semmi különbségtétel nem volt. De az öcsém nyolc évvel később járt, náluk már nem így volt. Egyedüli magyar gyerek volt az osztályban, kiközösítették, sok atrocitás is érte. (28 éves férfi, vállalkozó)

Nekem azért is kellett hatosztályos gimnáziumba mennem, hogy minél előbb elkerüljek innen. Rengeteget zaklattak, piszkáltak, volt, hogy hazafelé menet meg is támadtak. [...] De ugyanígy megszenvedte emiatt Zsolti is az iskolát. (21 éves nő, egyetemi hallgató)

Kulturális programok és közösségi élet

Az aktív helyi közösségi élet előfeltétele, hogy legyenek olyan közösségi terek – épületek, közterületek – amelyek helyet biztosítanak különféle kulturális és közösségi programoknak. Ebből következően a település célzott infrastrukturális fejlesztése, amely során kialakítanak olyan „közösségi tereket”, amelyek lehetőséget adnak a közösségi élet fejlődésére, kiemelten fontos feladat. Abból a szempontból azonban eltérőek az álláspontok, hogy önmagában az infrastrukturális fejlesztés kellő segítség-e a helyi közösségi élet, a közösségi aktivitás előmozdításában. Az egyik álláspont képviselői úgy vélik, az önkormányzatoknak, s azok vezetőinek a feladata a közösségi terek, például közösségi házak, sportlétesítmények, játszóterek kialakításában van, s egyszerűen hagyni kell, hogy a helyiek „belakják” és használják ezeket a helyeket. A másik álláspont szerint e terek biztosítása, amennyiben egy adott településen nincsenek már kialakult kisközösségek, önmagában kevés ahhoz, hogy azokon „véletlenszerűen” valódi közösségek formálódjanak. Éppen ezért úgy vélik, hogy a közösségi terek biztosítása mellett, azokon helyi önkormányzati szinten kell programokat, rendezvényeket szervezni ahhoz, hogy elindulhasson egy közösségfejlődési

⁸⁷ Az adatot az általános iskola kapcsán annak kirendeltség-vezetője adta, az óvoda kapcsán pedig valamennyi ezzel kapcsolatban nyilatkozó megkérdezett (pl. helyi pedagógus, helyi képviselő, akinek gyermeke ebbe az óvodába jár) 80% feletti részarányt említett.

folyamat, vagy megerősödhesse, újra-erősödjene a létező kisközösségek.⁸⁸ (Soós, 2005)

Sáp polgármestere (61 éves férfi)⁸⁹ az elsőként megfogalmazott álláspont híve. Úgy véli, nem az önkormányzatnak, hanem a saját kisközösségeknek kellene önmaguknak programokat szervezni. Erre Sápon megvan a lehetőség, ugyanis az önkormányzat helyi rendeletében semmilyen korlátozó rendelkezés nincs közösségi rendezvényekre vonatkozóan, valamint az új kultúrházban, közösségi házban adottak a lehetőségek rendezvények lebonyolításához. Helyi szinten a problémát abban látja, hogy az itt élők nem tudják az infrastruktúrális lehetőségeket megfelelően használni és kihasználni.

Az általunk megkérdezett önkormányzati képviselő (41 éves férfi) is hasonlóan látja a helyzetet, úgy véli, mivel nagyobb városokban számos programlehetőség van, helyben jelentősen lecsökkent az igény a különböző, korábban népszerű programokra (pl. falunap) is.

A helyi aljegyző (47 éves nő) e tekintetben kiemelte azt is, hogy a jelentős, összességében 1,4 milliárd forintos infrastruktúrális fejlesztés eredményeit az önkormányzatnak meg kell óvnia. Emiatt nem lenne egyszerű e létesítmények közösségi programokra való rendelkezésre bocsátása.⁹⁰

A helyi vezetők szerint tehát a helyi igények és a kezdeményezőkézség

88 A nemzetközi és a hazai tapasztalatok is azt mutatják, hogy önmagukban az infrastruktúrális lehetőségek rendszerint nem eredményeznek aktív közösségi életet. Példaként említhetőek azok az angliai városfejlesztések, amelyek során új, „közösségi városokat” alakítottak ki, előre tervezett nyitott és fedett „agorákkal”, számos sportpályával, tágas parkokkal. Csakhogy mivel e településekről az ott élők a környékbeli nagyvárosokba jártak el dolgozni és tanulni, e közösségi terek még hétvégenként is üresek maradtak, mivel az eljáró helyiek között nem alakultak ki baráti szálak, valódi közösségi kötelékek. Számos magyarországi településen kudarcként értékelhető a „faluházak” kialakítása, mivel önmagukban ezen épületek itt sem eredményeztek „pezsgő közösségi életet”, sőt, számos helyen ma már kihasználatlanul, üresen állnak. Rendszerint jóval több településfejlesztési eredményt is magában hordoz egy helyi közösség fejlesztése, mivel a megerősített, szükségletei és érdekei felismerésére képessé vált közösségek előbb-utóbb igényeiknek megfelelő fejlesztésekbe kezdenek. Mindez némiképp szükségszerű is, hiszen a kidolgozott közösségfejlesztési modellek egyik legfontosabb eleme a lakossági szükségletek kielégítését segítő újabb és újabb projektek kitűzése és megvalósítása. (Soós, 2005)

89 A polgármesterrel az interjú Papp Lászlóné, levelező tagozatos, szociálpedagógia szakos hallgató készítette.

90 Emiatt volt lezárva a helyi játszótér egy ideig, mivel tartottak attól, hogy a helyiek megrongálják az eszközöket. Lakossági kérésre a lezárást már megszüntették.

hiánya az egyik fő oka annak, hogy Sápon kevésbé lehet közösségi életről beszélni.

A megkérdezett interjúalanyok döntő többsége ugyanakkor nosztalgikusan gondol vissza arra a még a 2000-es évek elejét is jellemző időszakra, amikor számos közösségi rendezvény, program volt, s részben ezek hatására a falusiak is összetartóbbak voltak. A kérdezettek többsége ugyanakkor elmesélte, hogy a falu lakosságának részleges kicserélődését követő, legutóbbi időszak programjai gyakran rossz légkörben zajlottak, voltak, akik agresszíven és rombolóan viselkedtek. Emiatt többen úgy nyilatkoztak, hogy nem biztos, hogy elmennének ilyen programokra ma már. Ugyanakkor másféle közösségi és kulturális programokat szívesen látnának, azokon szívesen részt vennének.

A fentiek mellett sajnálatos helyi jellemző, hogy semmilyen sportegyesület nem működik a községben, két megkérdezett helyi fiatal is a szomszéd település futballcsapatának a tagja.

„Volt, hogy berúgtak, és beleöntötték a koncerten a sört a többmilliós hangosításba. Én valahol meg is értem, hogy nem is mernek már programokat szervezni.” (28 éves férfi, vállalkozó)

„Ami van, például a megemlékezések, az 1848-as ünnepség, az is mind hétköznapi, munkaidőben van. Ezekre elmennék, régen is eljártunk, ha hétvégén lenne, vagy munkaidő után, de munkaidőben erre nincs lehetőség.” (45 éves nő, szociálpedagógus)

„Lett itt egy közösségi ház, de én azt közösségi házként működni még nem láttam.” (54 éves nő, pedagógus)

„Itt az égvilágon semmilyen sportolási lehetőség nincs. Ma már az iskola tornacsarnokába sem lehet bemenni, azt sem lehet használni. Régebben lehetett ott focizni, de ma már nem.” (23 éves férfi, egyetemi hallgató)

A településre érkezett infrastrukturális fejlesztések így azonban csak részlegesen, kevésbé hasznosulnak, s nem tudnak hozzájárulni a települési közösségek újra-erősödéséhez, ezáltal a település megtartó erejének növeléséhez.

91 A helyi aljegyző (47 éves nő) ennek okaként azt jelölte meg, hogy a szervezésben részt vevő munkatársaktól nem várható el, hogy munkaidőn kívül dolgozzanak, s az engedélyeztetés és a biztosítás is bonyolultabb és költségesebb lenne hétvégén.

Szolgáltatási hiányok és problémák

Ahogy arról a korábbiakban már szó esett, a helyi magánszolgáltatások meglehetősen szűkösek, vendéglátóhelyek nincsenek, s egyéb magánszolgáltatások (fodrász, manikűr, stb.) sem elérhetőek helyben. A közintézmények – a napjainkban már állami fenntartású helyi általános iskola kivételével – szépen felújítottak, ám a működésük kevéssé aktív (művelődési ház, közösségi ház). A helyi óvoda, iskola etnikai szegregáltsága, s az ebből adódó problémák miatt nem vonzó a helyi családok jelentős részének.

Konklúziók

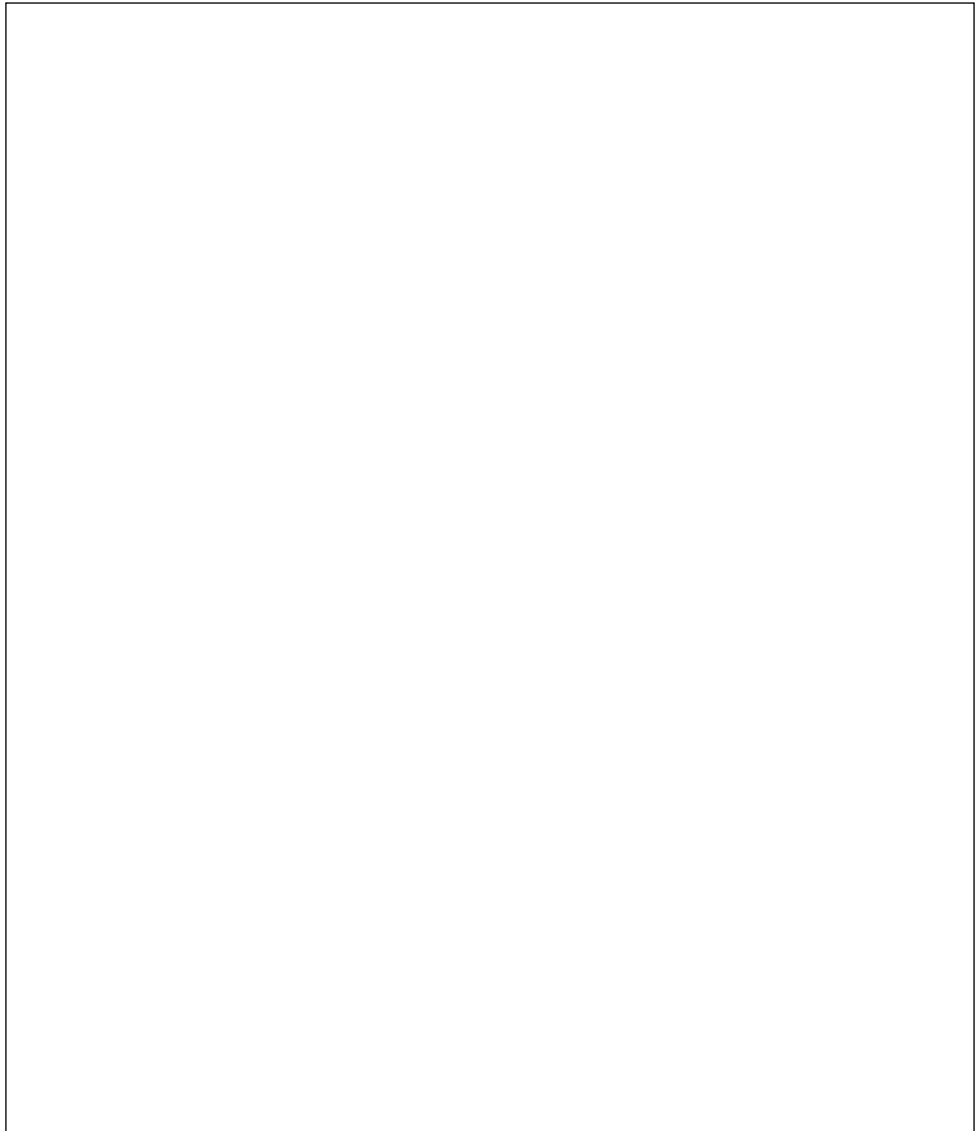
A fenti okok miatt – a valóban impozáns közintézményi épületek ellenére – a település megtartó ereje meglehetősen csekély. A megkérdezett helyi fiatalok (6 fő) közül egyetlen férfi tervezi a jövőjét Sápon, és e fiatalok nem is tudtak más olyan fiataalt sem említeni, aki ne szeretne elköltözni a faluból. Sőt, az általunk megkérdezett középkorúakat is kizárólag a meglévő, jó minőségű, de mára teljesen értékét veszített családi ház tartja a településen.⁹²

Sáp kapcsán is megerősödik az a tapasztalat, hogy önmagában a közintézmények, közösségi terek megléte egy a helyi szervezést összefogó, a helyieket facilitáló személy vagy kiscsoport hiányában nem eredményez valódi, összetartó helyi közösséget.

92 Példának okáért egyik interjúalanyunk kétszintes, összességében 140 négyzetméter hasznos alapterületű, jó állapotú családi házát 3 millió forintra értékelte az ingatlanközvetítő cég munkatársa. Ebből a jobb helyzetű környékbeli falvakban ma már csak egy üres építési telek vásárolható.

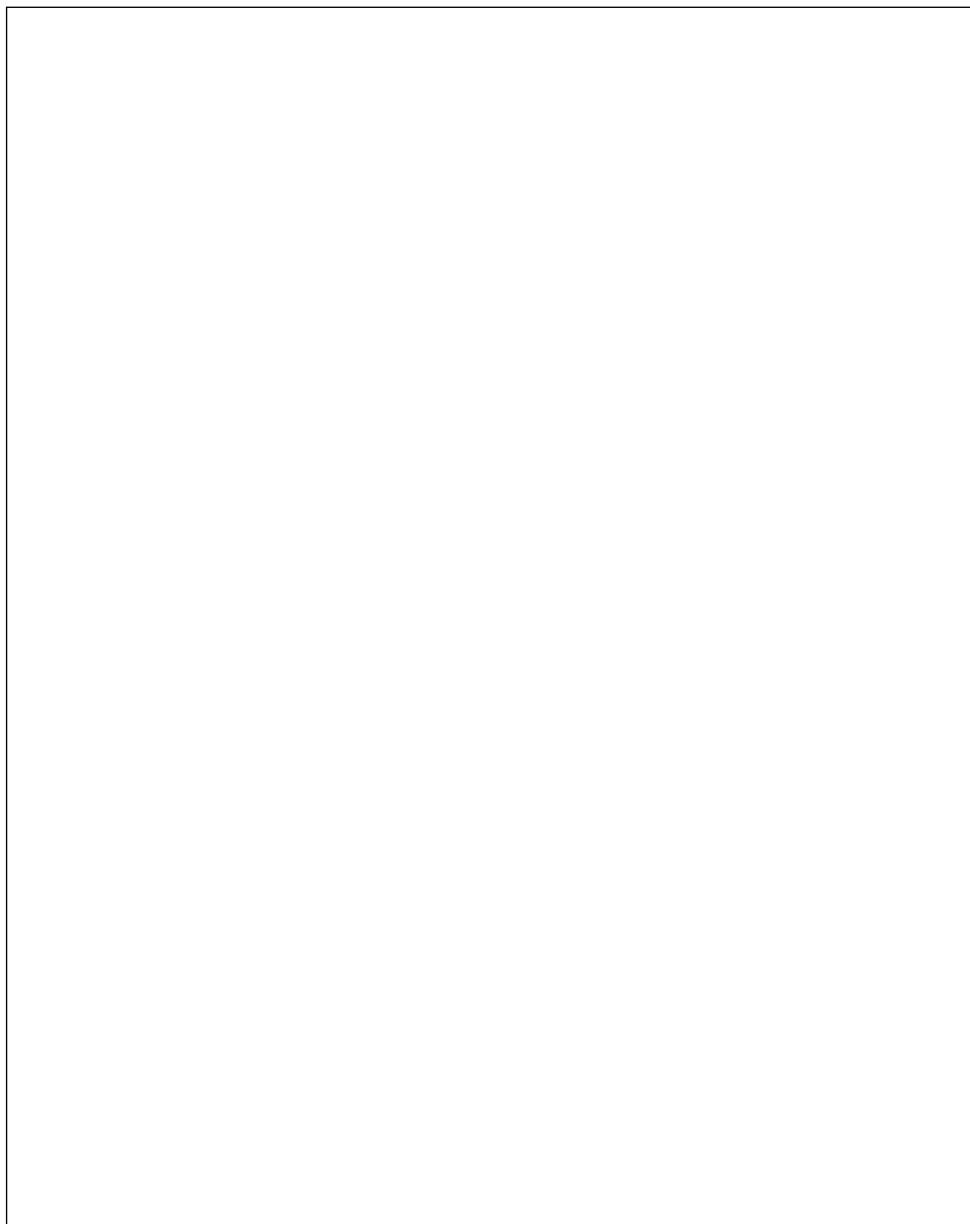
Kérdések, feladatok Nyírvasvári és Sáp településeken végzett kutatásokhoz kapcsolódóan

1. Ismertessen 3-3 olyan tényezőt, amelyek növelik, illetve amelyek csökkentik egy település vonz- és megtartóerejét! Ismertesse Nyírvasvári és Sáp e tényezőit, elemezze, miért sikeres, illetve sikertelen az adott település a népesség megtartása tekintetében!

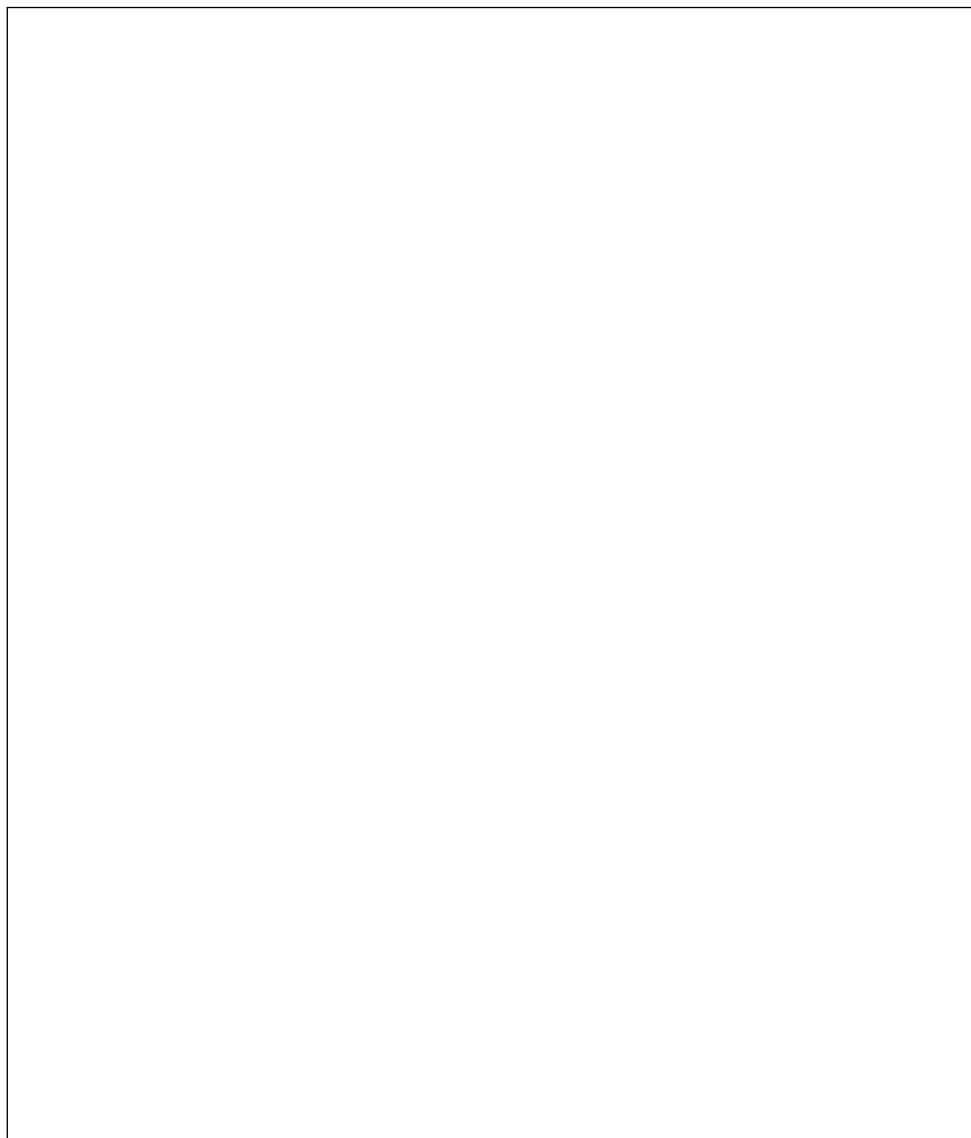

2. Vegye számba, mit tehet egy kistelepülés vezetősége annak érdekében, hogy adott esetben a kedvezőtlen körülmények ellenére is szívesen maradjanak a fiatalok szülőfalujukban/szülővárosukban!

3. A szocializmus időszakának területrendezési törekvéseivel ellentétesen, napjainkban az Európai Unió és Magyarország jelentős forrásokat fordít a kistelepülések lakosságmegtartó erejének növelésére. Melyek lehetnek azok az okok, amelyek miatt az Európai Unió és Magyarország vezetői fontosnak tartják a kistelepülések fennmaradását?

4. Állítson össze egy nyári időszakra vonatkozó kulturális programtervet Sáp vagy valamely Ön által jól ismert kistelepülés vonatkozásában! Vegye figyelembe a helyi adottságokat, s a költségvetési korlátokat, azt, hogy a nyári időszakra vonatkozóan összességében 2 millió forint áll rendelkezésre. A munkáját egy főállású helyi alkalmazott tudja segíteni. A tervben szerepeljenek konkrét, részletesen kidolgozott programelemek, az ezekhez kapcsolódó költségek és időpontok.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Albert, F. - Dávid, B. (2018): Interpersonal relationships in Hungary – an overview. In. *Metszetek – Társadalomtudományi Folyóirat*, 7/2, pp. 72-93.

Andorka, R. (1997): *Szociológia*. Osiris, Budapest.

Babbie, E. (1996): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.

Bálint, L. - Obádovics, Cs. (2018): Belföldi vándorlás. In Monostori, J., Óri, P., Spéder, Z. (szerk.): *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest, pp. 217-236.

Béres R. (2012): A munkanélküliség lélektani háttere – az újrakezdés esélye vagy a megrekedés veszélye? *Metszetek*. 4. 181–202.

Csoba J. szerk. (2011): Munkaerő-piaci változások, leszakadó társadalmi csoportok. Debrecen: Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke

Dankó I. (1994): *Nagyecsed. Központi szerepkör és önkormányzat a történelem sodrában*. Ethnica, Debrecen.

Éble G. (1912): *Az ecsedi 100 éves úrbéri per története. (1776-1877)* Franklin Társulat Nyomdája, Budapest.

Falus, I. (szerk.) (é.n.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó Kft, Budapest.

Farkas Á. szerk. (2011): A tartós munkanélküliség szociálpszichológiája. Debrecen: Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke

Ferdinand, T. (é.n.): *Közösség és társadalom*. In: Gosztanyi Géza (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata 3. kötet. Közösségi Szociális munka*. Népjóléti Képzési Központ, Salgótarján. pp. 17–18.

Ferge, Zs. (1986): *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Magvető, Budapest.

Forgas, J. P. (2007): *A társas érintkezés pszichológiája*. Kairos, Budapest.

Gödri, I. (2018): Nemzetközi vándorlás. In: Monostori, J., Óri, P., Spéder, Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, pp. 237-270.

Komoróczy, G. (1971) (szerk.): *Hajdúdorog története. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei*. 13. Hajdúdorog Községi Tanácsának Végrehajtó Bizottsága, Hajdúdorog.

Parton, N. – O’Byrne, P.: Mi a konstruktív szociális munka? In: *ESÉLY, 2006. XVIII. évf. 1. szám*, pp. 47-66.

Pénzes J., Tátrai P., Pásztor, I. Z. (2018): A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Központi Statisztikai Hivatal: Területi Statisztika*, 58 (1): pp. 3–26.

Péter, J. (2017): Sáp vasútja. In: Péter, I. (szerk). *Sáp évszázadai 1217-2017*. Hektográf Nyomda, Püspökladány, pp. 123-127.

Pirisi, K. (2018): *A közmunka szerepe a foglalkoztatáspolitikában, a szegénység és a hajléktalanság kezelésében*. Doktori (PhD) értekezés. Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Szent István Egyetem, Gödöllő.

Princz A. J. (2021): *Közösségi szociális munka lehetőségei Kiskörén*. Szakdolgozat. DE GYGYK, Hajdúböszörmény.

Rogers, C. R. (2019): *Valakivé válni – A személyiség születése*. EDGE 2000 Kft, Budapest.

Sárkány, P. (2011): *Szociálpedagógiai elméletek*. Jel kiadó, Budapest.

Soós Zs. (2005): *A szociális munka alapjai*. Comenius Bt, Pécs.

Soós Zs. (2018): *Szociális esetmunka*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- Soós Zs. (2018): *Szociális esetmunka*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Soós, Zs. (2005): *A szociális munka alapjai*. Comenius Bt, Pécs.
- Soós, Zs. (2009): Reform után. A kistérségi közszolgáltatási reform hatásai a Téti kistérség szociális szolgáltatási rendszerére. *Esély*, XX/1, pp. 71-100.
- Szabó, H. (2019) A lokális hagyomány funkciói a nagyecsed-i kortárs közösség-folyamatokban. In. *Néprajzi Látóhatár*, XXVIII. évf. 2019. 1-2 szám, pp. 157-203.
- Szabó, H. (2020a): A lokális hagyomány funkciói a Nyírvasvári kortárs közösség-folyamatokban. In: Karlovitz, J. T. (szerk.): *Jogok és lehetőségek a társadalomban*. International Research Institute, Komárom, pp. 196-209.
- Szabó, H. (2020b): Kortárs etnikai együttélési helyzetek asszimilációs vizsgálata Nyírvasvári részközösségeiben. *Néprajzi Látóhatár*, XXX. évf. 2020. 1-2 szám, pp. 69-103.
- Szállási, Á. (2008): *II. Rákóczi Ferenc és Ecsed*. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Nagyecsed város Önkormányzata, Budapest-Nagyecsed.
- Szociális Szakmai Szövetség (3Sz) (2016): *A szociális munka etikai kódexe*. 3Sz, Budapest.
- Végh, I. J. (2017): Adalékok Sáp történetéhez. In. Péter. I. (szerk.). *Sáp évszázadai 1217-2017*. Hektográf Nyomda, Püspökladány, pp. 10-41.

Internetes források

Net1: Tiszalök város Önkormányzatának Polgármesteri Hivatala: *Tiszalök demográfiai adatai*. Tiszalök, 2018. <http://www.tiszalok.hu/documents/tiszalok-demografiai-adatai/> (Utolsó megtekintés: 2019.12.10.)

Net2: <http://www.tiszalok.hu/tiszaloktortenelme> (Utolsó megtekintés: 2019.12.10.)

Magyar Máltai Szeretetszolgálat (MMM)(2021): *Jelenlét*. <https://jelenlet.maltai.hu/> (Utolsó megtekintés: 2021.11.14.)

Felhasznált dokumentumfilm

Biczó, G. – Szabó, H. (2019): *Legyen hited az élethez: Hajdúdorog. Kisvilágok 3.*

<https://gygyk.unideb.hu/hu/antrom-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat#overlay-context=hu/antrom-filmmuhely-filmek-kisvilagok-sorozat> (Utolsó megtekintés: 2022. 08. 16.)

Felhasznált statisztikai adatbázisok

Kisköre város Önkormányzatának Polgármesteri Hivatala (KVÖPM): *Kisköre demográfiai adatai*. Kisköre, 2018.

Központi Statisztikai Hivatal (2002): Népszámlálás, 2001. KSH, Budapest.

Központi Statisztikai Hivatal (2019): Magyarország állandó lakosságának száma az év első napján. KSH, Budapest.

Központi Statisztikai Hivatal (KSH) (2019): *Területi Statisztika: Népeség, népmozgalom*. KSH, Budapest.

Központi Statisztikai Hivatal (KSH)(2021): *Népeség és népmozgalom*. KSH, Budapest.

Központi Statisztikai Hivatal: Népszámlálás 2011. KSH, Budapest.

Román Nemzeti Statisztikai Intézet (RPL)(2014): Népszámlálás. (RPL), Bukarest.

Felhasznált jogszabály

1993. évi III. tv. a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról

2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról

2020.16/2016. (II.10) Kormányrendelet az új lakások építéséhez, vásárlásához kapcsolódó lakáscélú támogatásról

17/2016. (II. 10.) Kormányrendelet a használt lakás vásárlásához, bővítéséhez igényelhető családi otthonteremtési kedvezményről

44/2019. (III. 12.) Kormányrendelet a babaváró támogatásról

KÖTET SZERZŐI

BICZÓ Gábor

Debreceni Egyetem, Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar, Társadalomtudományi Tanszék, habilitált tanszékvezető egyetemi tanár, PhD, filozófus, kulturális antropológus.

Kutatási területei: *asszimilációkutatás, filozófiai antropológia, etnikai együttélési helyzetek vizsgálata, roma kisebbségi közösségek társadalmi integrációjának kutatása, kortárs antropológiaelmélet, dokumentumfilm-készítés*

SOÓS Zsolt

Gál Ferenc Egyetem, Egészség- és Szociális Tudományi Kar, Szociális Munka Tanszék, egyetemi docens, PhD. szociológus, szociálpolitikus, szociális munkás

Kutatási területei: *szociális esetmunka, szociális és gyermekjóléti alapszolgáltatások területi megszervezésének és működtetésének jellemzői, szociális felsőoktatás, kistelepülések kortárs társadalmi folyamatai*

SZABÓ Henriett

Debreceni Egyetem – Eötvös Lóránd Kutatási Hálózat, Néprajzi Kutatócsoport, tudományos segédmunkatárs, PhD. vizuális és kulturális antropológus

Kutatási területei: *etnikai együttélési helyzetek, roma kisebbségi közösségek, lokális társadalmak közösségfolyamatai, etnográfiai/antropológiai filmezés, dokumentumfilm-készítés*

Az AntRom filmműhely Kisvilágok-sorozatának filmjei kilenc észak-magyarországi kistélepülést mutatnak be az ott élők perspektívájából. A kulturális antropológiai (interpretív és önértelmezésre fókuszáló) háttérrel készült alkotások ambíciója, hogy a színtereket szituatív módon, egyediségük maximális figyelembevételével alkossák meg, kizárólag a helyi szereplők narratívái alapján. A filmkészítő-tankönyvíró szerzők vállalkozása egyedülálló alkalmazott antropológiai kísérlet a mai Magyarországon. A helyi nézőpont elvszerű és következetes érvényesítése szilárd alapot ad a filmsorozathoz készült pedagógiai-módszertani kötetnek, amely két részből áll össze. Az első részben Biczó Gábor és Szabó Henriett kulturális antropológusok és dokumentumfilmesek mutatják be a térségben élő etnikumok összetett viszonyrendszerét ábrázoló filmsorozat témáját, koncepcióját, történeti előzményeit a vizuális antropológia terén, elméleti hátterét és filmformanyelvi jellemzőit, valamint ajánlásokat tesznek a filmsorozat egyes darabjainak elemzéséhez egy-egy kiemelt szempont alapján. A kötet második részében Soós Zsolt tanulmánya olvasható a Kisvilágok-sorozatot megalapozó alkalmazott társadalomtudományi kutatásról.

Müllner András

